

Regionalna debata:
Presuda Međunarodnog
suda pravde o genocidu

Transkript

Beograd, 29. jun 2007.

Regionalna debata: Presuda Međunarodnog suda pravde o genocidu

Beograd, 29. jun 2007.

Program

08:30 – 09:15 Registracija

09:15 – 09:30 Otvaranje

Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd
Denis Huber, Savet Evrope, šef kancelarije u Beogradu

09:30 – 11:00 Pravna analiza merituma presude, prvi deo

Moderator: Vojin Dimitrijević, Beogradski centar za ljudska prava

11:00 – 11:30 Pauza za kafu

11:30 – 13:00 Pravna analiza merituma presude, drugi deo

Moderator: Silvija Panović-Đurić, Savet Evrope, kancelarija u Beogradu

13:00 – 14:30 Ručak

14:30 – 16:30 Moralne, etičke i političke posledice presude

Moderator: Žarko Puhovski, Filozofski fakultet, Zagreb

16:30 – 17:00 Pauza za kafu

17:00 – 17:45 Pitanja i odgovori

Moderator: Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo, Beograd

17:45 – 18:00 Završna reč

Nataša Kandić

NATAŠA KANDIĆ, Fond za humanitarno pravo, Beograd:

Dobar dan svima. Učesnike i posmatrače iz Sarajeva već sam videla na aerodromu, neki stižu za pola sata, ali mi počinjemo sa radom da bismo imali dovoljno vremena da svi učesnici iznesu svoje mišljenje.

Današnju debatu nazvali smo regionalnom, pre svega jer su svi učesnici iz regije bivše Jugoslavije. Duboko verujem da će nakon ove debate uslediti druge regionalne rasprave i da će vremenom Presuda ostati tema naše prošlosti, ali i budućnosti. **Upravo je prošlo četiri meseca od dana kada je Međunarodni sud pravde doneo prvu Presudu o genocidu. Počela sam da brinem šta se to događa sa nama, da nema nijednog skupa na kojem se razgovara o toj Presudi i njenim posledicama, osim što je srpski tim objavio da je odbranio državu kao da je reč o fudbalskoj utakmici.** Ta ćutnja, kao da Presuda nema veze sa Bosnom i Srbijom, podstakla nas je (Fond za humanitarno pravo) da organizujemo ovaj mali skup, verujući da je ovo samo početak preko potrebne rasprave. Današnja rasprava nije zamišljena kao polemika. Ovo je prilika da otvorimo neka pitanja, iznesemo mišljenja, argumente u vezi sa zaključcima i dokazima na kojima se zasniva Presuda. Imamo nekoliko sati na raspolaganju. O tome smo vodili računa kada smo pozvali svega tridesetak učesnika. Naša zamisao je da svi učesnici mogu da govore, a da moderatori, osim kratkih uvodnih reči, brinu o proceduri. Osim članova timova Bosne i Hercegovine i Srbije, pozvali smo eksperte, računajući da će oni dati duh ovoj raspravi kada je reč o meritumu presude, ali i o njenim moralnim i političkim posledicama. Svi vi možete da vidite da su o Presudi do danas najviše govorili političari, a da su najmanje govorili pravnici i eksperti za međunarodno pravo. Neke stvari su se u međuvremenu dogodile, za koje možemo da kažemo da predstavljaju pomak u odnosu na obaveze koje proističu iz Presude. Nije beznačajno da je Srbija u vrlo kratkom roku, ali posle, naravno, višegodišnjeg odugovlačenja, uhapsila i predala Haškom tribunalu dvojicu optuženih, bez obzira kakvo je bilo zvanično obaveštenje o tome gde su uhapšeni. **Takođe nije beznačajno, i važno ga je pomenuti u vezi sa ovom Presudom, izvinjenje predsednika Republike Srbije, koji po prvi put pominje preuzimanje odgovornosti za nedela počinjena u prošlosti, što nagoveštava odlučnost i ozbiljnost da se obaveze koje proističu iz Presude zbilja počnu ostvarivati.** Ali, treba da vidimo šta se događa u praksi.

Prema programu, imamo tri sesije koje će se baviti Presudom, imamo jednu posebnu sesiju popodne koja je pre svega namenjena posmatračima, među kojima ima studenata, žrtava i predstavnika organizacija za ljudska prava. Tu su predstavnice pokreta *Majke enklava Srebrenice i Žepe* i uduženja *Žene iz Srebrenice*, sa sedištem u Tuzli. Među posmatračima su i predstavnici ambasada Bosne i Hercegovine i Crne Gore u Srbiji. Ta poslednja sesija je zamišljena kao javna platforma za iznošenje mišljenja, postavljanje pitanja, komentare i kritičke sta-

vove. Imamo jednu izmenu u odnosu na program, a to je da moderator te sesije neće biti Muhamed Mešić, koji je trebalo da dođe iz Sarajeva, nego Sandra Orlović iz Fonda za humanitarno pravo. Na kraju, treba reći da današnjeg skupa ne bi bilo da ga finansijski nisu pomogli holandska ambasada u Beogradu, misija OEBS-a u Srbiji i Savet Evrope.

Naši moderatori danas su profesor Vojin Dimitrijević, Silvija Panović-Đurić i profesor Žarko Puhovski, a poslednju sesiju moderiraće Sandra Orlović. Pored mene sdesna je gospodin Denis Huber i on je na samu našu najavu da ćemo organizovati ovakav skup izrazio spremnost da Savet Evrope podrži raspravu o presudi kao instrumentu za utvrđivanje istine o prošlosti. Dajem reč gospodinu Denisu Huberu.

DENIS HUBER , šef kancelarije Saveta Evrope u Beogradu:

Hvala, gospođo Kandić.

Veoma sam počastvovan što imam priliku da učestvujem u radu ove konferencije i na početku kažem nekoliko reči. Ovo je veoma važna inicijativa, koja ima punu podršku Saveta Evrope. Gospođa Kandić je upravo pomenula da je Savet Evrope, zajedno sa OEBS-om i ambasadam Holandije u Beogradu, podržao ovaj događaj. Želim da naglasim da ova inicijativa ima i punu političku podršku Saveta Evrope, što je i razlog mog prisustva ovde. Ja neću moći da ostanem sa vama danas sve vreme, ali će moja koleginica Silvija Panović-Đurić biti tu i učestvovati u debati. Presuda Međunarodnog suda pravde po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije bila je predmet mnogih diskusija i često vrlo oprečnih viđenja i osećanja. Vi ćete ceo dan imati prilike da diskutujete o toj Presudi, ali smatram da svi moraju biti složni u vezi sa jednom stvari, a to je činjenica da ova Presuda ima jednu jasnu posledicu koja se odnosi na sve zemlje kojih se tiče, a posebno na Srbiju, a to je obaveza da se ostvari puna saradnja sa Haškim tribunalom. **Lica odgovorna za ratne zločine, posebno za zločine u Srebrenici, moraju biti predana Hagu. Svi oni, i to što je pre moguće, kako bi odgovarali za svoja zlodela.** Neću diskutovati o Presudi, već ću, umesto toga, dati nekoliko komentara o kontekstu u kojem se nalazimo danas, i okolnostima pod kojima se odvija ova konferencija. Kao što znate, Srbija je odnedavno član Saveta Evrope. Pridružila se pre četiri godine i kao jedan od najmlađih članova nalazi se u tzv. postpristupnoj fazi koja ima dva glavna stuba. Prvi stub je dobro poznat: to je procedura monitoringa koja se odvija na redovnoj osnovi, svakih šest meseci ili slično. Mi posmatramo šta se događa i do koje mere je Srbija ispunila svoje obaveze koje je preuzela kad je postala član Saveta Evrope. Za ovu konferenciju od posebnog značaja su dve obaveze koje je Srbija preuzela 2003. godine. Prva, naravno, podrazumeva ispunjenje svih obaveza prema Tribunalu u Hagu, i druga je preuzimanje inicijative u procesu suočavanja sa prošlošću. Zajedno sa procedurom monitoringa, imamo i drugi stub o kojem se manje priča, ali koji je podjed-

nako važan, a to su partnerski programi koje sprovodimo zajedno sa vlastima u Srbiji. Ovo naglašavam jer se radi o zajedničkom naporu i ovi programi su zasnovani na preuzetim obavezama. Savet Evrope ne izmišlja zadatke za Srbiju, Savet Evrope koncentriše partnerske programe na obaveze koje Srbija ima. Savet Evrope pomaže Srbiji da ispuni svoje obaveze, što se čini u tesnoj saradnji sa relevantnim državnim organima u Srbiji, ne samo sa vladom već i sa parlamentom, pravosudnim organima, lokalnim i regionalnim vlastima, ali i sa predstavnicima građanskog društva, kao što je slučaj sa ovom konferencijom danas. Poslednji izveštaj nastao u okviru procedure monitoringa izdat je pre nekoliko dana i ja ne mogu da iznosim detalje tog izveštaja danas jer to još uvek nije javni dokument. Izdao ga je generalni sekretar Saveta Evrope u ponedeljak i o njemu će raspravljati Komitet ministara 4. jula, nakon čega će postati javni dokument. Pozivam vas da ga pročitate iduće nedelje, kada bude objavljen. Neke detalje već mogu da vam saopštim, a posebno one koji se tiču dva pitanja koja sam upravo pomenuo, a koji su od velikog značaja za ovu konferenciju. **Prvo pitanje je, naravno, saradnja sa Haškim tribunalom. U izveštaju se ističe da je došlo do očitog napretka po ovom pitanju od konstituisanja nove Vlade Srbije. To je potvrdila i gospođa Carla del Ponte u svom izveštaju, ocenjujući veoma pozitivno nastojanja nove srpske vlade da ostvari punu saradnju sa Haškim tribunalom, kao i EU, koja je, donevši pozitivnu ocenu o saradnji sa Haškim tribunalom, nastavila pregovore o stabilizaciji i pridruživanju sa Srbijom.** Ali, uvek postoji neko *ali*, naravno da sam napredak nije dovoljan i mi sada očekujemo da se posao završi do kraja, kao što je rekao generalni sekretar kad je bio prošle nedelje u Beogradu. Bilo je šest begunaca, dva su isporučena i ostaju još četiri. Što se tiče procesa suočavanja sa prošlošću, u izveštaju se, nažalost, ne navodi da je došlo do bitnijeg progressa, bar ne od strane državnih organa. Za sada te veoma važne inicijative uglavnom pokreće civilno društvo, naročito FHP. Zato očekujemo od državnih organa da preuzmu inicijativu i u ovoj oblasti i ispune obavezu koju su preuzeli kad su se pridružili Savetu Evrope. Drugi aspekt konteksta u kojem se ova konferencija održava jeste naravno činjenica da Srbija trenutno predsedava Savetom Evrope. To je veoma velika odgovornost, a možda pre svega veoma značajna prilika za Srbiju. I moram reći da su i generalni sekretar i mnogi ambasadori koji su bili u Beogradu prošle nedelje ocenili da Srbija veoma uspešno predsedava Komitetom ministara Saveta Evrope. Ali, pre nego što se detaljnije izjasnim o Srbiji kao predsedavajućem Komiteta ministara, želeo bih da se vratim na program koji je Srbija predstavila 11. maja, kada je preuzela funkciju predsedavajućeg. Ako pogledate taj program, videćete dosta toga što može biti interesantno za ovu konferenciju. Najpre, uvodni deo programa u kojem se jasno govori o saradnji sa Haškim tribunalom. To je program broj 5 i glasi: „Republika Srbija ostaje čvrsto na kursu nastavka pune i efikasne saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, što je ne samo međunarodna već i nacionalna obaveza i dužnost.“ Održavanje ovakve konferencije se narav-

no ne pominje u srpskom programu predsedavanja, ali je trebalo da bude pomenuta jer ispunjava bar dva od četiri cilja koje je Srbija zacrtala kao predsedavajući Komiteta ministara. Jedan od tih ciljeva je izgradnja humanije Evrope, što je treći cilj srpskog programa predsedavanja, i u okviru tog cilja postoji jasna referenca o značaju istorijskog učenja. Citiram: „Biće posvećena specijalna pažnja interkulturalnom i istorijskom učenju. Srbija će u potpunosti podržati the European Symposium on multiple images shared destinies, koji će se održati u Strazburu u oktobru 2007. godine.“ Mi zato očekujemo da Srbija ispuni ne obavezu već cilj koji je sama zacrtala. Drugi cilj koji je zaista u vezi sa ovim što ovde danas radimo je tzv. regionalna dimenzija. U svom programu predsedavajućeg Srbija se obavezala ili dala sebi zadatak da učvrsti saradnju i dobre susedske odnose kroz puno poštovanje vrednosti i sprovođenje standarda Saveta Evrope u jugoistočnoj Evropi. Srbija ima ambiciju da čitav region pokrene napred na bazi implementacije standarda i vrednosti Saveta Evrope i da, što je eksplicitno pomenuto u programu Srbije kao predsedavajućeg, čineći to ima za cilj da čitav region pokrene u pravcu evropskih perspektiva i dovede ga korak bliže EU. Naravno, inicijativa kao što je ovaj današnji skup izuzetno je relevantna za ovaj cilj. Želim da završim svoje izlaganje jednom idejom. Možda je došao trenutak da se pokrene inicijativa o istorijskom učenju na Balkanu, u čitavom regionu, ne samo vezana za nedavnu istoriju, koja je veoma bolna, već i za davnašnju istoriju, jer vrlo često koreni sukoba i podela koji su i dalje prisutni u regionu dolaze ne iz stvarne istorije već iz percepcije istorijskih događaja od strane različitih osoba. Da vas podsetim čuvene rečenice Vinstona Čerčila, koju je većina vas čula, citiram: „Balkan proizvodi više istorije nego što može da apsorbuje“. Možda je vreme da pokušamo da apsorbuje svu tu istoriju kroz jedan zajednički, regionalni napor, a mislim da će Savet Evrope biti spreman da takvu inicijativu podrži. Hvala.

NATAŠA KANDIĆ: Hvala, gospodine Huber. Ja sada pozivam profesora Dimitrijevića da ponese svoje ime, mislim na klirit sa imenom, i zauzme mesto predviđeno za moderatora. Počinjemo sa sesijom „Pravna analiza merituma Presude“ i prvi deo traje do 11:10 časova.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ, Beogradski centar za ljudska prava: Ja zahvaljujem organizatorima na pozivu da uopšte učestvujem na ovom skupu koji smatram važnim, kao i na ulozi koju su mi dodeli. Znam za razlog ovog drugog, jer sam praktično stariji od svih ostalih ovde, uz nekoliko izuzetaka. Gledam u jednog, ali taj neće da se identifikuje i imam pravo da uradim ono što ljudi najviše mrze, a to je da ih prekidam kad budu suviše dugo govorili. To vam je kao televizija, dok govorite tri minuta, izgleda vam malo, a gledati nekog tri minuta je nesnosno. Prema tome, imajte u vidu da ćemo ono što vama prilikom izlaganja izgleda neverovatno važno, interesantno, a, ukoliko je izlaganje opširno, u startu

morati da prekidamo. Hteo bih da kažem na samom početku da je, naravno, raspravljati o ovoj Presudi fer i pošteno. Ali govoriti o njoj samo kao o čisto pravnoj stvari, pravnom aktu, pravnom dokumentu, nije ni malo lako, zato što ne samo što se to dešava tako brzo posle dramatičnih i tragičnih događaja već i zbog toga što je taj postupak trajao vrlo dugo, od 1993. godine, čitavih 14 godina, pa se u toku tog postupka mnogo što šta promenilo, Postignuta je neka vrsta mira u Dejtonu, a drugo i subjekti više nisu ostali isti. Oni koji su tužili i koji su tuženi vremenom su se nekako promenili. **Onda, imajte u vidu ono što je čisto pravna karakteristika, što čini ovo razmatranje teško i za pravnika, ne samo za laike, a to je da je ovo prva Presuda u međujugoslovenskom sukobu ili ratu za jugoslovensko nasleđe, kako ga neki zovu, koja se odnosi na države. Znači, prva Presuda o nekoj odgovornosti države, a ne presuda, krivična presuda, o odgovornosti pojedinca. Drugo, da je to prva Presuda uopšte Međunarodnog suda pravde o genocidu, pri čemu treba imati u vidu da je genocid jedino krivično delo koje je dato u nadležnost ovom Sudu koji inače sudi u onim sporovima za koje mi klasično pravnički govorimo da su građanski sporovi.** S tim da spor između država ne može da bude krivični u tom smislu reći jer država ne može da bude odgovorna kao što je pojedinac odgovoran za krivično delo, sa umišljajem i drugim elementima, ali se na neki način taj postupak zasniva na konstatacijama o tome da je izvršeno to krivično delo i da na neki način država biva odgovorna za delo koje joj se može pripisati. Dakle, to se vrlo često gubi iz vida u javnim diskusijama i naročito kroz one primedbe koje su vrlo česte među predstavnicima, sasvim opravdano, zašto o drugim sumnjivim teškim krivičnim delima, drugim zverstvima koja su se desila na ovom prostoru, Sud nije mogao da se izrazi. Kao što vidite u samoj Presudi, izlaganju objašnjenja o Presudi koje je dala predsednica Suda profesorka Higgins, nekoliko puta se insistira na tome da je Sud svestan drugih strašnih stvari koje su se desile, ali one nisu u njihovoj nadležnosti. Dakle, ja navodim niz pitanja koja su pravno interesantna, a, o kojima očekujem da će se ovde govoriti. O jednoj ovako dramatičnoj situaciji, o jednoj ovako dramatičnoj stvari gde su toliki nevini ljudi izgubili živote, vi ne možete da govorite, a da pri tom nemate u vidu i moralne i političke aspekte celog tog slučaja, o čemu će se govoriti kasnije u toku dana, tako da ne možete pretpostaviti da i sudije kao živi ljudi koji žive u stvarnosti i zavise od informacija koje imaju kao i svi mi, nisu i o tome vodili računa. Jer dobro je da se o tome raspravlja, ali bih molio da se prema jednom Sudu velikog autoriteta ne ponašamo kao što umemo da se ponašamo prema nacionalnim sudovima. Dalje, isuviše proizvoljno govorimo šta su bili politički motivi sudija, šta su sudije htele, ko im je naredio, ko ih je nagovorio i tako dalje. Dobro je, kažem, govoriti o tome kao posebnoj temi, ali bih molio da se pravna diskusija time ne opterećuje. Naravno, najvećim delom ona je nemoguća u ovakvom slučaju. Takođe, još su bila neka pitanja, koja su pokretana, kao što je sama nadležnost Suda. Tu je došlo do onih teškoća u vezi sa tužbama protiv zemalja NATO sa ove jugoslovenske strane,

gde se Sud oglasio nenadležnim, kada je, kao što znate, postojao pokušaj da se iz sličnih razloga ogласi nenadležnim zbog situacije u kojoj je spor nastao, zbog te situacije u kojoj je Jugoslavija, dok je trajala, imala vrlo nejasnu poziciju u Ujedinjenim nacijama. Organizatori smatraju da se na te teme ne treba vraćati, ali, naravno, ako je to relevantno za ovu raspravu, ni one nisu zabranjene.

Pošto je predviđeno da ovde nema nikavog zvaničnog uvodničara i da se prosto prisutni javljaju za reč kad osete potrebu, ja ću početi samo time da bi nešto bilo prvo. Ovlaстio me je predsednik Udruženja za međunarodno pravo Srbije i zamolio me da ovde citiram jučerašnju izjavu Udruženja za međunarodno pravo Srbije koje se odnosi na poštovanje međunarodnih sudskih odluka, koju u nekoliko primeraka ovde imam, pa je prema tome može dobiti onaj ko je zainteresovan. Iz nje ću citirati samo dva stava. Jedno je da ovo Udruženje, kao organizacija koja okuplja stručnjake iz međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, poziva vlasti Republike Srbije da bez odlaganja preduzmu sve mere kako bi se u potpunosti izvršila Presuda međunarodnog suda pravde u sporu po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, doneta 26. februara 2007. godine, a posebno da sva lica optužena za genocid budu predata Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju. U sledećoj tački Udruženje podseća da je „genocid zločin protiv međunarodnog prava koji osuđuje civilizovan svet”, naglašava da je „genocid nad bosanskim Muslimanima u Srebrenici u julu 1995. godine utvrđen pravosnažnim presudama Međunarodnog suda pravde i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i smatra da na tragediju u Srebrenici treba gledati u kontekstu koji je već opredeljen međunarodnim pravom“. Konačno, „Udruženje zahteva da se sudi svim odgovornim za genocid u Srebrenici, kao i svima odgovornim za kršenje međunarodnog humanitarnog prava koja su se desila tokom oružanih sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije”. Smatrajte da je ova izjava Udruženja koju sam pročitao na neki način prvi prilog ovoj diskusiji, pošto se, hteli mi to ili ne, ovaj skup dešava u Beogradu. Kao što smo čuli gospodina Hubera, on je najviše govorio o tome šta bi Srbija mogla da uradi sa svoje strane, i Udruženje za međunarodno pravo isto tako se koncentriše na sredinu u kojoj deluje. Time sam ja završio sa onim što sam hteo da kažem na početku, obećavam vam da više neću diskutovati. Izvolite, ko se javlja za reč? Bez ustezanja. Evo, Sakib Softić samo što nije digao ruku, izvolite. Molim Vas, držite se roka od otprilike 10 minuta, ako postane mnogo opširno, moraćemo da skraćujemo.

SAKIB SOFTIĆ, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo: Sa žaljenjem konstatujem da je većina ovih ljudi ovde imala ljepših povoda za susretanje i to ne tako davno. Gledam vas i pitam se šta se to promjenilo u glavama ljudi pa da se nakon petnaestak godina i svih ovih tragedija koje su u međuvremenu bile posmatramo pomalo možda sa podozrenjem, koje je možda posledica svih tih događanja. Postoji sada nešto što ću vam pročitati, što sam pripremio, ali kad

sam video koje i kakve debele knjige je spremio moj kolega Stojanović, ja sam odustao od čitanja i onda ću ovako reći nekoliko riječi. Neko me je na početku pitao da li smatram da je ovom Presudom Međunarodnog suda zadovoljena pravda. Kao što svi znamo, pravda je filozofska, božanska kategorija i nijedan sud, pa ni ovaj koji je stavio, pretenciozno usudujem se reći, u svoje ime Međunarodni sud pravde, iako je on jedan od glavnih organa Ujedinjenih nacija, ni taj Sud koji je stavio pretenciozno naziv *pravda* u svoje ime, nije u stanju nikome da donese pravdu. A da li smo mi zadovoljni kao tužilačka strana ovom Presudom? Malo, kad su se strasti stišale u ovakvom svijetu, teško je bilo očekivati drugačiju presudu. Neću da kažem da Sud nije mogao donijeti ni drugačiju presudu i na osnovu, možda i na osnovu dokaza koje smo mi prezentirali. **Istina je da smo mi uistinu povrijeđeni, a kao žrtve genocida, iz razloga što je nama svima koji smo učestvovali u svemu ovome jasno, bilo jasno, da postoje nekakvi planovi pomjeranja srpskog etničkog prostora s onu stranu Drine po svaku cijenu. I kad to pogledamo petnaestak godina nakon svega, vidimo da se to uistinu i desilo. Ja sam skoro dobio neke karte etničkog rasporeda stanovništva u BiH sa popisom stanovništva iz 1991. godine i procenom za 2006.godinu i očito je da se ono što su najtvrdi nacionalisti u srpskom narodu sebi postavili kao ciljeve, da se to uistinu realizovalo.** Imamo ustavnu poziciju Bosne i Hercegovine, mehanizme za promjene, ali mi se ponekad čini da se, slušajući izjave predstavnika političkog miljea, nastoji po svaku cijenu zadržati ono što je genocidom osvojeno kao nešto svoje ekskluzivno. Na početku je još postojala, hajde da kažem, možda i maliciozna namjera, politika sprječavanja povratka ljudi. Jeste tamo u aneksu 7. Dejtonskog sporazuma navedeno da je povratak izbjeglica, ključ mira u Bosni i Hercegovini, spriječen, a oni su se posle našli od Evrope do Australije. Normalno da nema pritiska, niti neke posebne želje za povratkom, posebno zbog toga što su mnogi počiniozi zločina na tim nižim nivoima još uvijek na slobodi i mogu se sresti. Silovana žena može na ulici sresti svoga silovatelja koji ništa nije bolji u odnosu na ono vrijeme kada je zločin počinio. Čak joj se naruga ponekad gestom, reći, pokretom, i tako dalje. Zbog toga svega kažem, da Presuda kao takva nije mogla donijeti neku posebnu pravdu u mjeri u kojoj su žrtve genocida to očekivale. A veći broj učesnika i, na žalost, ja sam, nije imao unutar porodice, unutar nekakvih bližih krugova, tako ružnih iskustava. Međutim vjerujte da me se to kao čovjeka, kada sam u kontaktu sa ljudima koje je ta tragedija najviše pogodila, uistinu dojmilo da osetim i sam neku posebnu vrstu bola. Čovjek se ne može oteti dojmu da je tim ljudima počinjeno jedno veliko zlo i da mi ostali nismo uradili dovoljno da se nešto popravi u njihovom položaju. Ja ću kao pravnik reći otprilike kako ja vidim, samo u nekim djelovima jer je u ovom kratkom intervalu nemoguće iznijeti sve, opservacije vezane za Presudu. Ali evo, za nas Bošnjake, često se postavlja pitanje je li dokazano na sudu da je Vojska Jugoslavije, Srbije učestvovala u ratu u Bosni i Hercegovini i onda *a priori* kažu da nije, što je uistinu pogrešno. Kako je Međunarodni krivični sud

u predmetu Tadića, a poslije je to potvrđeno u predmetu Čelebići, utvrdio da se radi o međunarodnom vojnom sukobu u kojem bi s jedne strane učestvovala Armija Bosne i Hercegovine, a s druge strane Vojska Jugoslavije, a to je takođe potvrđeno od političkih organa Ujedinjenih nacija, rezolucijama 752 pa nadalje. Međunarodni sud je potvrđio da je Vojska Jugoslavije, odnosno sukcesor, sada Srbija, učestvovala u ratu u Bosni i Hercegovini. Međutim to automatski ne znači genocid. Međutim, ovde se uistinu desio genocid i Sud je dao odgovor ko je počinio taj genocid. Davanjem tog odgovora rekao je da su genocid bili počinili neki oficiri Vojske Republike Srpske, a koje je na te dužnosti imenovao predsjednik Republike Srpske, koji su djelovali u ime Republike Srpske i koji su prilikom vršenja genocida vršili javne ovlasti Republike Srpske. Znači, mi imamo ovdje odgovor na pitanje ko je počinilac genocida. **Znači, to su, ako uzmemo malo uopštavanje, organi Republike Srpske, odnosno vojska i policija u vršenju javnih ovlasti. Ja ovde imam za svaku tu tvrdnju odgovarajući citat Presude. Presuda navodi da je Savezna Republika Jugoslavija, da je Srbija, na različite načine pomagala, pa i vojno, počinioce genocida, ali da ovi nisu bili svjesni da će ovi njihovim oružjem, i tako dalje, na kraju uistinu počiniti genocid. Verovatno su ti ratni planeri imali u vidu izvjestan stepen grozota radi realizacije nekakvih političkih ciljeva, ali to nije podrazumjevalo i genocid.** I onda se ocjenjuje da su u stvari u jednom trenutku, počevši od 13.og, stvari izmakle kontroli, pa su ti kojima je stavljeno u dužnost da zauzmu enklavu odlučili i da pobiju odraslo muško stanovništvo koje je po njihovoj procjeni bilo vojno sposobno, i genocid se desio. To se sve dešavalo u zoni Ujedinjenih nacija, dobro, dešavalo se u Zaštićenoj zoni Ujedinjenih nacija. Međunarodno pravo ne poznaje tu vrstu zaštite. To je jedna novina i Ujedinjene nacije su preuzele nekakvu obavezu, ali to očito nijesu do kraja ispoštovale, znači nijesu spriječile genocid. Sad se postavlja pitanje da li ovakva Presuda kakva je, pošto su presude pred Međunarodnim sudom pravde deklaratorne prirode, da li ona, ovakva kakva jeste, pored onog operativnog dijela kojim se tvrdi i nalaže, da li ona povlači i nekakve druge konsekvence.

HASAN BALIĆ, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo: Za Beograd me vežu ljudske i sve druge najljepše uspomene. Ja sam jedan od onih koji žali našu zajedničku državu, ali valja dalje živeti. Rekao bih ono što je rekla Hana Arent: „Ja shvaćam da vam nisam simpatičan, čak i da sam antipatičan nekome i tako dalje, jer sam Židov”, tako je ona rekla, ali sam nevin kao čovjek. Ja sam bio poslanik u Skupštini Republike Srpske na Palama ispred reda Muslimana i kada sam došao za govornicu rekli su: „Pa, vidi, isti Sadam Husein, potpuni jedan satrap”. A ja sam vidio da mnogi ljudi u toj sali liče na njega više od mene jer su bili glavati i imali su brkove. Međutim to je prošlost. I sad da se vratim kao pravnik na ovu temu. Ja sam ovu Presudu shvatio kao utvrđujuću. Iz ove Presude po meni izlaze obaveze za tuženu stranu, ali i obaveze, kako je rekao profesor Sof-

tić, i za tužiteljicu. Obaveze tužene strane su naznačene u onom dijelu tužbe, paragraf, ne znam kako se zove, u nas bi bilo stavke 5, 6, 7 i 8, i s tim djelom sam zadovoljan i ja vjerujem, i odmah hoću da kažem da podržavam u cijelosti prijedloge Udruženja, međunarodnog udruženja pravnika Srbije, koji su na tome da se izvrše presude međunarodnih sudova i da se svi, bez obzira kome pripadaju, koji su počinili zločine, kazne. Po meni, ova Presuda za Srbiju je teška hipoteka. Ne pomoći u nevolji, to nije moralno. Srbija je mogla da pobedi, kao pravednik, kada je napadnuta Bosna i Hercegovina i da to bude jedan vrt pravednika sličan onom koji su napravili Židovi kada su proglasili za pravednika svakog čovjeka koji je pomagao u nevolji. To se nije desilo, desilo se što se desilo i sada je Srbija zemlja, država, koja nije htjela da izvrši odluku Međunarodnog suda o privremenoj mjeri. Dakle, to je ipak velika drskost. Mi koji smo bili i sudije opštinskih sudova znamo šta znači kada neko ne izvrši privremenu mjeru i mislim da će svijet zazirati od te moralne politike. A sada da se obratim na nešto što je nama u Bosni i Hercegovini došlo do znanja, to je i međupresuda Slobodanu Miloševiću, ali o njoj nećemo raspravljati već samo konstatacija da u toj međupresudi stoji da je izvršen genocid i nad drugim gradovima i nad drugim krajevima sem Srebrenice. To je jedan set pitanja, što kaže gospođa Kandić, kojem će se možda vratiti za 10, 20 i više godina. Ali ova Presuda, po meni, otvara mogućnost da i mi u Bosni, koje je Hag podjelio na bosanske Srbe, dakle jesu li to pravi Srbi ili su neki Srbi sišli odnekle, bosanske Hrvate, isto tako, pa i bosanske Muslimane, Bošnjake, moramo sada naći iz ove Presude mogućnost da se ne pozivamo na drugu i treću Konvenciju o genocidu, da se genocid iskorjени. I opet ovo što je govorio Sakib Softić: Kakva je obaveza i mogućnost države Bosne i Hercegovine? Obaveza je velika, a mogućnosti su dosta slabe u ovakvoj konstelaciji snaga. Mislim da ova Presuda upućuje da niko neće moći da se sakrije ko je počinio genocid i drugi ratni zločin. Neće moći. Tamo stoji da ga je počinila Republika Srpska, odnosno Vojska Republike Srpske i Ministarstvo unutrašnjih poslova. Dakle, to je nešto što obavezuje svaku državu da pomogne Bosni i Hercegovini, a pogotovo državne organe Bosne i Hercegovine, u kojoj su sada neki mnogo realniji, razumniji ljudi na čelu Predsedništva, i druge državne organe. Treće, ova Presuda je djelimično implementirana. Ne postoji ni Vojska Republike Srpske ni Federacije. Postoje jedinstvene oružane snage u onoj mjeri u kojoj je odlučeno da postoje. Sad ostaje problem sa Ministarstvom unutrašnjih poslova, odnosno policijom koja je počinila, odnosno čiji su pripadnici počinili genocid i druge zločine. Taj proces je otvoren, to je jako težak proces i u ovom momentu ne vidi mu se kraj, ali je suština da je on otvoren. Mislim da će Presuda doprijeti da se taj posao završi na način na koji će biti zadovoljena pravda. Ono što je ostalo, što je uostalom teško, a pravno je problematično, ja mislim da ni jedan pravnik, razuman i realan neće moći tvrditi da će ova Presuda ukinuti Republiku Srpsku ili da će ukinuti Federaciju, to jest Bosnu i Hercegovinu. Ona će otvoriti proces. Kako će se to riješiti kroz ustavna rješenja, jedno je sasvim

drugačije pitanje i s te strane ja gledam pozitivno na Presudu Međunarodnog suda pravde. Hvala vam.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Hvala vam veliko, gospodine Baliću, što ste se držali vremena bez opomene i, drugo, što ste otvorili jednu perspektivu o kojoj ovde mi često ne razmišljamo. Postoje obaveze i za stranu koja je na neki način dobila spor jer je prema nekom tumačenju obaveza Bosne i Hercegovine da isto nešto uradi. To je tema koja će izazvati određeno interesovanje jer po prirodi stvari svi misle samo na obaveze svoje strane i na sudbinu svoje strane. Izvolite, ko se javlja za reč? Izvolite.

LJILJANA HELLMAN, Impunity Watch, Beograd: Dobar dan, ja sam Ljiljana Hellman. Ovako. Čini mi se da smo mi otvorili jednu temu koja je negde na prelazu između pravne analize i naše sledeće teme „Moralno-političke i etičke posledice“, ali pošto je već otvoreno pitanje da li je ova Presuda donela pravo, ja bih bila slobodna da zaključim da nije i da to čak sam Sud u svojoj Presudi kaže na više mesta, na šta je već ukazao u uvodnom izlaganju profesor Dimitrijević. Jednostavno možda treba da razdvojimo dve stvari. Jedna je ona čime se sama Presuda bavila, to je da li je bilo genocida samo u Srebrenici ili i u drugim slučajevima u Bosni, i da li je Srbija za taj genocid odgovorna. A drugo pitanje je pitanje pravde i pitanje drugih dela koja se provlače u samoj Presudi. U samoj Presudi se u odnosu na druga dela na početku kaže da činjenica da u ovom slučaju Sud nije bio nadležan da o njima raspravlja ne znači da odgovornost za njih ne postoji. I to je nešto što se zaista provlači kroz celu Presudu, ostavlja se mogućnost da druga dela postoje i ozbiljna odgovornost za njih postoji. To je taj prazan prostor koji ostaje izvan Presude. Šta sa tim drugim delima i kakva je u stvari ta odgovornost za Srbiju koja ostaje za druga dela? Mislim da je i pre ove Presude, a pogotovo posle nje, postojala tendencija da se ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, u odnosu na genocid posmatraju kao prekrašaji što je veoma opasno. **Drugi prazan prostor koji ostaje je da imamo genocid, da je utvrđeno da je izvršen genocid u Srebrenici ali da nema društveno-političke zajednice koja može da preuzme odgovornost za taj genocid. To je drugo pitanje koje je otvoreno.** Ja bih više volela u stvari da pokrenemo ove dve teme za raspravu. Hvala.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Bio je, neko se javio... Izvolite, deset minuta.

RADOSLAV STOJANOVIĆ, ambasador Srbije u Holandiji: Za deset minuta ne mogu pročitati ove dve knjige, ni za deset dana. To je i odbrana i Presuda, prema tome neću ići tim putem, ko se interesuje za to, zaista ozbiljno, imaće prilike da pročita. Ja bih hteo da kažem prvo svoj lični stav uopšte prema sudskom načinu rešavanja međunarodnih sporova čija je osnova politika. Konflikt je *par exelance* politički proces, pa sudsko rešenje nije nikada primereno rešavanju

političkih sukoba. Prema tome, postoje vrlo retki slučajevi političkog rešavanja jednog međunarodnog sukoba. Zašto? Zbog toga što sudska presuda, po samoj svojoj prirodi i logici, nikada ne može da bude takva da je prihvate obe strane i da budu zadovoljne. Ako strane koje su dobile presudu nisu zadovoljne tom presudom, sukob se nastavlja, drugim rečima sukob i nije rešen presudom. I zbog toga mislim da na ovom primeru možemo svi biti nezadovoljni što smo dozvolili da dođe do sudskog rešenja. **Ja sam lično u više navrata, a i pred samim Sudom, u uvodnom govoru predlagao da se sa sudskog rešenja ovaj spor prebaciti na diplomatski, to jest pregovaranje sa konkretnom procedurom koju sam predložio. Zašto mislim da je taj put daleko bolji za rešenje konflikta? Zbog toga što se pregovorima dolazi do zajedničkog stava. Posle zaključka više ne može da bude jedna strana zadovoljna, druga nije, pa se konflikt nastavlja. Pregovorima se rešava stvar, predvodi se procedura kako će da se izađe iz toga, takvih modela za pomirenje u konfliktnoj situaciji postoji u vidu više primera.** Ja bih naveo jedan koji me je najviše inspirisao, to je južnoafrički aparthejd. I drugi, nije blizu ali je možda poučniji za Evropu, to je model u Španiji. Prema tome, to je ono što mislim u celini, da presuda kao takva, sudska, ma kakva da je bila, ne može rešiti jedan politički spor kakav je konflikt, međureligijski, međudržavni, nije bitno. Ako je to tako, onda moramo preći na presudu. Mi smo ušli u spor jer nismo to pitanje mogli da drugačije rešimo. **Znači, kad smo ušli u spor, izašli smo pred Sud i mi smo profesionalno postavili našu odbranu na osnovnim strateškim ciljevima. To je, prvo, da niko ne može dokazati da su Srbi učinili genocid u Bosni i Hercegovini, pokazavši nameru da unište muslimanski narod, i drugo, ako Sud utvrdi da je genocid ipak negde učinjen, da se to ne može pripisati Srbiji.** Mi smo profesionalno u tome uspeali, da tako kažemo profesionalno, advokatski. Ali kao što je ovde istaknuto, moralno pitanje koje stoji iza ovoga veoma je teško i ja ne bih želeo da se bilo ko oslobodi od moralne odgovornosti za nemoralno ponašanje. **I u ovom slučaju ja sasvim sigurno izražavam svoje osećanje, ako hoćete, stida za ono što se dešavalo u ime naroda kojem pripadam i to ću uvek biti spreman da izražavam.** Profesionalni uspeh što smo oslobodili našom odbranom Srbiju odgovornosti za genocid nije proizveo u nama zadovoljstvo koje bi se u novinarskom smislu izrazilo kao trijumfalizam. Prema tome, da bi se dokazao zločin genocida, njegovi elementi moraju da budu utvrđeni pred Sudom. Prvo da postoji *actus reus*, dakle značajan broj ubijenih zaštićene grupe koji ukazuje da je mogla postojati namera da se ta grupa uništi. Mada on ne sme da bude dovoljan. Reći ću vam i sasvim jasno. Mora da postoji zaštićena grupa, rasna, verska, nacionalna, inače ako nje nema, nema genocida. Postoji ogroman broj žrtava, nemojmo da se krijemo iza zavesa zaborava. Komunisti su, izvinite, pobili daleko više ljudi kad su došli na vlast 1944-1945. godine svuda širom Jugoslavije nego što je to bio slučaj u Srebrenici. Prema tome, znate, imamo mi itekako jedan lanac zločina koji su se nadovezivali jedan na drugi i koji su možda čak činili kontinuitet. Ako smo do toga došli,

onda moramo da utvrdimo nameru da se uništi. Ja čitam u štampi, govore, Sud je primenio vrlo visok standard u dokazivanju. Pa zaboga, da Sud primeni nekakav niži stepen dokazivanja za najveće krivično delo u savremenoj civilizaciji! Pa naravno da mora da bude vrlo visok standard dokazivanja. Nezavisno od toga što sam ja to profesionalno branio, ja sam istovremeno uveren da niko i ništa ne može dokazati da su Srbi imali nameru da unište muslimanski narod. Dakle, s te strane čak to ne postoji, ali postoji ono što možemo da vidimo. Ja sam odmah naišao, da se razumemo, na napade sa raznih strana. Između ostalog, bio je jedan vrlo ozbiljan napad da je Srbija sakrila dokumente koje je imala. E, još minut. Reći ću, samo za dva minuta. Kada sam se prihvatio dužnosti agenta, ja sam postavio uslove svojoj Vladi: da sve dokumente mora da preda, inače se neću smatrati odgovornim za neuspeh u odbrani, da se svi haški optuženici, to možete pročitati ovde u predgovoru, čak pismeno, šta piše tu nije tajna - priprema za spor je davno prošla- moraju izručiti Haškom tribunalu. Ukoliko ne, ja od strane Međunarodnog suda pravde ne snosim ni pravnu ni moralnu odgovornost za osudu Srbije što to nije učinila. Prema tome, mi smo profesionalno dobili ono što smo hteli, onaj ko je odgovoran za nešto drugo neka odgovora i neka bude odgovoran, i treba da bude odgovoran. **Presudi se ne može staviti pravna zamerka ni najmanja za kvalifikaciju dela koja su učinjena, i da genocida nije bilo. Kako ćemo sada da izađemo? Ja sam već ovde čuo da je Republika Srpska genocidna tvorevina. Dajte da se oslobodimo takvih strašnih reči. Da li je Mostar genocidna tvorevina? Čujte, u Republici Srpskoj postoje 63 opštine. Samo je u jednoj opštini genocid utvrđen.** Sve ono što je u Tužbi Bosne i Hercegovine obeleženo kao genocid, oni koji su to izvršili kao zločin nisu osuđeni za genocid: Brđanin, Stakić, Sikirica, da ne nabrajam. Država je odgovorna, ovde je neko citirao, čini mi se, Nacrt Konvencije o odgovornosti država. Država je odgovorna za činjenje njenih organa. Ako ti organi nisu učinili, kako država može biti odgovorna? Dakle, pravno se ovaj Presudi zaista ne može napraviti ni najmanja primedba. Ono što i vidim iz primedbi koje sam do sada čuo, a mislim da ću čuti još, jeste van tih kategorija. Što sam na početku rekao, presudom se ne može rešiti jedan politički sukob. Hvala.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Hvala, inače sam bio na putu da prekinem, da izvršim svoje obećanje i da počnem da prekidam i starije od sebe. A, sad su ostali mlađi od mene. Sudeći po broju ruku, vidim da će sad biti više govornika, što će imati za posledicu da ću imati samo pet minuta. Sa najvišeg mesta sam dobio odobrenje da malo „štrpnemo“ od pauze, tako da pozivam profesora Puhovskog.

ŽARKO PUHOVSKI, Filozofski fakultet, Zagreb: Samo hoću kratko intervenirati. Mislim da je profesor Stojanović tri puta rekao jednu potpuno neodrživu tezu. Politički sukobi se ne mogu rešavati sudom. Ta je teza besmislena.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Niste razumeli...

ŽARKO PUHOVSKI: Ja nisam razumio? Vi ste rekli da se politički sukobi ne mogu rješavati presudama...

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Nisu primereni sudskom rešavanju.

ŽARKO PUHOVSKI: Tačno.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: To je moje teorijsko shvatanje. To znači ako jedna...

ŽARKO PUHOVSKI: To znači ako jedna skupina ljudi u jednoj državi isprebija ili ubije skupinu drugih ljudi iz političkih razloga, to se ne rješava sudom. Atentat se ne rješava sudom. To su politički, vi ste možda mislili na međudržavne sukobe, to je nešto drugo. Samo čas, samo čas. Ne, ne u redu je stvar.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Nemojte da govorite da je to nonsens. Moje mišljenje ne možete nazvati nonsensom jer ću vas vratiti nazad.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Dobro...

ŽARKO PUHOVSKI: Ja imam pravo...

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Nemate pravo da me kvalifikujete, imate pravo da rušite moje mišljenje.

ŽARKO PUHOVSKI: Ja ne kvalificiram...

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Jeste rekli *nonsens*.

ŽARKO PUHOVSKI: Ne za Vas, nego za mišljenje. Ja sam rekao da je vaše mišljenje besmisleno.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Pa to je nonsens.

ŽARKO PUHOVSKI: Ne Vi, nego vaše mišljenje. Dakle, ako se politički sukobi ne mogu rješavati sudom, onda značajan dio kaznenog ili krivičnog prava nema smisla. To znači da se ja uvijek kad nekoga tučem ili ubijem pred sudom mogu pozvati na to da sam to učinio iz političkih razloga i onda slijedi da se to ne može rešavati sudom. To ste Vi, oprostite, rekli.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Ja se bojim da je u pitanje nesporazum. Mi u pravu stalno učimo, Radoslave, pusti da te ja zastupam. Mi u međunarodnom pravu učimo da postoji niz međunarodnih ugovora kojima se ugovara nadležnost sudova i onda se kaže da sudovi ne mogu da rešavaju sporove koji se smatraju političkim, ali to je između država.

ŽARKO PUHOVSKI: Ja sam samo rekao da ako je mislio na međudržavne, ja to prihvatam. Ali opći stav je, on je to tri puta rekao, da se politički sukobi ne mogu rešavati sudom. Taj stav je besmislen. Ako se kaže međudržavni politički sukob, onda je nešto drugo.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ja sam rekao međunarodni...

ŽARKO PUHOVSKI: Ne, niste rekli. Tri puta ste rekli...

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Zar ja kad kažem međunarodni, ne mislim međudržavni?

ŽARKO PUHOVSKI: OK. Može međunarodni, može.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Imamo mi neke probleme sa prevedenom terminologijom. To su i u Hrvatskoj uspeli da "Internacional Court of Justice", prevedu samo kao Međunarodni sud koji koristi profesor Andrašić, mi se držimo toga „pravde“, to je nepotrebno. Mislim, to se na engleskom i francuskom kaže ili reč *court* ili *cure, court* ne znači 'sud' ako mu se ne da... I sad se to vrti, „pravde“ i svi se brinu oko toga da li je ovde bila zadovoljena pravda. Kao što znamo, pravo i pravda nisu baš iste stvari. Izvolite, Jasna Bakšić, čini mi se, teško čitam ova crna slova.

JASNA BAKŠIĆ–MUFTIĆ, Pravni fakultet, Sarajevo: Evo, ja ću vam pomoći. Jasna Bakšić–Muftić, Pravni fakultet Sarajevo. Dakle ja ću vrlo kratko, prvo da se zahvalim organizatorima na velikom poduhvatu da nas okupi ovde i da pokrene jednu regionalnu debatu koja je relevantna za sve nas koji smo, verovatno, ne samo kao eksperti u sličnoj poziciji sudija nego i emotivno i involvirani u cio ovaj slučaj. Dakle, važno je pokrenuti pitanja i ja zato kažem da nemam namjeru u pet minuta koliko imam vremena da dam odgovor na veoma velika i krupna pravna pitanja koja se otvaraju ovom Presudom, ali zaista želim da naznačim samo neka. Verovatno će ona biti okvir za neka buduća i verovatno neka istorijska i politička istraživanja. Što se tiče same Presude, a i njenog statusa, moje sad lično mišljenje jeste da je ona veoma važna sa aspekta utvrđivanja činjenica naših deset godina istorije. Svaka od strana ima svoju političku interpretaciju i možemo već da čujemo da li je bila agresija, da li je bio međunarodni

sukob ili građanski ili etnički rat, koje je elemente on imao, ko je odgovoran za neke stvari, šta se zaista dešavalo. I upravo zbog toga je Haški tribunal dao značajan doprinos da su se nesporno utvrdile neke stvari. Jedno, da se radilo o međunarodnom sukobu i da su bili u međunarodnom sukobu u Bosni i Hercegovini involvirani bivša Jugoslavija, odnosno Savezna Republika Jugoslavija, preko određenih presuda drugog Haškog tribunala, i Hrvatska, poziva li se na slučaj Blaškić. **Da li je bio genocid, u pravu ste, to je najteži krivični zločin koji se mogao počiniti. Međutim, on je dokazan, presuđeno je, na jednom ograničenom području koje se odnosi na područje Srebrenice.** Ovde dajem doprinos kolegici Ljiljani. Ništa manje nisu strašne povrede Haških konvencija. Međunarodni zločini su stravični. Protjerivanje, zločini protiv čovječnosti, svi zločini koji su utvrđeni dijelom u drugim presudama. Prema tome, dokazani genocid ničim ne umanjuje strahotu drugih stvari koje su se dogodile. **Što se tiče odgovornosti, mislim da je odgovornost za sprečavanje dokazana, zbog čega se nije poštovala privremjena mjera, i da je to posledica obaveze Srbije da, upravo u cilju stabilizacije cijelog regiona i čitavih odnosa, isporuči u okviru obaveze ljude koji su direktno odgovorni za najtežu vrstu zločina.** Da li će to utjecati na unutrašnju komponentu, način organiziranja Bosne i Hercegovine, sigurno da hoće. Ona će pokrenuti mnoge kvalitativne rasprave i ova Presuda ne može ostati bez utjecaja na regionalne odnose, kao i na sami način organizacije u Bosni i Hercegovini. Pa u tom smislu mislim jako važnim, ja sam naznačila samo neke teme koje su veoma krupne teme i jako mi je drago da imamo mišljenja različita i da ovde govorimo ne "Serbia vs Bosna i Hercegovina" kao na Sudu, ili na drugi način, nego da probamo naći, objektivno, bez puno strasti, načine koji će doprinjeti rasvetljavanju, jer ovo nije kratkoročni potez nego građenje jedne dugoročne strategije za stabilnost u regionu. Bez obzira na to bili zadovoljni ili nezadovoljni, i u kojoj mjeri. Toliko, hvala vam lijepo.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Vlada Todorić, pet minuta.

VLADIMIR TODORIĆ, Pravni forum, Beograd:

Ovde ima ljudi koji su bili učesnici u Komisiji za istinu i pomirenje. Ali ta Komisija za pomirenje nije uspjela da zadovolji ciljeve koje je postavila pred sebe i onda mi stvaramo neke zavese zaborava, koliko je bilo teško da javnost Srbije prihvati istinu onoga što se desilo u Srebrenici i sa koliko su odijuma i mediji i neki političari krenuli na recimo prikazivanje filma o tome šta se desilo u Srebrenici 2002. godine. Međunarodni sud pravde je sud pravde u toliko koliko može da iznađe pravdu u okviru pravnih akta na osnovu kojih sudi. A Međunarodni sud pravde služi državama koje su upravo te koje određuju okvir njegovog rada i zbog toga će tu uvek biti ograničenja državne odgovornosti. Dovoljno je samo pogledati epsku sagu koja traje već 30 godina oko pokušaja kodifikovanja nekakvih delikata ili neprihvatljivih akata u međunarodnom pravu pod okriljem Uje-

dinjenih nacija jer države su, što se kaže, u obavezi da prihvate neka jasna merila odgovornosti i u tome vidim povezanost ovog slučaja sa nekim prethodnim slučajevima koje je Međunarodni sud pravde radio, prevashodno slučaj Nikaragva i njegovo neslaganje sa MKTJ, to jest Presudi Žalbenog veća u slučaju Tadić, ali taj Sud je sudio pojedincima. I ono što fali u ovoj Presudi, što meni lično fali, jeste određivanje prema karakteru sukoba u Bosni i Hercegovini. Ja ne smatram da je pitanje genocida najvažnije pitanje o kojem mi treba da raspravljamo. Iza njega se krije i priča o karakteru takvog sukoba i učešća kako Hrvatske, tako i Srbije u ratovima koji su se desili u Bosni i Hrvatskoj. Mir u Dejtonu su garantovali i predsednik Srbije i predsednik Hrvatske. Ako su garantovali mir, mogli su da garantuju i rat. Odnosno prekid rata. Desilo se njegovo produženje i tako, ta teza da je sve spontano krenulo prilikom jedne svadbe je neodrživa i prilično infantilna. Postoji dosta iluzija kod nas generalno u Srbiji i o tome šta je nekakvo objektivno stanje stvari u međunarodnom pravu jer smo mi uvek, poput nekog osuđenika u zatvoru, prilično dobro naučili Krivični zakonik, odnosno znamo dosta o međunarodnom pravu. Ali ipak, pošto smo stranka u sporu, prilično ga subjektivno interpretiramo, što smo videli prilikom dugogodišnjih saga o nadležnosti odnosno nenadležnosti Međunarodnog suda pravde, kao i sadašnjih jeftinih pokušaja nekakvih priča o međunarodnom pravu na našoj strani u slučaju Kosova i Metohije. Vrlo je jasno da se na nekave linije prve i druge odbrane mora ići u takvim slučajevima, ali oni u velikoj meri determinišu, na žalost, političku scenu u Srbiji i blokiraju proces pomirenja. Krucijalno pitanje, o kojem se možda može i lakše razgovarati posle ove Presude, možda će biti odnos države Srbije prema onom što se desilo i prema sadašnjoj situaciji u Bosni i Hercegovini. Kada je bio uhapšen general Tolimir, Teofil Pančić je primetio: „Dobro da su svi mediji preneli da on nije uhapšen na teritoriji Srbije nego na teritoriji Republike Srpske”. Takva međunarodna teritorija ne postoji, postoji samo teritorija Bosne i Hercegovine, ali se tako nešto u javnom govoru uopšte ne spominje. Naravno, to nije dovoljan dokaz da bi se prodrlo u nekave veze, specijalne veze Beograda i Banja Luke koje su možda i tada vladale i sada vladaju, jer je juče u Vladi Republike Srbije usvojen Zakon o ratifikaciji ugovora o specijalnim vezama potpisanih između Beograda i Republike Srpske. To pitanje će, naravno, nastaviti da opterećuje međudržavne sukobe koje je, slažem se, pametnije rešiti na jedan diplomatski način.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Hvala..Sudija Krstan Simić.

KRSTAN SIMIĆ, Ustavni sud BiH, Sarajevo:

Hvala. Pre svega vreme je dosta ograničeno za ovakvu ozbiljnu temu, ali se bojim da je Presuda Međunarodnog suda u Hagu ipak u ova četiri meseca otvorila pitanja, slobodno ću reći, na jedan drugačiji način nego što se očekivalo ili želelo. Mi Presudu možemo posmatrati sa pravnog aspekta i ovaj okrugli sto ima za

cilj da se ona posmatra upravo sa pravnog aspekta. Ali imam osjećaj da je ona pretežno dobila konotaciju kroz političke odnose i želju određenih strana, određenih pojedinaca, da unesu koristi u rješavanje političkih pitanja, a ne da se bavimo pravnim aspektom Presude i možda onim daleko važnijim, a to je moralni aspekt ove Presude, jer ono što se dogodilo na prostorima Bosne i Hercegovine i prostorima bivše Jugoslavije zaista će nositi jednu moralnu hipoteku, moralnu obavezu, ja često znam reći, svih koji su živeli na ovom prostoru na ovaj ili onaj način. Bilo kroz podršku, glasanje, bilo kroz odsustvo i sve ostalo. Naravno da je profesor Dimitrijević postavio ovde ključno pitanje, odnosno ključnu konstataciju. Ovo je Presuda Međunarodnog suda i bojim se da su određene aktivnosi koje već idu u pravcu da se sudi Sudu koji je Presudu doneo krajnje opasne. Ova Presuda je onakva kakva jeste. Iznjela je konstatacije onakve kakve jesu. Naravno da se slažem sa profesorom Stojanovićem jer sam se, baveći se javnim radom, pozivao uporno da su ovo pitanja koja treba da se reše unutar Bosne i Hercegovine, unutar regiona, i da je najbolji metod da ova pitanja budu razrešena jednim dijalogom, polazeći od one poznate Brantove „istina, pokajanje i pomirenje“, ali da ta snaga mora bitu unutar naroda i da se svi narodi, odnosno svaka sredina na svoj način suoči sa problemom koji se dogodio na ovom prostoru. Bio je ovde jedan divan film, i danas se prikazuje, „Tito i ja“, gde se Goran Marković suočio sa odnosom prema Titu, a ja često pominjem taj film kao jednu sentencu gde ćemo se mi svi morati suočiti sa onim što se događalo na prostorima države i tražiti sopstvenu odgovornost ili nemar da dođemo do tih pitanja. Moram reći da je ova Presuda, pre nego što je, prevedena, ja sam prevod dobio upravo od profesora Stojanovića, bila predmet rasprava, a da je mnogi ljudi nisu ni pročitali. Ona traži puno čitanja, i ne samo jedno. Kako u Hrvatskom saboru kažu, prvo čitanje je vrlo opasno i može dovesti do određenih posledica, ali ono što je najopasnije, to smatram i za žrtve, jeste da ovu Presudu oni, bez obzira na političku i versku ili rasnu pripadnost, počnu koristiti opet kao političko sredstvo. **Presuda ima svoju težinu, ima svoje konstatacije, ima svoje poruke. Naravno, nju je teško posmatrati izdvojeno iz političkog, moralnog i svakog drugog koncepta, ali moramo pokušati izvući korist iz ove Presude da bismo došli do spoznaje šta nam se događalo. Ja moram reći oko konstatacija, upravo je jedan od govornika pomenuo da se u paragrafu 403 presude spominje kako je i Međunarodni krivični sud prekršio svoje ingerencije, što je bilo i logično kad se posmatra nadležnost tog Suda, kada je dao kvalifikacije vrste i prirode sukoba.** Pa čak imamo tvrdnji koje se iznose vrlo često, a koje imaju vrlo štetne političke posledice u Bosni i Hercegovini, kako su genocid u Srebrenici, koji je potvrđen u presudi Krstiću i u ovoj Presudi, izvršili organi. Ipak, pitanje budućnosti Bosne i Hercegovine i pitanje ustavnih promena s kojima se Bosna i Hercegovina mora suočiti biće pitanje ozbiljnosti ljudi koji tamo žive da spoznaju i činjenice iz Presude i da spoznaju i ono što se događalo izvan Presude, jer ovo je konstatovano i neko ko govori vrlo argumentovano da je ovo samo jedan segment, a da su se

na prostoru bivše Jugoslavije dogodili stravični zločini, teški zločini, zločini koji će ostaviti generacijama jednu frustrirajuću ukupnost i da upravo podržavam ovaj zaključak međunarodnog udruženja, Udruženja međunarodnih pravnika, koji eksplicitno poziva upravo na to da svi oni koji su okrvavili ruke na bilo koji način moraju biti privedeni pravdi i da je upravo to naš odgovor za one zločine koji su se dogodili. Zbog toga je i moj apel da iskoristimo ovu Presudu da nam se ovo nikada, mogu reći patetično, nigde ne dogodi. Jer stravično je ovo što se događalo i pratio sam i rad Suda i profesora Stojanovića, koji je sa dosta one ljudske drame doživljavao ove stvari, ne u smislu trijumfalizma, nego možda, ja bih rekao, jedne ljudske sramote. Hvala vam.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Hvala i Vama. Najavljujem poslednja dva govornika, po pet minuta za ovu sesiju. Dakle, prvi je Marko Milanović.

MARKO MILANOVIĆ, Beogradski centar za ljudska prava:

Dobar dan. Ja prvo moram da kažem da sam prethodnih godinu dana radio u Međunarodnom sudu pravde kao stručni saradnik sudije Burgentala, koji se izuzeo iz ovog predmeta, tako da ni ja na njemu nisam radio. Ovde ne dajem bilo kakvu vrstu mišljenja Suda. Ali ono što ću ja pokušati da uradim, mada ovo što ću ja kazati može zvučati kao odbrana Presude, jeste da objasnim šta je Sud rekao. A problem je upravo u tome što je precepcija ove Presude u javnosti potpuno pogrešna. Ona je od samog svog početka začeta na pogrešnim osnovama, a to je da je ovde Sud odlučivao o agresiji Srbije na Bosnu i Hercegovinu. **Uvek, uvek, u svim novinama koje sam ja čitao, pisalo se o tužbi za genocid i agresiju i za ratne štete, a sud je imao nadležnost isključivo za genocid. I to samo za genocid kako je definisan u članu 2 Konvencije za genocid.**

Sledeći problem je što se pojam genocida, koji ja kao međunarodni pravnik koristim, razlikuje od onog pojma koji većina ljudi u ovoj sali, pogotovo većina ljudi, običnih građana, koristi. To dovodi do jedne za mene odvratne pojave, a to je ono što je Ljiljana Hellman pomenula, da se zločini protiv čovečnosti smatraju nekim običnim, minornim prekršajem, a da samo reč *genocid* može da dočara patnju ljudi tokom rata u Bosni i Hercegovini. To je jedna pogubna ideja, koja je imala strašne posledice ne samo za percepciju ove Presude nego i za to kako je sam slučaj vođen. **Ja mogu samo da kažem da je ta pravna definicija genocida toliko uska da dovodi do moralno apsurdnih rezultata. Recimo Kambodža, gde je milion i po ljudi ubijeno na poljima smrti, nije genocid jer su jedni Kmeri ubijali druge Kmere. Darfur, gde je 200.000 ljudi mrtvo, takođe nije genocid, kako je i rekao profesor Kaseze kao predsednik Istražne komisije Ujedinjenih nacija. U Ruandi, 800.000 Tutsija i umerenih Huta je ubijeno, ali samo su Tutsi žrtve genocida jer su umereni Huti ubijani zato što su umereni, ne kao Huti. I to je, na žalost, tako i to vidite i u Presudi.**

Kao što je gospodin Simić vrlo lepo rekao, ovu Presudu kritikuju ljudi koji je nikad nisu pročitali. Pogledajte paragraf 147 Presude gde Sud kaže: „Mi nismo nadležni da raspravljamo o stvarima koje nisu genocid. Čim mi utvrdimo da je nešto zločin protiv čovečnosti, mi gubimo nadležnost“. To ne znači da Srbija nije odgovorna za zajednički zločinački poduhvat, stvaranje Velike Srbije, zasnovane na etničkom čišćenju, ratnim zločinima... Ona jeste za to odgovorna, ali Sud to zbog svoje ograničene nadležnosti nije mogao da utvrdi. Dakle, ja mogu samo da kažem jednu stvar, povodom onoga što je profesor Stojanović rekao. Presuda je „savršena“ samo u tom smislu da je genocid utvrđen jedino u Srebrenici i da Srbija nije direktno odgovorna za taj genocid. Ali ona nije savršena ako se posmatra kroz prizmu celog rata u Bosni, jer ona ne odslikava sve što se desilo u Bosni, ali to je samo zbog toga što Sud to usled nenadležnosti nije mogao da uradi.

Nezavisno od toga, Presuda, po mom mišljenju, ima četiri mane. Tri su, hajde da kažemo, uslovno male mane, zato što mislim da čak i da je Sud njima prišao na jedan dobar način, ja ne verujem da bi to promenilo suštinski ishod slučaja. To su, prvo, *Škorpioni*, kojima se Sud bavio vrlo malo. Drugo, redigovani dokumenti u haškim predmetima koje Sud nije tražio od Srbije, ali gde je opet bosanska strana taj zahtev podnela dockan, samo dva meseca pre početka suđenja. Treće, tu je analiza eventualnog saučesništva Srbije u Srebrenici, gde Sud, recimo, oni bi rekli vrlo elegantno, nije pomenuo činjenicu da je Mladić 14. jula 1995. godine bio u Beogradu. Iz ove činjenice, uz neke dodatne dokaze, možda bi mogli da izvučete neke zaključke o saučesništvu Srbije. Nažalost, drugih dokaza tu nije bilo, niti je bosanska strana njih predlagala.

Konačno, četvrti, najveći problem u ovoj Presudi je ta priča o prevenciji genocida. Ona je istovremeno najlepší deo Presude, gde Sud kaže da svaka država na svetu ima obavezu da spreči svaki genocid na svetu. To uopšte nije tako očigledno, i to je jedno vrlo, vrlo progresivno čitanje Konvencije o genocidu. Ali, Sud onda istovremeno kastrira tu obavezu prevencije tako što kaže da je jedini pravni lek za kršenje te obaveze formalna deklaracija Suda da je povreda učinjena. To je jedna propuštena prilika, taj deo Presude, jer je Sud tada mogao da smisli jedan vrlo pametan oblik reparacije u obliku satisfakcije koji bi doprineo pomirenju na ovim prostorima. Podsećam vas da je nešto slično uradio Dom za ljudska prava u Bosni u slučaju Feride Selimović, gde je naredio Republici Srpskoj da oformi komisiju, da pokrene istragu za Srebrenicu, da uplati ne znam koliko novca za Memorijalni centar Potočari i tako dalje.

Na žalost, sve ove četiri greške, za koje ja smatram da Sud snosi odgovornost što nije dobro ove probleme rešio, posledice su strategije stranaka u ovom postupku. Shvatite, molim vas, da ja ne želim da opravdam Sud, već da objasnim

šta se tu desilo. Ta politička teza u Bosni da su svi zločini koji su tamo učinjeni jedan veliki genocid i da je uvreda da ako vi kažete da je neko žrtva zločina protiv čovečnosti, a ne genocida, dovela je do toga da je bosanska strana morala da pred Sudom tvrdi da je sve genocid i da je Srbija za sve odgovorna. To je tek upropastilo njihov slučaj, potpuno. Zato su se ovakve stvari kao što su *Škorpioni* i redigovani dokumenti Sudu učinile potpuno minorne, i udavile u moru Sarajeva, Prijedora, svega, celog rata u Bosni.

Ja mogu i da vam pročitam, znači vi možete opet sami da vidite paragraf Presude, to je paragraf, samo sekund, ne mogu da ga nađem, u kojem Sud, paragraf 155, citira bosanskog zastupnika koji kaže da je njihov slučaj o saučesništvu Srbije i nesprečavanju genocida, pomračen, 'eclipsed' njihovim glavnom tezom da je Srbija odgovorna kao neposredni izvršilac genocida. I to se, nažalost, desilo. I ono što ja kažem da je najveći problem Presude, to je taj pravni lek na kraju. A upravo je sama Bosna i Hercegovina tražila formalnu deklaraciju, ona nije tražila ništa više za to kršenje obaveze sprečavanja genocida i ja sada mogu samo da se nerviram zbog toga, ali to je tako. Ja vas samo opet molim da me ne shvatite pogrešno: u pitanju nije nekakva greška bosanskog tima, niti su oni bili nestručni. Ja sam, eto, čitao bosansku štampu, gde imate opet te razne nezalice koji kritikuju njih: bože, ne znam, oni su otpustili Francis-a Boyl-a koji je tužbu lepo napisao, a taj čovek je notorna nezalica koji sad tvrdi recimo da Izrael vrši genocid nad Palestinom, da Palestina ima pravo da tuži Izrael pred Međunarodnim sudom pravde, što je jedna potpuna nebuloza. **Bosanska strategija nije posledica grešaka, to je posledica politike. Oni su bili okovani političkom situacijom u Bosni. Oni su morali da tvrde da je sve što se u Bosni desilo genocid i to je njih upropastilo.**

Ali, ono što je ključno jeste da mi više ne smemo da dozvolimo da se u Srbiji Presuda predstavlja kao da je Srbija proglašena nevinom. To nije tačno. Sud nije proglasio Srbiju nevinom. Ona samo nije odgovorna za taj konkretan genocid u Srebrenici, ali ona jeste odgovorna za itekako mnogo toga, samo Sud zbog nena-dležnosti to nije mogao da kaže. Hvala.

ZORAN PUSIĆ, Građanski odbor za ljudska prava, Zagreb: Hvala, ja sam Zoran Pusić predsednik Građanskog odbora za ljudska prava iz Zagreba. Ne osjećam se baš kompetentan što se tiče pravnih stvari jer sam vidio da su ljudi koji sigurno mnogo više znaju o tome, a među ostalima i ti suci koji su tu Presudu doneli, imali različita mišljenja i da su odlučile verovatno neke finese. Problem je bio u streljanju zarobljenika, ubijanju civila. Toga je na žalost bilo u velikoj mjeri i kvalitet, da nazovemo to tako, strašan je sam po sebi. Ovde se radi o kvantitetu, o ogromnom broju ljudi. Takve stvari su se dogodile u Gospiću, gde su pobijeni civili. Zločinci sada sjede u zatvoru. Dogodilo se u Vukovaru, gje su

pobijeni ranjenici, zarobljenici i gdje se sudi za „Ovčaru“, dogodilo se u Medačkom džepu, gdje su pobijeni civili i gdje se upravo sada za taj proces sudi u Zagrebu. Dakle, nažalost, toga je zbilja bilo puno i jedan zločin nije bolji ni gori od drugoga. Činjenica jeste, ako čitate izjave sa suđenja pred haškim tribunalom, da se tu uvek govorilo o Turcima, o zbilja jednoj strašnoj i masovnoj likvidaciji Jermena 1915. Zbilja, je li to zločin protiv čovječnosti ili genocid, posebno za žrtve, sigurno je manje važno. Ono što je interesantno, čini mi se, pravno je pitanje i što se tu nekoliko puta spomenulo. Evo, mislim da je profesor Stojanović to rekao o aspektu rešavanja takovog problema. Očito je zapravo Međunarodni krivični sud osnovan zbog toga što nije postojala adekvatna međunarodna institucija, pravna, da se takvi problemi riješe, da se osude vodeći ljudi zemlje koja nije izgubila rat, nova stvar u povjesti i da takvih institucija nije bilo. Međunarodni sud pravde nije institucija za to. On je osnovan 1908. godine za sporove među državama, a MKTJ je osnovan direktno zbog ovakvih problema koji su nove prirode. I tu se pojavljuje jedna stvar o kojoj se puno diskutiralo, a to je zapovjedna odgovornost. Tu kategoriju Međunarodni sud nije prihvatio i on je u izvođenju dokaza zapravo bio stroži. Ja bih samo dao jedan primjer, recimo slučaj Tadić, gdje je Tadić pokupio ljude, maltretirao ih i oni su nestali. I bili su nađeni. Nema svjedoka koji je vidio da je Tadić to počinio i prva presuda je bila oslobađajuća za njega. Tek drugom, na višoj instanci, Sud je, pozivajući se na zločinački poduhvat, osudio Tadića, da je on kao subjekt odgovoran, bez obzira što nema direktnog svedočenja da je on izvršio ta ubojstva. **Meni se čini da kod ove Presude postoje različite reakcije. Slavlje u Republici Srpskoj, ogorčenost u Federaciji i u Hrvatskoj, pri čemu 99 posto, da budem konzervativan, ljudi, a i političara, uglavnom na početku nije uopšte registrovalo da je to bio Sud u Hagu i nije razlikovalo Međunarodni sud pravde i MKTJ.** I reakcije ljudi iz vani, recimo nekih objektivnijih promatrača, koji su svi smatrali tu Presudu vrlo teškom. Jedan novinar Washington Posta je napisao da sud ne voli blamaže, ali da su sudije utvrdile odgovornost Srbije za genocid, a da je Republika Srpska počinila. Republika Srpska je direktno, ja mislim, tu osuđena za genocid, bez obzira što je počinila i druge zločine koji nisu genocid, kao što je kolega malopre, prije mene rekao, to ništa ne umanjuje strahotu tih zločina. **Međutim, generali Republike Srpske koja je imala podršku od najviših političkih organa, dakle, odgovorni su za genocid u Srebrenici i naravno da Bosna i Hercegovina nije mogla podneti tužbu protiv svog vlastitog dijela. Ali za ikakvo slavlje u Republici Srpskoj, što se tiče te Presude, nije bilo niti najmanjeg razloga.**

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Pravilo pet minuta, molim vas da primenim...

ZORAN PUSIĆ: Tako je, onda ćemo bez daljeg zaključka samo reći još jedan primjer. Naime, naprosto pravo nije matematika, nije tako strogo i egzaktno, mogu samo navesti poznati slučaj Simsona koji je upravo obrnut od ovoga.

Gdje je čovjek, vjerovatno zbog razloga rasne diskriminacije, oslobođen zbog ubojstva, a sud je dosudio, drugi sud je dosudio da treba platiti \$32,000.000 odštete. Dakle imamo potpuno različite sudove. Vrlo verovatno bi MKTJ dosudio krivicu genocida, a Međunarodni sud je u ovom slučaju, primjenjujući neke druge kriterije, prije svega ne primjenivši ovaj princip zločinačkog poduhvata, dosudio presudu koja je mislim u skladu sa važećim normama tog suda. Hvala.

VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Ja Vam zahvaljujem, sad ćemo preći na pauzu. Ja zahvaljujem svim učesnicima na tolerantnom tonu, na ozbiljnom pristupu ovoj temi, nadam se da će tako i dalje biti i meni je bilo zadovoljstvo da pratim.

NATAŠA KANDIĆ: U 11:40 tačno počinjemo, molim vas.

(pauza)

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ, kancelarija Saveta Evrope u Beogradu: Dobar dan. Kao što ste videli iz dnevnog reda i nakon ovoga kako je profesor Dimitrijević završio, mi sada nastavljamo sa analizom pravnih aspekata Presude Međunarodnog suda pravde i naša intencija je da se u ovoj sesiji fokusiramo na sva ona pravna pitanja koja bi većina vas htela da prokomentariše na način kojim prosto može doprineti, bar što se mene tiče, boljem razumevanju i analizi Konvencije o sprečavanju genocida iz jedne sasvim druge perspektive, a to znači perspektive 50 godina nakon, imajući u vidu šta je Sud nebrojeno puta na ovih 170 strana pomenuo kao činjenice, dokaznu vrednost, ulazeći u različite nivoe dokazne vrednosti, u to šta će prihvatati kao dokazano, šta će smatrati da može da se osporava. Čini mi se da je to upravo način na koji se doprinosi budućoj jurisprudenciji u nekim drugim slučajevima i treba imati u vidu da na isti način na koji se ovde dosta dugo osporavala vrednost Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, a koji je sada doprineo i jurisprudenciji Međunarodnog krivičnog suda, i dokazao da su se neka pitanja morala otvoriti upravo zato da se ne bi izvrtala pravna istina. Znači, vrlo često, ostavljajući po strani etičke konsekvence svega ovoga, različita osećanja koja se kod svakog javljaju, mislim da se mnogo puta zaboravlja da su neki od pravnih stavova bili daleko pod znakom pitanja i da se u stvari postavlja pitanje na koji način se nešto može osporavati i dovoditi pod znak pitanja. Preuzevši listu onih koji nisu stigli da kažu šta su hteli, ja ću početi od koleginice i zamoliću vas sve, da ne bi bilo diskriminacije pošto neke od vas poznajem a neke ne, da se ipak svako od vas predstavi kada bude uzeo reč. Izvolite.

SANDRA ORLOVIĆ, Fond za humanitarno pravo, Beograd: Dobar dan, moje ime je Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo. **Ja smatram veoma bitnim da na ovom skupu izložim jedno izdvojeno mišljenje jordanskog sudije,**

inače potpredsednika Suda, Al-Khasawneh, koji je imao jedno potpuno drugačije mišljenje o meritumu spora od mišljenja sudija koje je kasnije pretočeno u Presudu. Suštinu i obim razmimoilaženja ovog sudije i mišljenja većine drugih sudija jordanski sudija je prokomentarisao u uvodnom delu svog izdvojenog mišljenja, rekavši da se on ne slaže sa većinom sudija ne samo u zaključcima i pretpostavkama na osnovu kojih su ostale sudije izvele svoje zaključke već i u samoj metodologiji pomoću koje su sudije izvodile svoje zaključke.

Najpre, sudija Al-Khasawneh smatra da je uloga Savezne Republike Jugoslavije u ratu u Bosni i Hercegovini bila mnogo ozbiljnija od one koju je Sud utvrdio i da se genocid desio i u drugim delovima Bosne i Hercegovine. Argumentujući ovo stanovište, ovaj sudija se fokusirao na pet pitanja. Pre svega, na redigovane zapisnike Vrhovnog saveta odbrane, na primenljivost testa efektivne kontrole, zatim saznanja Beograda o masakru u Srebrenici, postojanje genocidne namere i u drugim delovima Bosne i Hercegovine i na kraju na izjavu Vlade Državne Zajednice Srbije i Crne Gore.

Krenuću redom, ovaj sudija smatra da Sud nije izveo neophodne zaključke iz odbijanja tužene strane da otkrije i izloži sadržinu redigovanih zapisnika Vrhovnog saveta odbrane. Naprotiv, Sud je samo konstatovao sugestiju tužioca da on može na osnovu ovakvog držanja tužene strane da izvodi drugačije zaključke, ali je sam Sud propustio da te zaključke i izvede. Zbog odbijanja tužene strane da dostavi ove dokumente, Sud je trebalo, po mišljenju ovog sudije, a koji se poziva na praksu Međunarodnog suda pravde, ili da prebaci teret dokazivanja na tuženu stranu ili pristupi jednom slobodnijem izvođenju zaključaka u ovoj situaciji. Dalje, prema mišljenju ovog sudije, pri ocenjivanju stepena kontrole Savezne Republike Jugoslavije nad Vojskom Republike Srpske, Sud je pogrešno primenio test efektivne kontrole umesto testa sveukupne kontrole. Naime, Sud se u svojoj Presudi stalno poziva na slučaj Nikaragva, a prema mišljenju jordanskog sudije to nije bilo moguće zbog toga što između Vojske Republike Srpske, odnosno Republike Srpske kao jednog pravnog subjekta, da tako kažem, i Savezne Republike Jugoslavije postoji jedinstvo etniciteta, jedinstvo cilja i jedinstvo ideologije, što u slučaju Nikaragva između kontraša i Sjedinjenih Američkih Država nije slučaj. Test sveukupne kontrole je primenilo Žalbeno veće Haškog tribunala u slučaju Tadić. Tu je došlo do primene tog testa sveukupne kontrole radi utvrđivanja karaktera sukoba i ja se ne bih složila sa gospodinom Simićem koji je rekao da je tu Haški tribunal izašao iz svoje nadležnosti. Ja mislim da nije, jer je on tu samo rešavao jedno prethodno pitanje u smislu primene prava. Kada se radi o dve oružane formacije za koje postoji istovetnost etniciteta, pa i ideologije i vojnih ciljeva, nije razumno zahtevati da za svaku vojnu operaciju postoji naređenje, što je Sud u ovom slučaju uporno zahtevao. Dalje, zastupnici tužbe su od Suda zahtevali da ispita da li proklamovani strateški ciljevi srpskog

naroda u Bosni i Hercegovini i čitav obrazac ponašanja srpskih snaga u Bosni i Hercegovini predstavljaju genocidnu nameru. Sud je zaključio da su se proklamovani strateški ciljevi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini mogli provesti i samim proterivanjem drugih etničkih grupa u Bosni i Hercegovini, ali je proputio da objasni zbog čega su srpske snage pribegavale masovnim ubistvima i zatvaranjem u logore, a ne samo proterivanjem. Sud se, takođe, potkrepljujući ovu tezu o nepostojanju genocidne namere u drugim delovima Bosne i Hercegovine, pozvao na praksu Haškog tribunala. Tačnije, pozvao se na činjenicu da ne postoje, osim u Slučaju Srebrenica, presude za krivično delo genocida. Međutim, za razliku od većinskog mišljenja sudija, sudija Al-Khasawneh je ukazao na činjenicu da je Međunarodni sud pravde imao kapacitet da sam ispituje da li je obrazac ponašanja srpskih snaga u Bosni i Hercegovini takav da se iz njega može izvući konstatacija genocidne namere i takođe ukazao na jednu činjenicu da je praksa ostalih Međunarodnih krivičnih tribunala takva da krivične presude nisu jedini dokazi postojanja genocidne namere, već da se jedan širi i opšti kontekst ponašanja vojnih snaga može uzeti kao dobra osnova procenjivanja da li postoji genocidna namera. Dalje, preskočila bih pitanje saznanja beogradskih vlasti o dešavanjima u Srebrenici, mislim da je gospodin Todorić rekao o tome da je general Mladić bio u Beogradu 14. jula i tako dalje, postoji niz podataka o tome, prešla bih na tezu Suda da nije dokazano u toku postupka da su *Škorpioni* u vreme događanja u Srebrenici bili *de iure* organ Republike Srbije, tačnije Ministarstva unutrašnjih poslova. Naime, ovaj sudija ozbiljno dovodi u pitanje rezonovanje Suda po kojem on nije ocenio pravno značajnim dokument koji je priložen od strane podnosioca tužbe, a u kojem se *Škorpioni* jasno definišu kao organ MUP-a Srbije, sa obrazloženjem da taj dokument nije upućen Beogradu i da su i pošiljaoci i primaoci tog dokumenta zapravo visoki činovnici Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske. Konačno, sudija Al-Khasawneh izražava svoje neslaganje i sa pravnom ocenom izjave visokog zvaničnika Vlade Državne Zajednice Srbije i Crne Gore koja je data neposredno nakon prikazivanja snimka egzekucije šestorice Srebreničana. Naime, jordanski sudija smatra ovu izjavu priznanjem učešća Srbije u genocidu u Srebrenici i ne slaže se sa konstatacijom Međunarodnog suda pravde da je ova izjava političke prirode i da nema pravni značaj. I ovde se jordanski sudija poziva na praksu Međunarodnog suda pravde koja smatra ovakvu vrstu izjave veoma čvrstim dokazom, pogotovo u onim situacijama gde su ovakve izjave nepovoljne po državu čiji je zvaničnik dao izjavu za tu državu. Hvala.

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Hvala, ja sam odredila da će vaše vreme, ocenjujući po broju učesnika, biti sedam minuta. Ukoliko se više ljudi bude javljalo, onda se ja izvinjavam zbog diskriminacije jer ću isključivati. Za sada imamo sedam minuta. Reč ima gospodin Mikeš, a za njim gospodin Stojanović i Varady..

MIROSLAV MIKEŠ, Vijeće naroda Republike Srpske, Banja Luka: Hvala. Zahvaljujem inače na pozivu na ovaj eminentni skup i dobro je da vlada demokratski dijalog sa sasvim očekivano različitim mišljenjima i pogledima o ova-kvoj jednoj delikatnoj i fleksibilnoj temi. Evidentno je da je organizator imao najbolju namjeru da podjeli to u dvije teme, jedan pravni segment, drugi politički, političke konsekvence, moralne, etičke i ostale, što ćemo morati da uvažimo, kako kaže gospodin Puhovski, ali je izvjesno da se to ipak ne može totalno odvo-jiti tako da većina ovih diskursa, po mom skromnom mišljenju, ipak preferira moralne, političke i druge elemente, a najmanje pravne. S obzirom da se između ostalog i 20 godina bavim i advokatskim poslom, pokušaću da budem koliko je moguće profesionalan u tom segmentu jer ipak govorimo o jednoj odluci suda. I u ovom delu sesije mislim da treba da vodimo računa o tome. Ja dolazim iz Banja Luke, Banja Luka je u Republici Srpskoj, a Republika Srpska je u Bosni i Hercegovini, mislim da to znamo svi, a takođe znamo da je tužilac bila Bosna i Hercegovina, da je tužena bila na kraju balade Srbija. Nesporno je da je geno-cid u Srebrenici bio u julu 1995. godine, još nespornije je da je posle toga bio Dejtonski mirovni sporazum koji je potpisao gospodin Alija Izetbegović, da je član delegacije bio gospodin Haris Silajdžić i da su oni potpisali da se 49 posto Bosne i Hercegovine zove Republika Srpska. Zašto, neka to oni objasne. Ustvari, gospodin Izetbegović više ne može, gospodin Silajdžić može i verovatno je dobrim djelom i sam frustriran zbog toga i izaziva razne retrogradne političke procese u Bosni i Hercegovini. Evidentno je da od kada postoje sudovi, tužitelj očekuje da će njegov tužbeni zahtev biti usvojen, ali je još evidentnije da za to postoji sud kao nezavisna institucija koja uzima u obzir argumente i jedne i dru-gne strane i donosi odluku povodom spora, tako da tužba može biti odbačena iz raznih proceduralnih nedostataka, može tužbeni zahtev da bude odbijen, može da bude usvojen djelimično. **Ono što je bitno, to je da se ne diskutuje o tome šta je sud donio kao konačnu odluku, nego je odluka obavezujuća, izvršna i to u celokupnom svom integritetu, a ne samo parcijalno kako to nekom konvenira. A posebno mislim da je neprikladno da se ovde vrši, u pojedinim diskusijama, praktično pokušaj suđenja najvišoj sudskoj instanci na ovoj planeti koja je organ Ujedinjenih nacija.**

Ja kroz svoju advokatsku karijeru veoma često nisam bio zadovoljan određenim sudskim odlukama i smatrao sam da možda nije trebalo da budu takve, ali one su presude i moraju da budu poštovane u celokupnom integritetu. Evidentno je da član 297 Presude govori sledeće: „Sud odlučuje da su djela koja su počinjena u Srebrenici, koja potpadaju pod član 2 a i b Konvencije izvršena sa specifičnom namjerom da se delimično uništi grupa Muslimana Bosne i Hercegovine kao takva i shodno tome da ona predstavljaju akte genocida koje su izvršili“, ovo je bitno, „pripadnici Vojske Republike Srpske“, a ne kako je to rekao gospodin Sof-tić „Vojska Republike Srpske i policija Republike Srpske“. Pripadnici Vojske Re-

publike Srpske. Postoji mnogo slučajeva koji se vode pred Haškim tribunalom, pred Sudom Bosne i Hercegovine, pred našim sudovima u Republici Srpskoj, ovde je sudija gospođa Danijela Milovanović, specijalni tužilac, okružni tužilac gospodin Branko Mitrović koji baš radi na predmetima ratnih zločina i većina tih ljudi koji su procesuirani su isto tako bili pripadnici Vojske Republike Srpske ili pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova. Dok je nosio uniformu i bio mobilisan, on je bio pripadnik vojske, ali to još uvek ne znači da je odgovorna vojska za svako to djelo koje je učinjeno, a izvlači se naravno politička teza iz toga koja konvenira određenoj političkoj strani. Ja to razumijem i nemam ništa protiv toga, svako ima pravo na svoj stav i na protežiranje svoje politike, ali to nije u domenu prava. Znači, nesporno je da se u Presudi kaže „pripadnici Vojske“ i ti pripadnici, po mom mišljenju, kao i pripadnici svih drugih vojnih, paravojnih, policijskih, parapolicijskih pojava oblika koji su bili u Bosni i Hercegovini, bez obzira ko su, šta su, moraju da budu procesuirani, da budu adekvatno i strogo kažnjeni zbog individualne i specijalne, individualne i generalne prevencije, kako to u Krivičnom zakonu stoji. Pravda o kojoj smo govorili, naravno, jedan je zamišljeni ideal, jedna kompleksna kategorija kojoj težimo, a naravno uvijek postoji dijapazon između normativnog i stvarnog i negdje je on manji, negdje je veći. Treba tome da se teži, ali naravno da sve štetne posledice koje su nastale, pogotovo kad se radi o mrtvim ljudima, invalidima i ostalom, ne mogu biti sprečene. Konačno, želim da kažem da jedan drugi deo pravde treba da dođe na osnovu odluka individualnih sudova, bilo Haškog, bilo drugih sudova, verovatno Vrhovnog suda Hrvatske koji čeka jedan deo zločinačkog pothvata, kako to pratimo, Suda Bosne i Hercegovine, sudova u Srbiji, u Republici Srpskoj i da oni koji su krivi budu osuđeni, da ovu Presudu analiziramo hladne glave bez ikakvih političkih implikacija. I ono što je po meni najbitnije, da ova Presuda treba da bude potka za neko pomirenje na ovom prostoru, a ne da bude jedna tačka na kojoj se dalje generišu sukobi, a kojih je zaista bilo previše na ovom prostoru prethodnih 15 godina.

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Hvala, profesor Stojanović ima reč.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Hvala. Ja sam podstaknut neposredno izlaganjem mišljenja Al-Khasawneh-a koje je izložila ovde saradnica Fonda Orlović da postoje redigovani delovi dokumenata pred Haškim tribunalom i da to jednostavno Međunarodni sud pravde nije imao u vidu. To je predloženo od bosanske strane na samom suđenju. Sud je to odbio u svom paragrafu 44, mislim, kao nepotrebno jer postoji veliki broj dokaza pa je nepotrebno da se još i to zahteva.

Ja lično mogu da kažem da je nepotrebno, ali ono što je bitno u ovom slučaju u čemu Al Kasavneh nije u pravu jeste da su ti delovi zatamnjeni ne da bi se

sakrilo od Međunarodnog suda pravde ili bilo koga drugog suda nego da bi se sakrilo od tužioca, to jest Bosne i Hercegovine, pred kojom mi pripremamo našu odbranu.

Ako predate to Međunarodnom sudu pravde, on mora, po Statutu i Pravilima suda, da odmah to preda i suprotnoj strani. Ali da je Međunarodni sud pravde mogao to dobiti na uvid nesumnjivo je jer po Statutu Međunarodnog suda pravde i Pravilima suda, Međunarodni sud pravde može da se obrati svakoj međunarodnoj organizaciji, jer Haški tribunal to jeste, da traži ono što mu je potrebno za slučaj koji se nalazi pred njim. Da li su oni tražili? Diskusija koja je vođena četiri meseca ostaće tajna za većita vremena. Nemojmo izvlačiti zaključke iz nečega što jednostavno ne možemo da zaključimo. O dokumentima bih dodao sa svoje strane da se zbog tih dokumenata digla strašna prašina ne samo u Sarajevu nego i u Zagrebu. Revizija, mora spor da se revidira i tako dalje i tako dalje. Čujte, ja vam mogu odmah reći, ali neću vam reći, veoma veliki broj dokumenata još postoji kao tajna koje bismo u slučaju revizije itekako zadržali. Postoje dokumenti, ja ću vam reći odmah. Dobijete zapisnike, tražite zapisnike, a ja sam tražio od State Department-a sa plenarnih sednica Dejtonskog ugovora. Tajna. A šta tu ima? Pazite, u Dejtonskom ugovoru se ne pominje genocid. Zatim, kao mirovni ugovor ne pominje naknadu štete, a po IV Haškoj konvenciji od 1907. godine „ako naknada štete nije upisana u mirovni ugovor, naknadno se ne može tražiti“. Prema tome, znate, ima veoma mnogo tajni. Ne bih govorio o našim pripremanjima za jednu drugu stvar. Sad, što se tiče Nikaragve...

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Imate samo još dva minuta.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ja ću sada završiti. Hvala vam lepo. Što se tiče slučaja Nikaragve, pazite šta kaže gospodin Al-Khasawneh. U ovom sporu postojalo je jedinstvo ciljeva, misli se Srbija i Republika Srpska, zajednička ideologija, tako i efektivna kontrola nad nedržavnim akterima ne bi bila potrebna. Ja sam, izvinite, pravnik i mogu sasvim slobodno da kažem da sam slabiji pravnik od Al-Khasawneh-a. Ali kako nije otkrio zajedničku ideologiju, između kontraša u Nikaragvi i američke strane koja je tu njih podržavala? Ona nije bila da uzmu teritoriju, da naprave Republiku Srpsku ili ne znam šta, ali je bila itekako zajednička ideologija da sruše prokomunističku vladu u Nikaragvi. I to ideološki i kako god hoćete. Prema tome, to je neshvatljivo, a što se tiče efektivne kontrole, ja, znate šta, zaista ne mogu da razumem kao pravnik da neko za utvrđivanje genocida traži "overall" kontrolu, to jest opštu kontrolu da bi se dokazala nečija odgovornost za učinjeni genocid. Pa genocid je strašna stvar i vu tu morate da uzmete za dokazivanje najstrože kriterijume ako genocid postoji. Neću u delovima ovoga, pa ću ja...

SILVIJA – PANOVIĆ ĐURIĆ: Vreme vam je isteklo...

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ako je vreme isteklo, ja ću onda da prekinem rekavši ono što je bitno u Al-Khasawneh-ovom prigovoru, to je osporavanje efektivne kontrole primenjene u "Nikaragva case" i drugo, dokumenti. Mislim da je to dovoljno, ovo ostalo nema smisla jer, pazite, Al-Khasawneh-ovo mišljenje merituma je na devet strana, a Tužba je na 540 strana, pardon, Presuda.

SILVIJA PANOVIĆ- ĐURIĆ: Gospodine Varady, izvolite.

TIBOR VARADY, Central European University, Budimpešta: Hvala lepo i hvala na pozivu..

Na pauzi sam od dosta ljudi čuo da je i ton i način rasprave dosta konstruktivan i ja isto mislim da je to tako i da bi valjalo istaći da je to dobrim delom zasluga naših prvih govornika. Mislim na kolege Softića i Balića koji nisu naravno bili bez rezerve na ovu odluku, ali su krenuli od te odluke ka jednom mogućem zajedničkom životu. Krenuli su u budućnost od te odluke, mislim da je to nekako dalo ton i mislim da to valja ceniti. Ja bih ipak nešto hteo da kažem o jednom pravnom pitanju koje se ovde postavlja i oko kojeg se mnogi vrte, to je pitanje standarda za genocid, iako se ja time nisam posebno bavio u sporu jer sam se bavio procesnim stvarima.

Vidite, to pitanje fleksibilnijeg, neki kažu modernijeg standarda za genocid zapravo se na jedan karikaturalan način pojavilo i pre ovih sukoba, kada je došlo do jedne izvanredne inflacije reči *genocid* u nacionalističkoj retorici. Sve i svašta je nazvano genocidom, naravno kad je bilo reči o pripadnicima drugog naroda, tu je došlo onda do toga da jedan narod zapravo „ostatak zaklanog naroda“ i tako dalje. O tome je dosta lepo pisano u knjizi *Srpska strana rata*, tako da je došlo do jedne inflacije. E sad, u toku spora, naravno, stranke su imale različite procesne stavove koji su bili opredeljeni pozicijom u sporu. Zatim je došlo do još jedne kritike ustaljenih standarda, ali sa jednog drugog aspekta. Javili su se ljudi koji nisu time podsticali na rat nego koji su zapravo bili jasno protiv rata i onda koji su na štetu sopstvenog naroda zagovarali ponekad blaže standarde za genocid. Tako da smo od ovog karikaturalnog dobili jedan potpuno drugi pristup. No, ja se tu slažem sa onima koji misle da genocid treba da zadrži jedno izuzetno dostojanstvo i da je u tom slučaju Sud postupio na način koji je ispravan. Ako bi genocid izgubio dostojanstvo izuzetnog, onda bi taj čitav dojam, taj čitav pojam, ta reč, koncepcija zaista izgubila od onog zastrašujućeg i mislim da bi to bila šteta. Primećeno je, i slažem se sa tim, i to da bi se možda tako devalvirala i druga grozna dela kao što je zločin protiv čovečnosti ili ratni zločin. Tako da mislim da tu prosto sa stanovišta jedne pravne i ne samo pravne politike, a ne samo normi koje su pozitivne, da je bolje zadržati i podvlačiti ovo

dostojanstvo izuzetnog. E sad, naravno, tu treba primetiti sledeće, da je genocid u Srebrenici utvrđen ne tim modernim fleksibilnim merilima nego ovim merilima pravog teškog genocida, i to je vrlo važno imati u vidu. I zbog toga mislim da je veoma važno ono što je Udruženje Srbije za međunarodno pravo reklo, da je to taj kontekst koji je opredeljen, u kojem treba da vidimo ono što je bilo ispred nas, odnosno što je ispred nas i onoga što je iza nas. Da li može još jedna rečenica na kraju?

U toku spora među strankama je bilo, posebno u uvodnim izlaganjima rasprave, i razmimoilaženja oko toga da li je bolje doneti presudu. Jedna strana je zagovarala da se samo kroz presudu može doći do mira, druga strana je bila na stanovištu da bi možda taj proces zapravo bio na neki način oživljavanje, ponavljanje i nastavljanje sukoba, ovaj put naravno ne oružanih nego drugim sredstvima. Znači, bilo je spora oko toga kako lakše doći do mira, da li izbegavanjem spora ili mirnim rešenjem ili, pak, donošenjem presude. Mi sad više nemamo opcija, mi imamo Presudu i mislim da se, bez obzira šta bi bilo bez Presude, i sa Presudom može doći do mira, i sa Presudom se može doći do boljeg života. Kontekst je opredeljen, treba izvući zaključke i ponovio bih da je ovaj razgovor zaista korak u dobrom pravcu. Hvala vam.

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Hvala, reč ima gospođa Kandić.

NATAŠA KANDIĆ: Od kada sam pročitala Presudu pod velikim dojmom sam da ta Presuda, naročito u delu obrazloženja ili rasvetljavanja statusa jedinice *Škorpioni*, podstiče države i vlade koje su sklone da koriste nasilje u rešavanju problema sa drugim državama da formiraju i koriste paravojne formacije za vršenje zločina, jer Presuda garantuje da zbog toga neće biti kažnjene. Odbijanje Suda da stvarno rasvetli status *Škorpiona* u skladu sa činjenicama kao i zaključak da nema dokaza da se *Škorpioni* mogu smatrati organom Srbije i prihvatanjem standarda koji nudi Nikaragva test omogućuje da jedna formacija kao što su *Škorpioni*, *Crvene beretke*, *Srpska dobrovoljačka garda*, mogu biti pozajmljene nekoj drugoj državi i ukoliko nema naređenja za svaku konkretnu operaciju, onda država koja je pozajmila jedinicu, poslala te jedinice na ispomoć drugoj državi ne snosi međunarodnu odgovornost. Time je ta država, prema standardu koji nudi Presuda, oslobođena odgovornosti za vođenje svoje kriminalne politike. Ovde se pred Većem za ratne zločine vodio postupak protiv petorice pripadnika *Škorpiona* i izneti su dokumenti koji se nalaze u posedu Haškog tribunala, ali izgleda da neke od tih dokumenata Međunarodni sud pravde nije razmatrao ili ih nije imao na raspolaganju. Među tim dokumentima nisu samo dopisi koji se pominju u Presudi suda, nego i dopisi potpisani od strane dvojice funkcionera MUP-a Republike Srpske, Cvijetinovića i Karišika, koji svojim potpisom garantuju da su *Škorpioni* jedinica MUP-a Srbije. Tu su i dokumenti

koje je potpisao tadašnji pomoćnik ministra policije Tomislav Kovač, kasnije ministar, i ima nekoliko dokumenata koji se ne odnose samo na jedinice *Škorpioni*, *Srpsku dobrovoljačku gardu*, *Kajman* i *Plave brigade*, nego se odnose i na priznanje da su se na Jahorini, na Trnovskom ratištu, u julu 1995. godine nalazili i drugi pripadnici MUP-a Srbije. U julu 2006. godine, pred sudom ovde u Beogradu pojavio se Tomislav Kovač koji ni jednog trenutka nije sporio da ti papiri, kopije izveštaja i dopisa ne odgovaraju originalima. On nije sporio ni svoj potpis. On je samo imao posebno objašnjenje zašto su on i njegovi saradnici potpisivali te papire u kojima su *Škorpioni*, *Kajman* i druge jedinice nazivani jedinicama MUP-a Srbije. On kaže: „Jednostavno ta nepreciznost, vođenje te jedinice *Škorpioni* kao jedinice MUP-a Srbije je i kod Save Cvjetinovića i Milenka Karišika, moga zamenika, i kod ostalih, oni su to namerno radili. Poturali su MUP Srbije zbog moralnog stanja da bi dole borci mislili u to vreme da nas je pomogao MUP Srbije, što nije tačno“. To njegovo objašnjenje je neubedljivo i naravno da je ono smišljeno upravo da bi se pomoglo srpskom timu pred Međunarodnim sudom pravde u odbrani. Ono što je takođe bitno, a postavlja se kao pitanje, jeste zašto Međunarodni sud pravde ozbiljno ne ulazi u rasvetljavanje statusa *Škorpiona* zašto se ne bavi tim papirima koji sadrže podatke o tome da se osim ovih jedinica koje sam pomenula i koje se tamo nazivaju združenim snagama Republike Srbije, zašto sudije nisu tražile dodatne dokaze o učešću MUP-a Srbije u tom delu Bosne gde je bilo ratište, na Trnovskom i Sarajevskom ratištu. Ne mogu a da se ne osvrnem na zatamnjene delove zapsinika sa sednica Vojnog saveta odbrane i na obrazloženje profesora Radeta Stojanovića da su ti zatamnjeni delovi zapsinika bili zatamnjeni da ona druga strana, tužilačka strana, ne bi imala uvid. Ta dokumenta su redigovana, ona su zatamnjena, ona su pre svega skrivena od javnosti i to je osnovna činjenica i ono što bi bilo bitno da vi iz tima odbrane Srbije tražite da se ti dokumenti obelodane i da mi budemo sigurni, da znamo šta se u tim dokumentima nalazi.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Pa ja sam to tražio, pitajte one koji su to obrazložili drukčije.

NATAŠA KANDIĆ: Osim toga...

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Da li Vi znate ko je obrazložio?

NATAŠA KANDIĆ: Ja ne znam, ja bih samo volela da vidim te zatamnjene delove.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ja sam tražio, evo imate...

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Ja se izvinjavam, pošto ne može biti rasprave između vas dvoje. Da ne narušavamo proceduru, prema tome kada bismo...

NATAŠA KANDIĆ: U redu, imam još nešto. Nekoliko puta je nekoliko govornika počelo sa pitanjem i dilemom da li je Presuda donela pravdu? Profesor Rade Stojanović je rekao „profesionalno smo dobili ovaj spor, Srbija nije odgovorna“. Moram da kažem da je meni to bilo užasno da čujem. Pitala sam se kako može, kako može neko u moralnom smislu da kaže tako nešto. Ispade da je srpski tim pobedio time što je sve svalio na Republiku Srpsku. **Kada bismo pravili neku anketu i u Republici Srpskoj i ovde u Srbiji, ja mislim da ne bi bilo nijednog ispitanika koji bi rekao da je to tačno. Apsolutno svi znamo da se nijedan masovniji zločin, da se ni jedna masovnija akcija koja predstavlja teške povrede Ženevske konvencije u Bosni ne bi dogodila da nije Srbija bila autor svega toga.**

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Gospođa Škare-Ožbolt.

VESNA ŠKARE-OŽBOLT, Sabor Republike Hrvatske, Zagreb: Ja vas srdačno pozdravljam, zahvaljujem se gospođi Kandić na pozivu koji mi je uputila. Ja sam Vesna Škare-Ožbolt, član sam Hrvatskog parlamenta i bivša ministrica pravosuđa u Hrvatskoj od 2003. do 2006. godine. **Ja ću odmah reći da je meni jako zanimljivo slušati ova razmišljanja, korisna su, Hrvatska je isto tako podnela Tužbu za genocid, još 1998. godine, i moram priznati da se u Hrvatskoj ova Presuda doživljava sa velikim iznenađenjem i na neki način bilo je podvojenih osjećaja, ali uglavnom su prevladavali oni razočaravajući. Mi sada sa velikim zanimanjem pratimo što će se dogoditi u suđenju Jovici Stanišiću. Da li će na kraju biti objavljeni ovi zatamnjeni dokumenti, mi mislimo da ih treba objaviti. Znae, pola istine nije istina. Bez obzira koju oni vrijednost imali, nikad nećemo biti na miru ako ne utvrdimo doista što je u njima.** Važno je doista da je Presuda donjela pravdu. Mi smo u Hrvatskoj, upravo u to vrijeme dok sam bila ministrica, pokrenuli, otvorili stvarno neki bi rekli Pandorinu kutiju, ali doista smo otvorili sve moguće postupke koje smo mogli za suđenja iz vremena 1991–1995. I tu se našli za zločine koje su počinili Srbi i suđenje za zločine koje su počinili Hrvati. Dobili smo jedan postupak i sa Haškog suda, dakle to je Slučaj Ademi–Norac, otvorili smo i Dvor i Gospić i slučaj Zadar i slučaj Šibenik, otvorili smo i Loru po drugi put. Slučaj Osijek, odnosno slučaj Glavaš, isto je prošle godine i ove godine bio jako, jako aktualan i spremili smo se za suđenja u svakom smislu. Jako će biti zanimljivo videti rezultate tih presuda koji će verovatno odrediti i stvoriti jednu novu klimu i u Hrvatskoj, a i šire. Jer znate, ne mogu da govorim o ovim pravnim elementima, a da ne dotaknem ove moralne elemente, pa i političke. Ja sam od 1996. do 1998. godine radila mirnu reintegraciju Istočne Slavonije. To vam u prevodu znači uspostavljala suživot među ljudima na onom području ili ovako, u žargonu rečeno, mirila sam Hrvate i Srbe. I to je jedan vrlo, vrlo za-

htjevan posao, vrlo težak posao i jako je važno sa čim krećete u takav posao. Hoćete li uspostaviti jedan trajni mir ili ćete samo pokriti stvar pijeskom, pa će se plamen rasplamsati ponovo jednog dana? Zato je dosta važno da svaka presuda ima i donese pravdu i da ima osjećaj pravde. Ja očekujem doista da će hrvatsko prvosuđe tako i funkcionirati, ali očekujemo i da će, kada se bude ozbiljno radilo, a još ta naša Tužba nije došla na dnevni red, presuda koja bude bila donesena po toj Tužbi doista doneti pravdu. Hvala.

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ: Hvala gospođi Ožbolt, reč ima gospodin Obradović.

SAŠA OBRADOVIĆ, Ambasada Srbije u Holandiji:

Hvala lepo, moje ime je Saša Obradović.

Meni je na jedan način žao što mi još u prvoj sesiji koju smo imali nismo više govorili o pravnoj analizi. Koliko sam ja razumeo organizatore, popodne je trebalo da se govori o etičkim i političkim temama, a mi smo ovde imali priliku da čujemo i o zločinima protiv čovečnosti, ali ne u smislu njihove razlike od krivičnog dela genocida već uopšte, u jednom moralnom kontekstu cele te priče, onda ne bih imao razloga da ne govorim o ratnim zločinima u istom smislu i tako dalje, i mislim da smo otišli suviše daleko od onoga što je bila tema ove dve sesije. Govorilo se dosta o etičkom elementu ove Presude, o političkim odnosima u Bosni i Hercegovini. Imali smo priliku da čujemo o stanju krivičnih procesa u Republici Hrvatskoj. Tako da ja neću biti u mogućnosti da u predviđenom vremenu kažem ono što sam za danas bio pripremio. To su mogućnosti i dometi pravne analize Međunarodnog suda pravde jer, prosto, u roku od sedam minuta to ne vredi govoriti.

Prvo na šta ću se koncentrisati jeste da vam iznesem nekoliko informacija u vezi sa nečim što je danas rečeno, a mislim da nije potpuno tačno iz nekog razloga jer mislim da sve ovo što se govori takođe se zapisuje i da će neki dokument od svega ovoga ostati. Dva puta je dakle pomenut dolazak Ratka Mladića u Beograd 14. jula i gospodin Milanović je to naveo kao jedan od mogućih dokaza saučesništva. Taj sastanak je bio organizovan od predsednika Francuske i mi za to imamo dokaze, ti dokazi nisu izneti u toku postupka jer smo se kretali u okvirima odbrane. Samim tim što svedok-ekspert, odnosno ekspert, tako se pred tim Sudom zove general Richard Danet, nije imao mogućnost da potvrdi ništa od onoga šta se na tim sastancima između Mladića i Slobodana Miloševića zapravo govorilo. Kada nema dokaza, onda ih nema i tu se stvar završava za pravnike. Ali, mislim da je ova sesija još uvek posvećena pravnoj analizi Presude. Takođe, govorimo zapravo o standardima dokaza. Porediti to sa slučajem, O. J. Simsona, što se u javnosti čulo još pre dve godine, potpuno je nesuvislo i uz potpuno nepoznavanje prakse Međunarodnog suda pravde. Još u prvoj Presudi

iz 1949. godine u slučaju Krfskog kanala, Sud je postavio takav standard dokaza, ne za genocid već za međunarodnu odgovornost države koja u potpunosti odgovara onom standardu dokaza koji se primenjuje pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju. Ko to nije unapred znao, on ima prilično izneverena očekivanja. Mislim da mi ovo vreme odbijate za koje sam...

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Ako je tako počelo, onda da Vam odbijem i pitanje da li Vam odbijam vreme.

SAŠA OBRADOVIĆ: Dalje, moj komšija ovde, gospodin Balić, pomenuo je međupresudu u predmetu Slobodana Miloševića kao jedan od dokaza da se dogodio genocid širom Bosne i Hercegovine, odnosno mislim u sedam opština, preciznije rečeno u Bosni i Hercegovini. U pitanju nije međupresuda nego međuodluka od 16. aprila 2004. godine za koji je Međunarodni sud pravde jasno rekao, opet govorim o standardu dokaza, da se ne može tretirati kao dokaz u tom postupku. Jer ako bismo na osnovu međuodluka donosili neke zaključke, zašto bi nam onda uopšte bila potrebna presuda. Radilo se dakle o jednoj odluci nakon završetka izvođenja dokaza od strane Optužbe, pre nego što je okrivljeni uopšte dobio priliku da se brani. Podsetiću vas da je u slučaju Krajišnik takođe doneta ista odluka, ali je nakon toga Momčilo Krajišnik oslobođen optužbe za genocid. **Kada je Momčilo Krajišnik oslobođen optužbe za genocid, a to je već nova tema i ona se odnosi više na standard dokaza nego na pitanje poštovanja Presude Međunarodnog suda pravde jer smo mi sada ovde od strane samog organizatora ovog skupa dobili prilično težak napad na Presudu Međunarodnog suda pravde. Najpre samo citiranje jednog izdvojenog mišljenja, nije citiranje, nego prosto ne vidim svrhu toga. Šta bi sad naša strana trebalo da radi? Da citira izdvojeno mišljenje sudije iz Rusije? Pa gde će nas to odvesti? Zašto ne iznosimo svoja mišljenja?** Prosto, sva izdvojena mišljenja stoje u hodniku i svakom od nas su dostupna, svako ih može ceniti. **Ali postoji nešto što je za pravo, za pravnike jako bitno, a to je da se poštuju presude međunarodnih sudova. Nakon presude Momčilu Krajišniku Institut za ratnu i mirnodopsku dokumentaciju, mislim da se tako zove, ispravite me ako grešim, možda sam pogrešio, iz Londona, organizoavo je u Hagu jedan razgovor na temu da li Presuda u slučaju Momčila Krajišnika predstavlja opasan presedan. Pazite, opasan presedan za istorijsko tumačenje zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini. Najviše su protiv toga govorili tužioci Tribunala, ali im na pamet nije palo da oni sada kritikuju Sud. Oni su branili sebe zato što nisu uspeali da dokažu genocid. To je otprilike neka logika ozbiljnih pravnika, a ne sada postavljati jednu priču, izvrtati je potpuno sa jedne druge tačke gledišta. Takođe u vezi sa ovim, ja bih se mogao potpuno složiti sa gospodom Kandić oko toga da je postavljen jedan standard koji državama omogućuje da u određenim slučajevima prođu nekažnjeno. Ali zašto se tome niste čudili 1984. godine kada su tako prošle Sjedinjene Američke Države? Odnosno,**

moje pitanje glasi: Zašto bi za ovu državu trebalo da bude drugačija praksa, sa nekim nižim standardom dokaza od svih drugih država sveta? Pa to je prosto praksa i Međunarodnog suda pravde, to je međunarodno običajno pravo koje je prihvaćeno ne samo u toj Presudi nego i u nacrtu članova odnosno Konvencije o međunarodnoj odgovornosti država koji je profesor Stojanović prethodno pomenio. Najzad, u vezi sa zatamnjenim delovima dokumenata, želeo bih da vam kažem dve stvari, a to je da se optuženi Milošević ne samo na zatvorenim sednicama već i na otvorenim sednicama često u potpunosti slagao sa mišljenjem gospođe Škare-Ožbolt da apsolutno sve treba da bude javno. Da li vi mislite da je on to radio zato što je smatrao da će ti dokumenti da mu idu na štetu, u potpunosti? To je jedna stvar koju treba da imate u vidu i voleo bih jednoga dana, kad se obelodane ti dokumenti, da ponovo sednemo na nekom istom skupu i pogledamo malo šta tu zaista piše i da li bi to zaista moglo nešto da promeni. A podsetiću vas još na jednu stvar. Na televiziji Hayat, hvala najlepše, na televiziji Hyat su za jedan od tih dokumenata bez ikakvog pokretanja istrage za krivično delo povrede Tribunala, od novinarkе Senke Hadžović zatamnjeni delovi obelodanjeni. Radilo se o vojnoj intervenciji jedinica Vojske Jugoslavije, otprilike koliko sam mogao da pretpostavim na Nikšićkoj visoravni, u kojoj je osam pripadnika Vojske Jugoslavije poginulo. Mi to nikad nismo sporili pred Međunarodnim sudom pravde. To je pročitano, ali nije pročitani sledeći deo u kome Milošević i ostali govore o Markalama. Mi smo u toku spora upravo napadnuti da se baš u tim dokumentima kriju podaci u vezi sa Srebrenicom i Markalama.

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ: Gospođa Sandra Orlović je htela, ali nema dva minuta za repliku, ima jedan, pošto ima još šest govornika.

SANDRA ORLOVIĆ: Htela sam samo kratko da repliciram na ovo što je gospodin Obradović rekao. On je rekao da se genocid ne može utvrditi na osnovu toga što je Mladić bio 14. jula u Beogradu i da se ne može utvrditi na osnovu međupresude. Slažem se. Slažem se, ne možemo, ali toliko ovakvih činjenica ima. Znači, niko ne kaže da jedna ovakva pojedinačna činjenica govori o tome da je država Srbija odgovorna, ali postoji veliki broj ovakvih posrednih dokaza koji su... Molim vas, dopustite mi da završim, pa onda vi replicirajte. Hvala.

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ: Ja vidim ovako, sad ne možemo krenuti u raspravu. Vi imate svojih 30 sekundi da završite. Ja predlažem da se na sledećoj sesiji stvarno prepliću i moralni i politički aspekti. Dozvoljavam da možemo nakon ručka nastaviti razgovor o dokumentima. To jeste moralno pitanje da li su oni zatamnjeni, kako piše u Presudi, zbog interesa nacionalne bezbednosti ili, kako saznajemo, zbog interesa... Završite svojih trideset sekundi.

SANDRA ORLOVIĆ: Da. Zašto sam, kako Vi kažete, citirala izdvojeno mišljenje? Nisam citirala, samo sam prisutne htela da upoznam sa tim izdvojenim mišljenjem jer ono na neki način predstavlja sublimaciju svih pravnih primedbi na ovu Presudu. A, dozvoličete, neki se sa tom Presudom ne slažu. A drugo, zašto se nismo žalili na karakter Presude protiv Amerike, Sjedinjenih Američkih Država 1984. godine? Ja sam, recimo, tada imala četiri godine, tako da nisam mogla da uputim svoje primedbe na tu Presudu, a s druge strane, izvinite, mene se ovo više tiče. Rođena sam ovde na ovom prostoru, imala sam, da kažem, i slučajeve pogibije u porodici i tako dalje. Stvari ne stoje tako. Hvala.

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ: Idemo dalje, ali sam vreme skratila na pet minuta zato što se vaše replike ovako umnožavaju. Ali princip je princip. Gospodin Vehid Šehić. Svi koji imaju ovako debele delove da prilože mogu ih dati gospođi Kandić, ali diskusiju morate limitirati na svoje vreme. Izvolite, gospodine Šehiću.

VEHID ŠEHIĆ, Forum građana Tuzle: Ja ću govoriti kao pravnik i čovek koji je imao, eto, u svojoj profesionalnoj karijeri mogućnost da bude i branilac, da bude i sudija i tužilac i normalno da sam svjestan činjenice da mnoge odluke neće zadovoljiti ni pravdu uopšte, a nekad pravdu djelimično. Međutim, mi imamo odluku Suda i ja o njoj apsolutno ne bih mogao mnogo da govorim iz jednog prostog razloga jer je ovo prva odluka ovog tipa, nema neke sudske prakse da možemo povlačiti neke paralele, prvi put je jedna država učinjena odgovornom za nesprečavanje genocida. Ali ja sam došao na ovaj skup iz jednog drugog razloga. Uvijek se setim Havela koji je rekao da se draže druži sa ljudima koji uvijek traže istinu nego sa onima koji tvrde da su je našli. Ovdje je jedan dio istine utvrđen, to je nesporno. Međutim, ima još istine koju treba utvrđivati. Utvrđivače je nadležni sudovi u ovim našim državama, ali mi moramo pokušati objektivizirati činjenice koje se već danas pojavljuju u javnosti, naročito u Bosni i Hercegovini. Ima činjenica koje se baziraju na istini, koje nekom ne odgovaraju, kažem, i to nama ne odgovara. Da li može odgovarati nešto što je laž? Mi se moramo izboriti da afirmišemo istinu jer je ona jako teška i nikad se ne mogu složiti sa profesorom Stojanovićem. Ja sam davno iznio svoj predlog, 1996. godine, kako bih volio da se rešavaju ovi problemi, ali to sa sasvim drugim ljudima. Kako se može predlagati, i to bi bilo najbolje rješenje, da se pokuša diplomatskim, političkim putem riješiti ovaj problem? Kako država koja se pozivala na to preko haškog predstavnika neće da postupi po odluci ovog Suda? Mislim da to apsolutno pokazuje da ovde neme političke volje da se to ispoštuje jer da se htelo ispoštovati, oni su davno mogli donijeti odluke koje im je između ostalog naložio ovaj Sud. Znači, nepoštivanje odluke, a kamoli da se poštuje neka druga strana koja želi da se nekim vansudskim putem ovo utvrdi. Jer odmah da vam kažem, u Bosni i Hercegovini postoje tri istine. Nema šansi da vi govorite o nečemu.

Ovdje između Bosne i Hercegovine, jednog dijela, i Srbije postoje dvije istine, između Bosne i Hercegovine i Hrvatske postoje dvije istine i svi u rovovima sjede i čuvaju svoju istinu. Sve su to poluistine, neko je dobro rekao da je za mene daleko pogubnija poluistina nego laž, ali moramo još nešto reći. Ja očekujem da će političari u Srbiji ispuniti svoje obaveze. Međutim, mene u ovom trenutku interesuje Bosna i Hercegovina iz jednog prostog razloga: da ova Presuda bude jedno polazište ka vraćanju povjerenja prema nekome. Nemojte govoriti o pomirenju jer je to ipak nešto individualno. Ja očekujem od vlasti u Srbiji da učine nešto po ovoj Presudi kako bi se steklo povjerenje u institucije te države, koje će poštivati nešto. Tako isto očekujem i unutar Bosne i Hercegovine da se uradi. Ovdje se čini sve da se nešto negira, a to je ova odluka. Ona se, bez obzira kakva je, mora apsolutno poštivati. Ali ovo je jedan dio pravde, a mi se moramo dugoročno zalagati za drugi dio pravde. I volio bih da se poštuju neki standardi koji su opšteprihvaćeni u svijetu, oko zaštite određenih podataka od pre 10, 30, 40, 50 godina. Tu se barem sa profesorom Varadijem slažem, oko visokih standarda za genocid. Ali kad se utvrdi genocid, tu ne važe ove norme čuvanja dokumenata 10, 20, 30 godina. Jer postavlja se pitanje moralnosti, ne samo zakonitosti i pravednosti tih odluka, ako žrtve neće saznati i onaj drugi deo istine. I tu ja vidim da mi možemo oko toga razgovarati. Mogu vam iskreno reći, ja mnogim dokumentima ne vjerujem sa sve tri strane. Jer znam da su mnogi falsifikovani i anti-datirani. Upravo to su sve tri strane radile da bi se prikriale određene stvari, ali sigurno da ima dokumenata, biće ih još uvijek, koji će trasirati put ka povjerenju među nama, jer ja se nisam ni s kim svađao, pa neću da se mirim. Ovdje Bosna i Hercegovina mora preduzeti mjere na svim nivoima da očisti sve sigurnosne strukture i na nivou države i na nivou entiteta od svih onih za koje postoji bilo kakav dokaz da su bili umješani činjenjem ili nečinjenjem u nešto, ali sigurno da je moralna obaveza da se sa tim krene u Srebrenici. Ali ne samo u Srebrenici, nego i u Bratuncu, Livnu, Tuzli i drugim gradovima širom Bosne i Hercegovine.

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Hvala. Gospodin Simić.

KRSTAN SIMIĆ: Moram reći da je ova tačka za mene pokrenula nekoliko vrlo bitnih pitanja.

Gospođa Škare-Ožbolt je pokrenula pitanje pravde. Naravno da cilj svake presude jeste istina i da na kraju krajeva sublimira određenu pravdu. Međutim, ono što predstavlja opasnost kad je u pitanju pravda jeste percepcija pravde koju mi očekujemo od jedne presude i to stvara jednu močvaru u kojoj možemo da stradamo. Gospođa Ožbolt kaže, mi smo imali presudu 41.00/3 u Hrvatskoj, Srbi zadovoljni, Bošnjaci ogorčeni. Potpuno je to tačno. Međutim, Presuda je rezultat jednog dokaznog postupka, jedne procedure i svi mogu biti zadovoljni ili nezadovoljni, ali je ona jedan fakat koji stoji i koji postoji. Ja bih više voleo da je gospođa Ožbolt pokrenula pitanje koje je ovde aktuelno, i u Srbiji i u Bo-

sni i Hercegovini i u Hrvatskoj, što ga je pokrenula pre neko veće Jasna Babić na televiziji u emisiji *Otvoreno*. Što smo čekali 15 godina da sudimo ovima koji su odgovorni za zločin? Mi smo čekali, nismo im sudili 15 godina i sada u promjenjenim okolnostima i pod određenim pritiscima pokrećemo te postupke. Takođe, ne smatram da presude ne treba komentarisati, kao što je često uvreženo mišljenje. Međutim, ne treba ih zloupotrebljavati, ali presude treba uvek podvrgnuti stručnom, kritičkom sudu, kako bismo došli do puno boljih rešenja ubuduće. Ovde je pokrenuto pitanje visokih standarda pred Međunarodnim sudom pravde, o čemu je govorio profesor Varady i mislim da ti visoki standardi ne treba da postoje samo kada je u pitanju genocid. Oni moraju biti jedno od pravila i formula koje treba da gradimo u pravosudnim sistemima u državama nastalim raspadom bivše Jugoslavije. Visoki standard dokazivosti je nešto što je garancija ljudskih prava, u čemu treba da budemo posebno oprezni. Jednostavno, te visoke standarde treba afirmirati u ovoj Presudi, a ne dovoditi u pitanje nešto što bi trebalo da bude civilizacijska ljudska tekovina, a ne prigorvor presudi. Takođe, opet dolazimo na temu zloupotrebe. Delimična presuda ili međupresuda, nazovite kako hoćete, Međunarodnog suda u Hagu u mnogim slučajevima je pomenuta, čak i u slučaju Omarska, i to je jedan prostor gdje se radi ekonomičnosti postupka odbrane traži stav da li je u tom momentu sazrelo za presuđenje, s obzirom na dospelost postupka. Sad tvrditi da Sud nije donio oslobađajuću presudu samo na osnovu jedne polovine dokaza zaista je opasan presedan koji će otvoriti priču oko svih presuda koje su donete kao međupresude. Nastavljen postupak će dovesti do toga da je došlo do osude, ali ovo zbog čega sam se posebno javio jeste ovaj paragraf 403. Ja sam bio prvi advokat koji je ušao u Hag 1995. godine. Bio sam u Hagu kad se dogodila ova strašna tragedija u Srebrenici, tamo sam video i snimke koji su dobrim djelom bili sakriveni od javnosti u Bosni i Hercegovini. Ne znam na koji način su objavljeni. Moram reći da je Hag, govorim o Krivičnom sudu, prošao kroz sve one bolesti vraćanja na Nirnberg, uspostavu standarda, procijena i primenljivosti običajnog prava, jer svi mi ovde znamo da ne postoji međunarodno krivično pravo i da su to međunarodni običaji i tako dalje. **I ovde se postavlja kao vrlo opasno ako jedan Sud zaključuje, Međunarodni sud koji se bavio ovim sporom, da jedan Krivični sud koji sudi pojedincima, kao prethodno pitanje, što reče mlada koleginica, uzima za pravo da rješava sudbine, istorijske, i teme koje će biti, budite sigurni, u narednih desetina i desetina godina predmet izučavanja. Da neko u prethodnom pitanju u slučaju nekog ratnog zločina koji je isključivo pojedinačan pokreće pitanje prirode sukoba i da je to zadata komponenta koja ostaje potvrđena za vjeki vjekova, to je opasno.** Ona je jedino inicirana zbog primene, mislim, člana 2, kršenje Ženevskih konvencija koje su mogle biti suđene u međunarodnim sukobima, a ostala sva djela, koja se na izvestan način ponavljaju, takođe su mogla biti predmet procesuiranja. Ovdje se sada pokreće pitanje, mislim da će ovaj paragraf sigurno izazvati veliko zanimanje stručnjaka, prevashodno iskusnih

eksperata, i da će dugo, dugo o njemu lomiti koplja jer se postavlja sledeće pitanje: imamo jednu konstataciju ovog Suda, šta je sa presudama Međunarodnog krivičnog suda gde su pojedinci proglašeni krivim za krivična djela za koja ne bi mogli biti ukoliko nemate međunarodni oružani sukob. Zbog toga smatram da je ovo nešto o čemu će struka morati dati vrlo jasne stavove i, vjerujte, mislim da će o paragrafu 403 biti napisane knjige, ništa manje debele od onih koje je pokazao profesor Stojanović u vezi sa svojim slučajem. Hvala.

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ: Hvala. Gospodin Tokača.

MIRSAD TOKAČA , Istraživačko–dokumentacioni centar, Sarajevo:

Hvala, drago mi je da sam danas ovdje. Presuda je donesena. Ona je potpuno jasna i ostavlja vrlo malo prostora za komentare. Zapravo, ja nikad nisam lično volio komentarišti presude suda. **Možemo li i ko može uopće biti zadovoljan ovom Presudom? Niko.**

U Srbiji nema mesta bilo kakvom trijumfalizmu jer činjenica jeste da je Sud oslobodio državu Srbiju da je počinila genocid u Bosni. Ali je Sud nedvosmisleno utvrdio da je genocid počinjen i oni koji u Bosni, nažalost, misle da mi nismo dotakli pravdu kroz ovu Presudu nisu u pravu, mislim da duboko nisu u pravu.

Bosanski tim, a znamo pod kakvim je uslovima radio, znam kako je bio neorganizovan, znam kako je malo eksperata imao na raspolaganju, znam kako je malo para imao na raspolaganju, ipak je u velikom djelu uspio. **Mi u Bosni, kada bismo racionalno i smireno hteli da diskutujemo o ovoj Presudi, u njoj bismo našli mnogo interesantnih stvari koje bi nam strašno kao društvu mogle pomoći. A to znači prije svega pitanje kako otkloniti posledice genocida. Država Bosna i Hercegovina je subjekt međunarodnog prava i ona po Konvenciji o genocidu ima obavezu ukloniti posledice genocida koji se desio neosporno. To što neko, pa i ovaj Sud, to reducira na određeni mali prostor kakva je Srebrenica, to je nešto sasvim drugo, ali se ipak genocid desio. Ja ću vam kasnije nešto i pokazati. Nisu u pravu oni koji misle da ova Presuda neće proizvesti određene teške konsekvence. Ona će proizvesti i ona to mora proizvesti.** Slažem se sa onim što je gospodin Milanović govorio. U Bosni je, nažalost, stvorena jedna neverovatno teška, komplikovana, politizirana i naelektrisana atmosfera koja je ometala rad tima, koja je ometala rad eksperata i koja je u startu nametala neke stvari koje nisu prihvatljive za ovakvu vrstu procesa. Prije svega, potpunu zbrku šta je meritum problema, šta je meritum spora, to i ovdje provejava. Jesu li *Škorpioni* bili u Bosni, to je manje važno. Pitanje je jesu li počinili genocid. Dakle, genocid se dokazuje na jedan sasvim drugi način od onoga kako bi neki ljudi u Bosni to htjeli da rade. To da je Srbija bila uključena i da je bila dio tog projekta, to je bjelodano jasno i ja ću neke koji ne znaju odvesti na grobove pripadnika JNA

da im pokažem da su sahranjeni na lokacijama u Bosni i Hercegovini. Ja sam te lokacije obišao.

Vidite, ono što je meni žao, što taj Sud nije imao pred sobom, evo jedan grafikon, nemamo tehnike dovoljno da sada pokažemo, pa će vam on možda malo pomoći da shvatite prirodu rata u Bosni i Hercegovini. Ove plave stubiće ovde što vidite, to je april, maj, juni u Bosni, radi se dakle o Bošnjacima jer je Sud trebalo da dokaže genocid nad njima, 1992. godina je u pitanju. Dakle april, maj, juni. Od ukupnog broja žrtava u tom periodu, sad ću sabirati, nemam zbirno, od 18.155 civilnih žrtava u ta tri mjeseca, 15.465 su Bošnjaci. Jedina oružana sila koja je imala komandu, oficire, sve ono što je potrebno da ubije 15.000 civila bila je Jugoslovenska narodna armija. Ovo za mene više i ovog časa verovatno će izaći iz sfera onoga što je pravna tematika, a nadovezao bih se na ono što je gospodin Varady rekao.

Vidite, genocid je zločin svih zločina i mi nikako, ni pod kojim uslovima u Bosni, ne smemo pristati da tek tako lako pređemo preko toga. To se reflektira i po širini i po dubini na naše društvo. Jer ovde okolo sjede žrtve. Dakle, volio bih da nikad nije došlo do ovog spora, volio bih da se nikad nije dešavao na ovaj način. Međutim, desilo se što se desilo, genocid se desio! Ljudi, genocid se desio! To je matematika, ja imam matematiku tog genocida, po glavi, od trenutka kad se dešavalo. To što Sud nije prihvatio, što naš tim, nažalost, nije imao ovu vrstu argumentacije pred sobom, drugo je pitanje. Šta pokazuju ovi grafikoni? Oni pokazuju namjeru jer ovi crveni stubići su vojni gubici, vidite, ima jedan jeziv skok civilnih žrtava, ova vam linija pokazuje šta se dešavalo. Već sledeće godine, 1993, kako je Armija rasla, Bosna i Hercegovina je opstajala. O čemu se ovde radi? Ovdje se radi o namjeri, genocid je namjera, ovo je neizvršena, znate, namjera. Bosna nije nestala sa geopolitičke mape svijeta, pad je, hvala Bogu, sprečen. Dakle, namjera koja je postojala nije realizirana i teze koje se često u javnosti provlače, zapravo da su bitni brojevi, a to je ona kvantitativna teorija genocida, bile su klopka, i u tu, nažalost, klopku je upao naš tim.

Bosanski tim, ne gospodin Softić, izvinjavam se, da ne pomisli, jer ja znam s kakvim se problemima susretao, ali sve vrijeme je bosanski tim imao taj problem, što je mislio da će količnom brojeva, da će brojkama dokazivati genocid. To je bio pogrešan potez, na žalost to smo platili gubitkom ovog spora. Da se taktika mjenjala, da se radilo na drugi način, ja sam siguran da bismo vodili 6 : 0.

SAKIB SOFTIĆ: Samo bih replicirao na navod gospodina Simića, ispašće da sam ja izmislio nešto, inače se izvinjavam što se ponovo javljam, pročitacu samo paragraf 288 Presude. Kaže: „Vojska Republike Srpske i MUP Republike Srpske su 12. jula odvojili muškarce starosti od 16 do otprilike 60 i 70 godina od njih-

vih porodica“, znači već na ovaj način eliminisao je Sud onu tvrdnju da MUP Republike Srpske nije učestvovao u genocidu, znači učestvovao je. Paragraf 288, i evo kako se završava taj paragraf, da ga ne čitam, gubim vrijeme: „Mnogi bosanski muškarci, muslimani iz Srebrenice i njene okoline, uključujući i one koji su pokušali pobeći kroz šumu, uhapšeni su i ubijeni u toj akciji“. Znači MUP i Vojska Republike Srpske, oni su to sve radili. U paragrafu se kaže: „Funkcija oficira Vojske Republike Srpske, uključujući i generala Mladića, bila je da postupaju u ime vlasti bosanskih Srba, naročito u ime Republike Srpske, a ne u ime SRJ. Oni su izvršavali djelove javnih ovlasti Republike Srpske“. U kontekstu onog što sam ja govorio u prvom delu sesije.

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Sledeći govornik je gospodin Milanović.

MARKO MILANOVIĆ: Ja moram da kažem da se ja ne slažem sa profesorom Varady-jem i sa gospodinom Tokačom oko tog posebnog statusa genocida. Me ne štaviše to iskreno nervira, ja moram da vam kažem, zato što kad mi kažemo *poseban status genocida*, direktno unižavamo ostale zločine, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine. A znate zbog čega? Jedina svrha toga je da se našom samoidentifikacijom kao žrtvom genocida kaže kako je naša žrtva veća od svih ostalih.

MIRSAD TOKAČA: Ja ti za pet minuta ne mogu sve objasniti.

MARKO MILANOVIĆ: Ne, ali to nije... Znači, sistemski je problem, sistemski je problem da se zločini protiv čovečnosti gledaju kao neka mala stvar. A ja vam samo kažem, u Nirnbergu su nacisti osuđeni za zločin protiv čovečnosti. Tad genocid još nije bio definisan. Ako je dovoljno dobra moralna osuda ta reč, *zločin protiv čovečnosti*, za Hermana Geringa, dovoljno je dobra za bilo kog drugog. I zato mi gubimo toliko drugih stvari iz vida.

To što su visoki standardi, oni su visoki za sve međunarodne zločine, ne samo za genocid. Ja ponavljam, ovo nije bila parnica, ovo nije bila građanska odgovornost države. Vi pred Međunarodnim sudom pravde morate da dokažete da je krivično delo izvršeno baš kao pred krivičnim sudom. I samo onda kada to krivično delo koje su izvršili pojedinci dokažete, vi ga pripisujete državi ako ga je izvršio neki njen organ. Znači ti visoki standardi dokazivanja su uvek tu. Standardi odgovornosti, nasuprot tome, jednaki su za sve, o kom god kršenju međunarodnog prava se radilo. Da li je to brod jedne države koji puca na brod druge države, ili je to genocid, pravila su ista.

To je ta priča o Nikaragvi, gde vi nemate samo jedan test efektivne kontrole, nego dva testa, kompletnu kontrolu i efektivnu kontrolu. Bosna je morala da do-

kaže ili da je Republika Srpska bila potpuno zavisna od Srbije, što ja mislim da je bilo 1992. godine kada su bili oni najgori zločini, ali je teško dokazati za 1995. godinu. Ili, Bosna je morala da dokaže da je Srbija kontrolisala tu konkretnu operaciju u Srebrenici. Čak i ako to ne uspete da dokažete, Nataša, to ne znači da se država oslobađa svake odgovornosti. Ona samo ne može da bude neposredno odgovorna za to krivično delo, ali ona jeste odgovorna za svoja sopstvena dela. Na primer, Amerika je odgovorna zato što je dala pare kontrašima u Nikaragvi, zato što je obučavala kontraše Isto tako je i Srbija odgovorna što je Republiku Srpsku finansirala, obučavala i šta je sve radila, ali u ovom konkretnom slučaju Međunarodni sud pravde nije imao nadležnost da u ta pitanja ulazi.

To ne znači da se pred međunarodnim sudovima ti sporovi nikada ne rešavaju. Međunarodni sud pravde je tako pre dve godine rešio jedan predmet, slučaj Kongo protiv Ugande, gde je Uganda osuđena za okupaciju dela Konga veličine jedne Nemačke. U ovom predmetu Sud je imao nadležnost za sva moguća kršenja humanitarnog prava, za kršenja prava o upotrebi sile i ljudskih prava, i Sud je rekao: Uganda je odgovorna. Danas, Kongo i Uganda imaju pregovore o reparacijama na osnovu presude, gde Kongo traži 10 milijardi dolara. Ali, u tom slučaju Sud je imao široku nadležnost, a u bosanskom nije. Isto tako, vi danas imate u Palati mira drugi jedan spor pred arbitražnim sudom između Etiopije i Eritreje, isto sve, za sve postoji nadležnost tog suda i država će za sva kršenja biti osuđena. Ali, opet kažem, nadležnosti u bosanskom predmetu bilo je samo za genocid i to je problem, to ljudi ne znaju. To ne znači da je Srbija prošla nekažnjeno za druga kršenja međunarodnog prava, jer je tu bio Savet bezbednosti i on jeste kaznio Srbiju. Ono što je grehota jeste što reparacije Srbije prema Bosni nije bilo, i sad ne znam da li će ih ikada biti.

Ja vas vraćam na to kako se ovaj slučaj od samog početka instrumentalizovao politički, da je sve genocid i da je ceo rat genocid. I to je njegov osnovni problem. Pričali smo već o čuvenom Francis-u Boyl-u: osnovni razlog za podnošenje tužbe bio je zahtev Sudu za određivanje privremenih mera, kojima je Bosna tražila od Suda da ukine Rezoluciju Saveta bezbednosti kojom je uveden embargo na uvoz oružja u Bosnu. Bošnjaci na početku nisu mogli da se brane od Vojske Republike Srpske, koja je bila preobučena JNA i mnogo bolje naoružana. Zato mi imamo takve žrtve 1992. godine. Zato su Bošnjaci hteli da Sud ukine embargo, ali to nije bilo u njegovoj nadležnosti i on je to dva puta odbijao, dva puta. Drugi su problemi *Škorpioni*, ja se s tobom potpuno slažem. Sud je mogao, on ima ta prava na osnovu Statuta, da naredi Srbiji da podnese dokaze te i te. Problem je što za 80 godina koliko postoji taj Sud, ja ne znam da je bilo kada naložio jednoj državi da proizvede neki dokaz. Jer, obično su države te koje moraju da proizvedu dokaze, dok Sud ima jednu pasivnu poziciju arbitra. To je tako i problem je u tome što države nisu pred taj Sud iznele te dokaze.

I konačno, ja bih se samo osvrnuo na hrvatsku tužbu, meni je žao što je gospođa Škare-Ožbolt izašla. I ta Tužba je rob političkih shvatanja, samo sada unutar Hrvatske. Ja mogu da vam kažem odmah da ta Tužba ima nula posto šanse, nula. Ona gubi na nadležnosti, ona gubi na dokazivanju genocida. Ali, vi zato imate istraživanje javnog mnjenja pre nekih, ne znam, dve nedelje, gde se 91 posto hrvatskih građana protivi povlačenju tužbe. I to je opet zato što oni shvataju tužbu kao validaciju celog domovinskog rata, njihovog viđenja srpske agresije na Hrvatsku, a taj predmet opet je samo za genocid i, nažalost, mi od toga pobeći nećemo. Hvala.

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Gospodin Tokača traži dodatnih 30 sekundi za repliku.

MIRSAD TOKAČA: Ne, ne, vrlo kratko, zaista.

TIBOR VARADY: Da, ovo je vrlo zanimljivo pitanje o standardu. Ono što se za Hitlera i Geringa vezuje, to nije ono za šta se osuđuje u Nirnbergu, nego je to genocid. I zbog toga je stvoreno to delo tako da je to ono što se vezuje za Hitlera i Geringa. I tu je stvoreno to dostojanstveno izuzetno delo. **Druga stvar, ako bismo spustili nivo genocida, time bismo devalvirali druga dela jer ne bi imala prostora za svoju strahotu. Prema tome, genocid treba ostaviti kako je stvoren, a time će i druga dela ostati strašna kao što zaslužuju, ali to je druga debata.**

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Gospođa Hellman.

LJILJANA HELLMAN: Impunity Watch, Beograd: Ja bih se prvo osvrnula, sad ima tu dosta stvari, na ono što je kolega Mikeš rekao kad je govorio da Sud kaže u stavu 297 da su genocid u Srebrenici počinili „pripadnici“ Vojske Republike Srpske i čini mi se da je hteo da kaže da su to bili samo „neki pojedinci“. Kada govorimo o ovakvim delima, to je jako opasna teza koja se u Srbiji strašno često upotrebljava i teži se da se ona izdigne kao jedina moguća istina, to jest da su sve zločine činili „neki pojedinci“, „kriminogeni pojedinci“ potpuno neorganizovano i samostalno. To je nemoguće. Dela kao što je genocid, kao što su zločini protiv čovečnosti, ratni zločini, ne mogu činiti sami, neorganizovani „pojedinci“. Znači, mora da postoji sistem, mora da bude organizovano i upravo u tom smislu u ovom članu i u mnogim delovima Presude, veoma je jasno da Vojsku Republike Srpske ne čine „neki pojedinci“ nego da je Vojska kao takva izvršila genocid u Srebrenici i to jeste jedna veoma jasna činjenica. Ono drugo što sam ja rekla na početku, i što je Saša primetio da smo mi pomešali dve današnje teme, to jest da imamo tu i moralnu odgovornost iz sledeće teme, i to je tačno upravo zato što je ova Presuda otvorila i ostavila jedan prazan prostor. Odnosno, to je taj jedan deo gde imamo tu lošu situaciju, gde je prvo jasno da je

Republika Srpska odgovorna za genocid, zatim da imamo žrtve genocida koje imaju svoja prava i tu je jako bitno da to nije stvar morala jer žrtve imaju svoja prava. Postoji, znači, ceo taj deo koji je ostao prazan, sve za šta je Srbija direktno odgovorna, ali za koji ne postoji sud ili tribunal koji može da donese presudu o odgovornosti. To ne znači da ne postoji odgovornost, i to nije samo moralna odgovornost, i to Presuda jasno kaže u članu 148. Zbog kratkog vremena ga neću čitati, jasno kaže da ta odgovornost postoji. To što nema suda i što je evidentno da se neka odgovornost može staviti Srbiji na teret, odgovornost postoji i Srbija je odgovorna, samo što ne postoji sud koji može doneti presudu o tome, ali to je ne oslobađa odgovornosti. Imamo žrtve kako genocida, gde imamo ovu čudnu situaciju sa Republikom Srpskom, koja ne može da dobije presudu o svojoj odgovornosti jer nije država, i imamo i žrtve drugih zločina koje imaju svoja prava, koja nisu samo u domenu međunarodnog prava, koja se moraju ostvariti na neki način. Eto toliko, hvala.

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ: Pošto se gospodin Mikeš oseća prozvanim, dobija 30 sekundi.

MIROSLAV MIKEŠ: Pa nisam se osetio prozvanim, samo da razjasnim jednu elementarnu stvar koju vi očito ne razumijete ovde, da Republika Srpska nije strana u sporu. Ovo je pravilno, Republika Srpska nije strana u sporu. To je prvo. Drugo, ja nisam ništa improvizovao nego sam pročitao paragraf koji je zaključno razmatranje Suda u Hagu, nisam govorio o svom mišljenju. Ratni zločin je ratni zločin, svaki je veoma težak, bez obzira da li se zove genocid, da li protiv civilnog stanovništva, da li protiv ratnih zarobljenika. U Bosni i Hercegovini je bio jedan dio rata koji je bio između Bošnjaka, gde nije bilo ni Srba ni Hrvata, oko Bihaća, bio je jedan veoma težak period rata između Bošnjaka i Hrvata oko Mostara i tako dalje, gde takođe nije bilo Srba. Prema tome, stvarati tezu da su ratovali jedino Srbi u Republici Srpskoj, gdje je poginulo 20.000 Srba koji verovatno nisu ubijali sami sebe, niti ih je neko iz Čačka ubio, i teze o preobučenoj JNA lišene su smisla. Ja sam jasno rekao, svako ko je izvršio krivično djelo treba da odgovara bez obzira o kome se radi. Hvala.

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ: Gospodin Todorović.

DRAGOLJUB TODOROVIĆ, advokat, Beograd: Ja sam Dragoljub Todorović, skoro 14 godina saradujem sa Fondom za humanitarno pravo. Preko Fonda za humanitarno pravo zastupao sam ili zastupam porodice žrtava Hrvata, Muslimana i Albanaca na suđenjima za ratne zločine u Srbiji i to u skoro svim procesima. Ukupno ih je do sada bilo osam. Ne poznajem dobro međunarodno javno pravo i procesna pravila pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu. Me-

đutim, stalnim zastupanjem žrtava u procesima za ratne zločine, došao sam do niza konkretnih podataka koji su vrlo relevantni za postupak pred Međunarodnim sudom pravde i odluku tog Suda o kojoj danas raspravljamo.

Pored toga, ja sam pažljivo i može se reći sistematski pratio sva ratna zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije, prateći štampu, časopise i knjige iz Beograda, Zagreba i Sarajeva. O političkim prilikama, ljudima i događajima u Jugoslaviji od 1945. do 2006. godine, objavio sam dve knjige. U vezi sa današnjom temom želim da istaknem pre svega, jednu misao koju sam čuo na nekoj konferenciji, koja mi se dopala i koju usvajam, a ona glasi „bez reparacije nema pravde“. Znači, nema pomirenja, nema ništa dok ljudi ne dobiju naknadu za svog fiću zapaljenog, za svoju zapaljenu džamiju, za svoju kuću. Tako da je ovo pitanje vrlo značajno, vrlo važno, važnije od Haškog tribunala jer se tiče reparacije. Što se tiče odluke Međunarodnog suda pravde u kojoj se konstatuje da Vojska Savezne Republike Jugoslavije i Srbije nije doprinela izvršenju genocida u Bosni, moram da kažem da se sa takvim stavom duboko ne slažem. Smatram da je JNA i Vojska Savezne Republike Jugoslavije imala glavnu, suštinsku, nezaobilaznu, nezamenjivu i odlučujuću ulogu u ratovima na prostoru bivše države. Usmeno obrazlažući presudu Milanu Martiću od 35 godina zatvora, sudija Bakone Moloto citirao je jednog svedoka koji je Srpsku vojsku Krajine i Vojsku Jugoslavije opisao kao jednu te istu organizaciju smeštenu na dve odvojene lokacije. To bi se isto moglo reći za Vojsku Republike Srpske i Vojsku Savezne Republike Jugoslavija. Najveća laž izgovorena za vreme tog rata je Miloševićeva izjava da Srbija nije učestvovala u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije. To je toliko lažno, cynično i licemerno, da nije potrebno posebno obrazlagati. Nažalost, tu floskulu je u celini prihvatio Međunarodni sud pravde. Ja tu Presudu smatram politikantskom, smatram je onako nečim kompromisnim: daj da malo i Srbima damo šargarepe, kao što kaže Carla Del Ponte. Tako da raspravljati o tome iz ovih prostora, iz ove Srbije gde znamo sve šta je bilo, sa ovih suđenja kojima prisustvujem, govoriti o tome da nije JNA učestvovala, to je smešno. Ta gospođa Higinš bi trebalo da dođe ovde, ja bih joj za dva minuta sve objasnio.

E, sada, ja želim da kažem nekoliko primera. Vojska JNA je postala srpska u leto 1991. godine. To piše u knjizi Bore Jovića koji je tada bio predsednik Jugoslavije. Objavljena je jedna knjiga u Sarajevu, ovde ima Sarajlija, ja sam pročitao tu knjigu u dva toma od Smaila Čekića, iz koje se vidi kako se JNA pripremala za ovaj rat. To je dvotomna knjiga u kojoj piše kako su menjane uredbe, zakoni i ustavi da bi JNA pod srpskim uticajem mogla da pokori bivšu Jugoslaviju i da uspostavi liniju: Karlobag - Ogulin - Virovitica. Ja ću navesti samo dva primera iz knjige. Prvi je uredba iz 1987. godine da se oružje Teritorijalne odbrane preda operativnim jedinicama, a drugi da mobilizaciju ne vrši opštinski organ, tj. vojni odsek, nego garnizon. Tu ima i sijaset drugih primera. Juče je na suđenju

u Beogradu zborničkoj grupi gospođa Nataša Kandić, koja sa mnom zastupa žrtve, pitala oficira, rezervnog potporučnika JNA Aleksu Sekanića, koji je mobilisan u septembru 1991. godine, inače je iz Bijeljine, da li je JNA učestvovala u borbama u Zvorniku. Zvornik je osvojio Arkan 8. aprila 1992. godine sa oruđem i oružjem JNA. Pošto je Arkan ušao u Zvornik, grupa naoružanih Muslimana povukla se na uzvišenje iznad Zvornika po imenu Kula grad i tu su odolevali napadima još nešto više od mesec dana. E, sad ga je Nataša pitala da li je JNA učestvovala u borbama za Kulu–grad. Na to je svjedok Sekanić odgovorio: „Naravno da je učestvovala. JNA je Kulu grad osvojila.“

Dalje, ja sam zastupao žrtve u svim ovim predmetima, pa imam konkretna saznanja. Recimo, odluka Generalštaba JNA bila je da svi oficiri rođeni u Bosni i Hercegovini ostaju u Bosni. JNA je ostavila svo oruđe i oružje, sve kuhinje, svu logistiku, sve je ostavila u Bosni. Da to nije uradila, ne bi bilo ni genocida, ne bi bilo ni rata, ne bi bilo ništa. Ona je to sve ostavila i naredila je svojim oficirima koji su rođeni u Bosni da ostanu da ratuju. Posle završetka rata, posle Dejtona, ti su se oficiri vratili u Vojsku Jugoslavije i tu su penzionisani. Jedan Tuba, oficir, komandant Rudanske brigade, raspoređen je u Požarevac, Dragičević, komandant Višegradske brigade, u Sombor, jedan drugi general raspoređen u Novi Sad, dakle oni su psi rata, oni su tamo poslani da ratuju, oni su tamo poslani da koriste to oružje i oruđe, da formiraju te jedinice.

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Gospodine Todoroviću, vreme vam je isteklo.

DRAGOLJUB TODOROVIĆ: Pa dobro, ja se spremam za ovaj sastanak dva meseca. Ako vi kažete...

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Ja samo kažem da vam je vreme isteklo, znači ja mogu da vam poklonim jedan minut.

DRAGOLJUB TODOROVIĆ: Pa dobro, jedan minut, ali ja imam mnogo primera.

SILVIJA PANOVIĆ - ĐURIĆ: Onda ne mogu da vam dam ni taj minut.

DRAGOLJUB TODOROVIĆ: Pa ja ne znam, ovo su sve primeri iz kojih se vidi da je JNA učestvovala u ratu u Bosni, a ja znam da je kolega sve to koristio. Recimo, Milošević je, kada je uhapšen i kada mu je stavljeno na teret da je uzimao pare sa carine i stvarao crni fond, u žalbi napisao: „Te su mi pare trebale za rat u Bosni“. Ja imam tu žalbu. Takvih primera da je Milošević vodio rat u Bosni, ima mnogo.

Hoću da kažem da je gospođa Higinis pogrešila, jer ne zna, jer joj nije rečeno. Ona kaže da se genocid dogodio samo u Srebrenici. Ja znam iz predmeta Zvor-

nik, da su iz 15 sela, i to Klisa, Đulića i drugih, dovedeni žene, deca i muškarci na lokaciju koja se zove Bijeli potok i tu su raspodeljeni tako što su žene i deca pušteni, a 750 muškaraca je odvedeno i pobijeno. Za mene je to čist genocid. Takvih primera ima mnogo, ali mi ova, kako se zove, Silvija, ne da da govorim. Svi su istupali po dva puta...

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Trebalo je da dođete pre podne, pa...

DRAGOLJUB TODOROVIĆ: Pa nisam došao objektivno, ne zbog mene, isto zbog toga... Zar ja nemam tu privilegiju zato što sam se spremao?

SILVIJA PANOVIĆ -ĐURIĆ: Ali gospodine Todoroviću, vi imate svoju...

DRAGOLJUB TODOROVIĆ: Ma nikada nisam završio svoju diskusiju.

SILVIJA-PANOVIĆ ĐURIĆ: Pa imate još jednu sesiju nakon ove.

DRAGOLJUB TODOROVIĆ: Ovde su svi govorili na ovoj sesiji po dva puta, i Ljilja je govorila dva puta i onaj Tokača je govorio dva puta i onaj....

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Evo, ovako ćemo. Gospodin Spajić je poslednji koga sam ja imala na spisku, nakon toga su se javili Balić i Saša Obradović za replike, ja ću svakom od vas dati po dva minuta, a vama ću dati vaših pet.

JOVAN SPAJIĆ, Biro Vlade Republike Srpske za saradnju sa MKTJ: Ja se zahvaljujem, naravno, ja vas pozdravljam kao učesnike ovog skupa. Želio bih zapravo da ukážem na jedan čisto pravni aspekt koji mi se čini da nama svima izmiče i da mi zapravo svi nastavljamo 1990. godinu u ponašanju, barem verbalno, svako iz svoje puca puške. Ne znam da li je baš to put ulaska u Evropsku uniju, ni za Srbiju ni za Bosnu i Hercegovinu, ali dobro. Gospođa Škare-Ožbolt, da vas citiram, kaže: „Ne mogu da se ne dotaknem moralne, pa i političke dimenzije ove Presude“. Izgleda da nam je svima lakše pričati o političkim i moralnim dimenzijama nego o pravdi. Čini mi se da je profesor Varady, ne zato što mi sjedi s desne strane, dao jedan dobar šlagvort kad je rekao: „Više nema opcija, imamo Presudu“. Dijete se rodilo, hajde pokušajmo da ga ljuljamo i da ga othranimo. Presuda je bolna, kakva je - takva je, može svako od nas ovde, i čuli smo da priča, o raznim dokumentima, da li su falsifikati, da li su originali, da li su potpisani, nepotpisani, da li su to policijske depeše, da li je ministar Kovač to potpisao, nije potpisao, izdvojena mišljenja sudija, pojedinaca, dokazi valjaju ili ne valjaju, preinačena Presuda Blagojeviću sa genocida na ratni zločin, a spominje se kao dokaz i tako dalje, i tako dalje, da se ne ponavljamo. Želio bih ukazati predstavnicima iz Bosne i Hercegovine pogotovo, znači i sebi, hajde da

vidimo možemo li da ne zakasnimo u onom gde smo zakasnili nekada, 1990, 1991, 1992. Tada nismo sudili za počinjena krivična djela, pa i za ratne zločine, „našim herojima“. Hajdemo pokušati pravno, mi pravnici u Bosni i Hercegovini, uz pomoć i Srbije, pa i Hrvatske, zašto ne, gostuje dovoljno pametnih pravnika koji znaju valjda šta je meritum presude, šta je uvod, šta je obrazloženje, šta je izvršna presuda, može li se izvršiti, u kojem se djelu izvršava..Da ona bude putokaz političarima u Bosni i Hercegovini nakon zauzetih pravnih stavova o tome šta je put presude, da oni nađu put izlaska. Bojim se da se mi ovako vraćamo u baruštinu o kojoj je govorio gospodin Krstan Simić, da li svesno ili nesvesno, ne znam. Hvala na pažnji.

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Hvala najlepše, ja vam sada dajem obojici po dva munta, pošto smo skoro 30 minuta probili sesiju, a molim sve vas koji ste želeli nešto da kažete da nastavimo na isti način na koji smo otvarali i moralna i politička pitanja, prosto možete nastaviti nakon ručka.

HASAN BALIĆ: Ja mislim da neću ni dva minuta potrošiti, ali je bitno da kažem. Hajde da se zaista pravno opredelimo. Kolega Mikeš i kolega Simić, ja shvaćam da su oni bili na različitim stranama, ali zašto da budemo na različitim stranama kad se tumače činjenice i primjenjuje pravo. Je li ovo tužba Bosne i Hercegovine? Vi ste njeni građani, ovo je dakle i vaša Tužba. Dalje, ja se jako zahvaljujem svojim kolegama pravnicima, ne znam iz kojih sredina su dolazili, ali ovako što afirmišu pravo i pravdu. Dakle, niko od nas ne napada Presudu. Slažemo se s njom ili ne slažemo, ali se zalažemo da se izvrši. Molim vas, ja sam čuo da advokati ne moraju znati pravo, ali sudije moraju znati. Sudija primjenjuje pravo. Prema tome, Krstane, kad budete sudija, ja očekujem da ćete drugačije primjenjivati pravo. I sad još da kažem, pomozite, pomozite svima nama, a vi u Republici Srpskoj imate moć jer ste u politici. Evo, pogledajte šta se dešava sa ovom odlukom visokog predstavnika za Potočare. Dajte, iznjesite jedan pravni savjet, pa da o tome raspravljamo, a ne da se svađamo. Meni je jako žao što možda možete dobiti utisak da smo mi neki čudni ljudi. Nismo. Ja zaista vas molim, pomozite vi koji imate sada i fizičku moć i u vašim je rukama moć, pomozite da se pravo realizuje kao nekakva civilizacijska tekovina. Hvala.

KRSTAN SIMIĆ: Hvala lepo, ja sam upravo sada želeo da kažem nešto slično kao gospodin Balić, jer možda se iz energije sa kojom sam ja nastupao moglo pomisliti da u stvari repliciram predstavnicima Bosne i Hercegovine. **Međutim, smatram da između nas postoji upravo velika saglasnost o potrebi poštovanja Presude Međunarodnog suda pravde. Moja energija je proizašla iz samog napada na nešto što je Presuda Međunarodnog suda pravde, što zaista nisam očekivao.** Ali od samog uvodnog izlaganja gospodina Softića, pa čak i do izlaganja gospodina Tokače koji ima svoje mišljenje, ali opet on dobro razume Presu-

du samim tim što izlaže neke propuste bosanskog tima u načinu prezentacije dokaza, odnosno u načinu prezentacije činjenica u celom tom postupku pred Međunarodnim sudom pravde. Ja vidim da u Bosni i Hercegovini postoji jedno prilično dobro razumevanje ove Presude i mislim da se mi dobro razumemo. Sinoć na sastanku Udruženja za međunarodno pravo Srbije, mi smo zatražili da vlasti Republike Srbije u potpunosti poštuju Presudu Međunarodnog suda pravde i mislim da je to ono što smo kao udruženje najviše mogli da učinimo. Sada je stvar na vlastima da tu Presudu izvršavaju. I zato želim da vam odam zaista priznanje na jednom vrlo tolerantnom stavu, pre svega gostima iz Bosne i Hercegovine, svima koji su došli, kako iz Republike Srpske tako i iz Sarajeva. Hvala.

SILVIJA PANOVIĆ–ĐURIĆ: Pa ovako. Ja sam dva govornika prosledila profesoru Puhovskom, gospođu Vučo i gospodina Simića. Ne, ja ću sada ovo završiti, iskreno se svima izvinjavam. Ja bih vas podsetila na nekoliko stvari. **Prvo, ne znam zašto se komentar kolegice Sandre stalno tretira kao napad na Presudu, ja smatram da je čitava tema današnje diskusije tretiranje Presude koja naravno, uključujući i Evropski sud za ljudska prava, ima svoja izdvojena mišljenja, a svakom pravniku, znajući da se paragraf uvek može gledati sa dve strane, nekada se čini da je u pravu većina, a nekada da je u pravu manjina, pri čemu svako od nas ima pravo na svoje pravne argumente.** Ja ću takođe navesti da u filmu *Slepa pravda*, kada jedna od majki iz Srebrenice pita predsednika suda „da li je to pravda“, on joj odgovara: „Znate, to je jedno veoma ozbiljno filozofsko pitanje“. To ja smatram vrhuncem cinizma i nedopustivog ponašanja nekoga ko je predstavnik neke međunarodne institucije. Zašto? Iako naziv ovog međunarodnog suda ne treba prevoditi u njegovom integralnom obliku kao “Internacional Court of Justice”, ja ipak mislim da, zato što i član 6 Evropske konvencije koji garantuje pravo na pravično suđenje kaže da nije bitno da ste samo poštovali proceduru nego i da se vidi “justice to be seen, to be done”, treba da se vidi da ste sproveli pravdu. Ono što se ja nadam, a znajući Natašu, mislim da je ova nada sasvim osnovana, to je da ove stvari mogu da se tretiraju samo kao početak razgovora o ovoj Presudi jer ja zaista mislim, a sada ne mogu jer sam svoje vreme poklonila svima vama. Znači, ovde postoje stotine pitanja, od argumenata da li država treba samo zakonskim merama da speči nešto ili ne sme da vrši genocid, pa do odgovora koje je dobila, ja u to dalje neću ulaziti jer je kraj sesije. Mislim da ona zahteva dalju pravnu analizu kojom bi se zaista bavili na način na koji danas može i treba tumačiti Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Sada vas pozivam na ručak koji će trajati do 14:45, ja ću skratiti ručak 15 minuta, izvinjavam se. I samo bih želela onima koji su van Beograda da kažem da me je neko zamolio da ovu pauzu iskoristi i odvoji svojih 10 minuta od ručka za nakanadu putnih troškova. Hvala.

Pauza za ručak

ŽARKO PUHOVSKI: Ono što bih, koristeći privilegiju da govorim kao nepravnik, hteo reći zapravo su tri stvari. Neovisno o tomu kako se gleda na Presudu o kojoj ovde govorimo, kao netko ko se bavi političkom teorijom, **nemam nikakvih razloga da je poštujem jer nije dobro napisana**, ali imam razloga kao građanin da je se pridržavam, što je velika razlika. Ključni problem vidim u onome što bi u pravnom kontekstu bilo *questio facti*, potpuno **nejasan stav Suda o tomu što je narav genocida. O tome Sud nije bio u stanju reći ama baš ništa.** Najvažnije je to u točki 401, gdje se odbija stav podnositelja Tužbe da se genocid sastoji od značajnog broja posebnih akata koji su u većoj ili manjoj mjeri odvojeni u vremenu i prostoru. Sud odgovora da se pravilo za pripisivost nekoj državi navodne međunarodne nezakonite radnje ne mjenja s prirodom nezakonitog dijela. To je direktna polemika sa Presudom Nirnberškog suda. Ono što je Nirnberški sud eksplicitno rekao na šest mjesta je "General will of the State", "opća volja države" je ono što je dovelo do zločina koji danas odgovara genocidu, tada se zvao zločin. **To se ponavlja u Presudi Ajhmanu, „bezgranična volja“ ili „opća volja“, a ne *domus specialis*, kao bit genocida jer bi se inače moralo govoriti o 8.000 genocida, zapravo genocidnih radnji. Genocid je jedna izrazito komplicirana akcija. Opet u Nirnberškom sudu kažu "Industrial usage of technology", „industrijska uporaba tehnologije“. Koja je lokalna zajednica ili općina, ja sam to davno nazvao općinskim genocidom koji je ovde izrečen, mogla skupiti sve te kamione, sve te buldožere, sve te bagere, svu tu zdravstvenu službu koja je išla uz to da bi genocid mogao biti lokalni srebrenički.** U Nirnberškom sudu se opet kaže: „Iz činjenice da su koncentracijski logori bili na malom delu teritorija, upravo slijedi želja države da se zločini obavljaju u određenom dijelu“. Naravno, nećete ubijati ljude po Minhenu već ćete ih odvoditi u Dahau. U Minhenu nema genocida po shvatanju Haškog suda, nego samo u Dahau i to je ono što je za mene ključni problem moralne, političke naravi ako hoćete, da je genocid pogrešno određen. To su sve druga pitanja koja će se pravno raspravljati, o njima ne bi trebalo vjerovatno previše govoriti. Ali ću upozoriti na to da je Sud u točki 190 takođe sebi dopustio veoma neobičnu formulaciju, koja glasi ovako: „Namjera da se neko područje čini etnički homogenim predstavlja pitanje politike“. Ne zločina, nego politike. To je veoma interesantna definicija politike. Oni nakon toga dodaju što je zločin, ali sama ta namjera za njih je pitanje politike. I još gore, u točki 372 oni kažu nešto čak što je možda posebno pradaoksalno, što glasi ovako: „Argumentacija podnosioca Tužbe ne slaže se sa činjenicom da osnovni motiv najvećeg dela rukovodstva bosanskih Srba, stvaranje veće srpske države ako je potrebno ratnim osvajanjem, nije nužno podrazumjevaio uništenje bosanskih Muslimana i drugih zajednica“. Ja bih volio da mi neko ko nije pravnik, jer pravnici očito to ne mogu, rastumači kakvo bi to bilo ratno osvajanje koje ne pretpostavlja uništenje druge strane? Ti ljudi ne razumiju temeljne termine. Rat

nema smisla ako se ne sastoji u ubijanju, u uništavanju druge strane. To je narav rata. To je naravno slučajna formulacija, ali pokazuje da ti ljudi nisu političke i moralne aspekte uzimali u obzir. To je njihovo pravo jer su pravnici. Naše je pravo jer nismo pravnici da podsjećamo pravnike na osnovno načelo koje glasi da je pravo minimum, naglašavam, minimum morala. Ali nije dobro da pravnicima na tomu ostanu. Ono što je još dodatni problem za sve nas jeste činjenica da se na ovu Presudu reagiralo isključivo ili gotovo isključivo na području bivše Jugoslavije. Kao da se nije shvatilo koliko je dalekosežna ta Presuda jer ono što je ona zapravo rekla je sledeće: ubuduće će se u međunarodnom pravu genocidom smatrati onaj akt koji sledi nakon svečane izjave predsednika države da će izvršiti genocid ili nakon pisanog naloga vrhovnog zapovjednika podređenim zapovjednicima da pobiju sve Srbe, Hrvate ili već ko naiđe. To je ono što je ovdje problem. Vjerovatno se kod nas te stvari više neće događati, ali drugde u svijetu hoće i zato o tomu treba govoriti. I zato je za nas zabrinjavajuće da o tomu nisu govorili drugi nego samo ta *ex* Jugoslavija sa svim različitim nabojima koje mi možemo imati, sa svim mogućim primedbama na jednu i drugu i treću stranu. Ono što ostaje ključnim problemom je nejasno određena narav genocida, odnosno odustajanje od samog pokušaja da se raspravi po čemu bi se genocid razlikovao od toga da nekom zabijem nož u leđa ili u prsa, svejedno. O tomu ovdje jednostavno nema riječi. Da se o tomu vodilo računa, vidjelo bi se da srebrenički genocid tehnički, organizacijski, provedbeno nije moguć. Da se 8.000 ljudi ne može ubiti mobilizacijom bilo kakve sile u jednoj općini. I zato genocid ne može biti općinske naravi. To je ono što je za mene bitno. Jesu li to Srbi, Republika Srpska, Hrvati, u ovom trenutku za mene je drugorazredno pitanje. Presuda je gotova. Sad treba razgovarati o onome što se odnosi na implikacije po buduće stvari. O ovomu ne možemo više puno govoriti u smislu promene. U smislu pouke koliko je opasno ovako neodgovorno koristiti termine, a da se ne definiraju. I zato mislim da ovo treba uzeti, ponavljam, ja to čitam kao tekst, ne kao Presudu. Kao loš tekst. Politologijski loš tekst, političko-filozofijski loš tekst, moralno-filozofijski loš tekst, povjesno loš tekst. Ali što to pravno znači, za mene u ovom trenutku nije najvažnije pitanje. Vjerovatno puno ne znači ni pravno, ali to je sada druga stvar. I zato bih apelirao da se o ovim stvarima govori *pro futuro*, sa stajališta toga što će se u budućnosti događati ako se zaista ostane na ovom mikroskopskom koncipiranju genocida. To je moj uvod, prva se javila gospođa Vera Katz.

VERA KATZ, Institut za istoriju, Sarajevo:

Hvala. Ja sam iz Instituta za istoriju u Sarajevu i posle profesora Puhovskog je stvarno teško govoriti. Mi smo u Institutu čitali Presudu, ja posebno i moj esej bi bio „Presuda i ja“ ili „Presuda, Tito i ja“, s obzirom na period kojim se bavim. Čitanje, prvo čitanje kao što kaže gospodin Simić, bilo je stvarno zbunjujuće i nisam se baš snašla kao povjesničar u tekstu, a u jednom izdvojenom mišljenju

sudija kaže: „Zbunjen sam.“ Tako sam i ja bila. Osim bijesa koji sam osjećala. Presuda je bila sasvim nešto drugo u odnosu na iskustvo koje smo imali u Sarajevu, mi koji smo ostali, tako da je bilo razočaravajuće. Drugo čitanje je opet podsjećalo na dobar film, gdje se natječu advokati i tužitelji, da su žrtve i oni koji su napravili zločin ostali tamo po strani. Pitanje je koliko su jaki argumenti jedne ili druge strane. I najljepše je vratiti se svojoj struci, znači povjesti, a ja sam povjesničarka, bavim se poslijeratnim periodom, onim posle 1945. godine. Kad kažem *poslijeratnim periodom*, kažu da nema ovdje na ovom prostoru generacije koja nema jedan poslijeratni ili dva ratna i tri poslijeratna i tako dalje. Ono što sam ja vidjela u onom materijalu u 11-12 knjiga koje su stigle u Institut i ovaj materijal oko Presude i sav materijal koji još nismo vidjeli jeste mogućnost skupljanja arhivskog materijala, ne ulazeći u to kakav je kvalitet, za neke ljude koji će bez emocija, i koji nisu bili suvremenici tih događaja, ovi što su osamdeset i neko godišta, moći mnogo ležernije raditi taj period nego što smo mi to radili ovaj od 1945. godine, ovaj komunistički period, jer čitava jedna generacija je pričekala osamdesete-devedesete godine da može ući u arhiv. I mislim, ostavljajući po strani i znajući sve što se desilo, ostavljajući po strani te velike žrtve i to veliko ratno iskustvo, grozno, kao povjesničar vidim mogućnost da će se na osnovu arhivskog materijala i onog koji će doći za 10-15 godina i ovog koji je pohranjen u arhivu, u Hagu, moći brže uraditi ovaj povjesni period nego što je moja generacija mogla uraditi ovaj prethodni. S druge strane, čula sam na jednom skupu u Zagrebu da je Hag izgubio svoju funkciju Suda, nego da mu je cilj da prikupi arhivski materijal o ratovima na Balkanu. Ne znam koliko je to tačno, ali s obzirom na sav ovaj materijal koji stiže iz Instituta za ratne zločine u Sarajevu u naš Institut za istoriju u Sarajevu, vidim da je to prikupljen arhivski materijal koji je već objavljen. Ono što ostaje čovjeku, recimo ljudima u Institutu koji su povjesničari, jer o ovom pravnom aspektu baš ne mogu govoriti budući da sam u rječniku pravnih termina morala tražiti razliku šta je genocid, šta je meritum i tako dalje, došli smo do zaključka da mi moramo Presudu pročitati, shvatiti i te knjige koje dolaze s jedne i druge strane uvažavati, kao i autore knjige. Memoari su se vrlo brzo počeli pisati odmah nakon ovog vremena od generala do političara, tako da ne ostanemo izolirani, da nam ne smetaju takve vrste, kako bih rekla, da nam ne bude to kočnica u našem daljem radu. Institut je ostao tokom rata izoliran u Sarajevu, kadrovski ruiniran, bez kontakta sa okruženjem, tako da se pokušavamo povezati oko pitanja o Presudi, o ratu, o različitim viđenjima rata. Prva stvar je povezati se unutar Bosne i Hercegovine. **U Bosni i Hercegovini nema bosanskog i hercegovačkog društva. To je duboko podjeljeno društvo na nacionalne zajednice i prvi nam je cilj da povežemo ljude iz Banjaluke, Mostara, Sarajeva i ostalih gradova, da razgovaramo o nekim temama, a druga je stvar povezati se sa institucijama sa prostora bivše Jugoslavije.** Ne želim umanjivati značaj odnosno težinu svega iskazanog i neiskazanog u ovoj Presudi, ali to je neki put koji naš Institut za istoriju pokušava preko proučavanja različitih tema od

mitova na Balkanu, revizije prošlosti, ukupne, od srednjeg vijeka do današnjih dana i tako dalje, da se počinje razgovarati, a vjerojatno će biti nekakvih tema u budućnosti koje će povezivati i pravnike i povjesničare i antropologe i ostale, tako da je to neki put kojim mi želimo krenuti. Opet se ispričavam, pošto ja stvarno ne mislim raspravljati o Presudi, a potpuno se slažem, to sam i napisala, pravili smo komparaciju između ove Presude i Nirnberškog procesa, mada nismo eksperti ni u jednoj ni u drugoj stvari, ali smo vidjeli da nam se ne slažu neka naša viđenja prošlosti „vizavi“ ta dva dokumenta. Hvala vam.

ŽARKO PUHOVSKI: Zahvaljujem se gospođi Katz, riječ ima gospodin Dragoljub Todorović.

DRAGOLJUB TODOROVIĆ: Ja sam imao nameru da govorim u jednom navratu 15 minuta, prekinut sam posle sedam, a izrekao sam jednu rečenicu, i to da odluka Međunarodnog suda pravde potvrđuje licemernu floskulu Slobodana Miloševića da Srbija nije učestvovala u ratu. To, taj dojam ja imam kad pročitam tu Presudu. Taj svoj utisak o Presudi nisam obrazložio, pa ljudi mogu da kažu, da pričam napamet. Sad ću nastaviti sa obrazloženjem zbog čega mislim da je Milošević glavni ratnik na prostoru Jugoslavije. Kada je formirana vlada Zorana Đinđića, policija je vrlo brzo uhapsila Miloševića zbog malverzacija na carini, zato što je stvarao crne fondove, što je od državnih para, od carine, od akciza, od ostalih dažbina, preko Kertesa, Stanišića i ostalih formirao crni fond. Onda je doneto rešenje o sprovođenju istrage protiv njega, a on u žalbi objašnjava o čemu se radi, pa piše: „Mi smo pomagali rat preko Drine, u kome smo pomagali svoj narod svim sredstvima koja su nam stajala na raspolaganju“. Pa kaže dalje: „Što se tiče sredstava trošenih za oružje, municiju i ostale potrebe Vojske Republike Srpske i Republike Srpske Krajine, ti se izdaci nisu mogli iz razloga državnih interesa, kao državna tajna prikazivati u Zakonu o budžetu, koji je javni dokument. Isto se odnosi na izdatke za opremanje snaga bezbednosti i posebno antiterorističkih snaga od 'igle do lokomotive', od lakog naoružanja i opreme do helikoptera i ostalih sredstava koja i danas stoje tu gde su, a što se u javnosti nije objavljivalo iz razloga državne tajne, kao što nije objavljeno ni sve ono što je išlo za Vojsku Republike Srpske“. Dakle, ne znam da li je ovu žalbu imala gospođa Higinis koja je donela ovu sramnu Presudu i koja je predsedavala veću.

Dalje, ja imam informaciju sa izlaganja na XXXIV sednici Narodne skupštine Republike Srpske u Banja Luci, 29. 9. 1993. godine. Tu informaciju je podneo general-major Milan Gvero. On kaže: „Stranka SDS i formirane institucije države najzaslužnije su i za početno naoružavanje srpskog naroda ličnim naoružanjem, koje je bilo moguće zahvaljujući i podršci i kooperativnosti brojnih Srba oficira u komandama JNA na prostoru bivše Bosne i Hercegovine, Srba iz unutrašnjih poslova, kao i političkih institucija i starešina vojske iz Srbije, odnosno SRJ. Maja 1992. godine, posle odlaska JNA sa naših prostora, formirana je Voj-

ska Republike Srpske. Na najvažnije komandne funkcije postavljeni su oficiri Srbi iz bivše JNA koji su shvatili ovu borbu kao najveću svetinju i vrhunsku moralnu obavezu“. Kako ovo ne znaju? Kakav je to Sud? Baš me briga za njihova pravila, njihove visoke standarde, što kaže profesor Varady: „visoki stnadradi“. Koji visoki standardi? Koji visoki standardi za lažna pisanja? Zna se da je JNA bila četvrta armija u Evropi u to vreme. Svo oružje i oruđe, sva logistika ostali su u Bosni. Svi oficiri JNA komandovali su Vojskom Republike Srpske. Zna se šta znači školovan oficir, to je velika stvar i on komanduje tamo. Kako to? Koji je to standard? O čemu pričamo? Imam dokument koji je potpisao načelnik Generalštaba JNA, u kojem se navodi: „Starešine, vojnici i građanska lica iz ovih jedinica“, jedinica JNA, „koji su rođeni na teritoriji Bosne i Hercegovine, po planu Personalne uprave SSNO, predviđaju se za popunu TO, milicije i Vojske Republike Srpske Krajine i Vojske Republike Srpske.“

U analizi borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske 1992. postoji podatak da su „formirane jedinice pešadije naoružane oružjem dobijenim od bivše JNA koje su dijelili ofirci, pripadnici Srpske demokratske stranke ili ostali pripadnici srpskog naroda“. Pa se onda nabraja šta je tu sve podeljeno. Zaključci iz procene stanja na prostoru Bosne i Hercegovine u zoni odgovornosti Druge vojne oblasti u martu 1992. godine, koje potpisuje general Kukanjac, sadrže: „Na prostoru Četvrte vojne oblasti, u opštinama Kalinovik, Foča, Čajniče i Gorazde, ima 6.500 ljudi u dobrovoljačkim jedinicama (to je je ranije formirao Četvrti korpus). JNA je podelila 51.900 komada naoružanja“, u zagradi „75 posto“, dalje „SDS 17.298 komada. U Sarajevu je do sada podeljeno 300 automatskih pušaka penzionisanim oficirima“, u zagradi „pouzdanim“, „a za tri-četiri dana biće naoružano još 100 ljudi. Ova lica će braniti i štiti stambene blokove, zgrade, ulaze i posebno štiti porodice AVL u radnom vremenu i u situacijama kada oni izlaze sa jedinicama na logorovanje i borbena dejstva. Pojedini rukovodioci SDS-a na svim nivoima, raznim kanalima, traže oružje od JNA i na taj način se bore za prevlast, što stvara podjelu i nezadovoljstvo kod naroda. Znači, treba to organizovano nabaviti“.

Komandant Petog korpusa generalmajor Momir Talić 7. maja 1992 godine piše:

„U skladu s tim, a u cilju planskog i organizovanog sprovođenja ove odluke, zadržati na sadašnjim dužnostima u jedinicama i ustanovama u Bosni i Hercegovini sve pripadnike JNA koji imaju državljanstvo Bosne i Hercegovine“.

Na svedočenju pred Haškim tribunalom na suđenju Slobodanu Miloševiću Zoran Lilić, koji je svojevremeno bio predsednik Jugoslavije, na pitanje tužioca Najsda da li je SR Jugoslavija davala plate jedinicama Vojske Republike Srpske i Vojske Republike Srpske Krajine, odgovara: „Davali smo plate. To je urađeno na osnovu odluke Vrhovnog Saveta odbrane, negde, ako se ne varam, krajem 1993. godine, u novembru 1993. godine. Naredbu o formiranju 30. i 40. Kadovskog centra sam ja potpisao“. Na pitanje Najsda kako su nastali centri, Lilić to

objašnjava, a onda ga Najs pita: „Koliko je to bilo novca? Koliko su davali preko tih centara?“ Lilić odgovara: „Godišnji izdaci su bili oko 8 miliona evra“. Dakle, plaćanje te vojske od strane SR Jugoslavije na osnovu odluke Vrhovnog saveta odbrane, iznosilo je milione evra. Takvih primera ima koliko god hoćete. Fond za humanitarno pravo je izdao 45 knjiga sa stenogramima sa suđenja Slobodanu Miloševiću. U njima ima bezbroj primera o učešću JNA u ratu u Bosni, to bi se moglo čitati danima, na koji način, kojim sredstvima je Srbija pomagala. Da nije bilo JNA, da nije ona prevladala, kako kaže Bora Jović u leto 1990. godine, rata ne bi bilo, ne bi bilo ubijenih, Mirsad Tokača ne bi imao posla, ne bi ništa bilo bez njih. Oni su ti koji su ratovali. Sada ja ne znam šta je standard, ovde se govori nekim zakukuljenim jezikom. Ovo je vrlo prosta stvar. Naime, vrlo je lako odgovoriti na pitanje da li je Srbija ratovala u Bosni ili nije. Ja kažem da jeste, i ne može me niko ubediti da nije. Ako hoćemo da govorimo neistinu, ako hoćemo da branimo državu, ako hoćemo da branimo politiku, ako hoćemo da branimo neke principe, da je nešto što u dokumentima koje sam citirao piše svetinja, onda u redu, dobro, ali ja sam advokat, ja hoću da govorim istinu, ili možda ja grešim. U Presudi na jednom mestu piše da je poznato da je Srbija finansirala vojsku bosanskih Srba, ali da to nije važno. Kako nije važno? Finansiranje je najvažnije za svaku vojsku. Gotovo, završavam.

ŽARKO PUHOVSKI: Zahvaljujem gospodinu Todoroviću, riječ ima gospodin Marko Milanović.

MARKO MILANOVIĆ: Bojim se da ću postati dosadan, ali ja se, Dragoljube, sa svim što si rekao s jedne strane potpuno slažem, ja se s tobom slažem, ali s druge ti potpuno grešiš. Zašto? Zato što Sud pred sobom nije imao predmet o tome da li je Srbija ratovala u Bosni. Jeste, jeste ratovala u Bosni, ali to pitanje nije bilo u nadležnosti Suda. U nadležnosti Suda je bilo samo da li je učinjen genocid, ne čak ni da li su učinjeni ratni zločini, već samo da li je učinjen genocid. Za sve to što ti kažeš Srbija jeste odgovorna, za svaki pfening koji je ona dala Republici Srpskoj ona je međunarodno odgovorna, za sve to je Srbija dužna dati reparaciju, samo ne postoji sud koji to može da kaže. I ja te zato molim, nemoj da pričaš da je Presuda sramna, jer se ona uopšte nije bavila time o čemu ti govoriš. Inače, kada bi predsednica Higgins bila ovde, ona bi nas sve razmazala na parče hleba i pojela, tako da je bolje i da o njoj ne pričaš, jer ne znaš s kim imaš posla.

Znači, to je jedno. A sad, ja bih hteo da odgovorim na nešto što je profesor Puhovski rekao. Ja moram da izrazim svoje divljenje za veštinu kojom on vlada argumentom redukcije u apsurdno. Znači, ja potpuno razumem kako se jedan pravnički tekst može činiti nepravnicima kretenski. Što bih rekao, mi smo imali jednog fantastičnog ministra spoljnih poslova pre ovog sadašnjeg koji isto tako

„lupka“, Vuka Draškovića, koji je jednom prilikom preveo sa srpskog „mešati babe i žabe“ na engleski kao „mixing frogs and grandmothers“, znači o tome se ovde radi. Mi ne pričamo na istom jeziku, to je kao da ja pričam na japanskom, a vi da pričate na engleskom. Vi ste dali dva primera iz Presude koji su se vama činili neverovatno glupim. Kada Sud, po vama, koristi reč *politika*, to je u stvari jedan pogrešan, debilan srpski prevod engleske reči *policy*. Ta reč *policy* na engleskom ne znači isto što i *politics*, to *policy* znači da vi imate državnu nameru, državni plan da nešto uradite i slušajte šta je Sud rekao: utvrdio je da je postojao *policy* da je postojao plan da se Bosna etnički očisti, da se napravi Velika Srbija. Postojao je. To je rekao Tribunal i pre njega. Ali, kao i Tribunal, i Sud je utvrdio da nije postojao, odnosno da ne može da se dokaže da je postojao *policy* da se unište muslimani kao grupa, tj. genocidni plan.

I sad se onda vraćam na ono drugo što ste rekli, rat je namera da se uništi neprijatelj. Ali to nije značenje tih reči u članu 2. Konvencije o genocidu. Član 2 ide ovako: „Namera da se etnička, rasna, verska, nacionalna grupa uništi kao takva“. Šta to znači? Zamislite da je ova sada olovka recimo atomska bomba i da ja sada nju detoniram i da je onda Beograd gotov. **Da li je to genocid zavisi samo, isključivo od toga šta ja mislim. Ne zavisi od toga na koji način je to urađeno, sistematski ili ne, to samo može poslužiti kao dokaz mog mentalnog stanja.** I za zločine protiv čovečnosti morate da imate uslov da oni moraju da budu rašireni ili sistematski. Nije, znači, bitan element genocida da li je on urađen industrijski kao Aušvic. To jeste, kad to vidimo, mi instinktivno pomislimo na genocid. Ali vi imate iste takve primere industrijskog ubijanja koji nisu genocid jer ne spadaju pod pravnu definiciju genocida, poput Kambodže.

Meni je zaista žao što je Presuda razočaravajuća za mnoge ljude, ali je ona takva zbog objektivnih okolnosti. Da je Sud mogao da ima, kao što je imao u slučaju Kongo protiv Ugande, nadležnost da ulazi u agresiju Srbije u finansiranje Vojске Republike Srpske, u druge zločine, on bi to rekao. Ovaj Sud je pokazao da za to ima hrabrosti, ali on nije imao nadležnost za to što vi smatrate da je trebalo da uradi. Zato on to nije ni mogao. Hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Samo dvije kratke stvari da kažem. Formulacija glasi: „Stvaranje veće srpske države, ako je potrebno i ratnim osvajanjem, nije nužno podrazumevalo uništavanje bosanskih Muslimana“. Ta je formulacija glupa i besmislena. Točka. Pravnički, nepravnički, nema veze. Pazite, ne govorim uopće o genocidu. Ja vam kažem da oni ne znaju što pišu. Oni pišu da ratno osvajanje ne podrazumeva uništavanje druge strane. Oni su mogli misliti šta god su htjeli. Ono što ja kažem mojim studentima: „Gospodo, ne zanima me što mislite, zanima me što ste rekli.“ Mene zanima što su oni napisali, što su oni mislili mene ne zanima. Ja to čitam kao tekst. To je tekst koji nije razuman. Tu nema pravnog

opravdanja. Što se tiče Aušvica, ja sam govorio o Aušvicu kao paraleli i rekao sam da se 8.000 ljudi ne može ubiti u okviru jedne općine i to ponavljam još jedanput, da se ne može u okviru jedne općine organizirati logistika za uništenje 8.000 ljudi jer to u toj općini ne postoji. Toliko kamiona, toliko bagera, toliko grobova sa trostrukim prebacivanjem ljudi u sekundarna i tercijalna grobišta i tako dalje. To je argument. **Dakle, bila je potrebna logistika iznad općinske razine i zato sam se pozvao na Nirnberško suđenje koje je reklo da se radilo o tomu da se takve stvari ne mogu provesti pojedinačnim aktom. Ovo je na razni 8.000 ljudi. To je moj argument. A oni u ovoj točki 390 odbijaju da se radi o specifičnoj situaciji. To je moj argument.** Oni kažu da genocid nije specifičan i odbijaju argument tužitelja, to mi se čini krajnje sporno, o tomu sam govorio.

MARKO MILANOVIĆ: Ne razumem, šta u članu 390?

ŽARKO PUHOVSKI: Ne, oprostite, 400 i nešto... Vratimo se sada. Riječ ima Vesna Teršelič.

VESNA TERŠELIČ, Dokumenta, Zagreb: Hvala. Vesna Teršelič iz Documente. **Ja ću obratiti pozornost na ono o čemu je govorio Žarko Puhovski i velikim očekivanjima koja smo imali, očekivali smo pravdu, a dobili smo Presudu. I sad sa tom Presudom treba živjeti i tu bi u prvom redu možda skrenula pozornost na ono što Presuda nije riješila, a očekivali smo da će riješiti nešto u pogledu odšteta.** Baš sam na prvom mjestu htjela upozoriti na to da bi sada vladine i međunarodne institucije trebale definirati svoju strategiju isplata odšteta. **Dakle, hoću zapravo upozoriti da to nije riješeno, a vrlo je važno, kako obiteljima, žrtvama preživjelima i svima koji odštetu trebaju dobiti i ili bi trebali biti isplaćeni, dakle trebalo bi isplatiti materijalne odštete i to u najkraćem mogućem roku i tu obavezu imaju i vladine institucije kako Bosne i Hercegovine tako i Srbije, ali podsjećam i na odgovornost međunarodnih institucija.** Za razliku od presuda na Nirnberškim suđenjima, gde se govorilo i o institucionalnoj odgovornosti, ova Presuda to ne rešava, što vidim kao posebno veliki problem i mislim da je to diskusija koju bi stvarno vrijedilo nastaviti i ukoliko će danas biti prilike da idemo sa nekim prijedlozima za buduće diskusije, na prvom mjestu mislim da bi bilo dobro diskutirati dalje o odštetama. Ne o tome što ćemo sada kada očekujemo pravdu a dobijamo presude, koje sada ipak određuju individualnu odgovornost, a ne riješavaju. Što će se dogoditi na razini institucionalne odgovornosti? U Nirnberškim procesima ono što je trag koji ostaje jeste da je suđeno vodstvima i Nacističke stranke i SS-a i Gestapo-a i SA i SDA i OKW-a, a ovdje je zapravo propuštena šansa da se osim u pogledu Vojske RS, policije RS, naznači koje su to političke institucije bile odgovorne. Slobodan Milošević je vodio brojne političke institucije i time je žrtvama uskraćeno pravo na istinu, a srpskom društvu mislim pravo na katarzu. **Sama Presuda otvara prostor za dalje presedane jer**

uvodi taj koncept genocida na samo jednoj lokaciji, kao što ga je Žarko više puta nazvao „općinski genocid“, i stvarno mislim da to ima konsekvence na ono što se ovaj čas zbiva u Darfuru i na mnogim drugim mjestima gdje će se genocidi zbivati u budućnosti. Mene isto tako jako brine da se međunarodne institucije nisu puno bavile ovom Presudom pravdajući možda to negde i pristojnošću, jer se Presude Međunarodnog suda pravde ne bi trebale komentirati. Dapače, mislim da se itekako trebaju komentirati baš zato da neki drugi ljudi, ili oni koji sada doživljavaju ono u Darfuru, ne bi doživeli da ono što se njima događa tek tako oćuti i tako mirno prati, kako bi se za nekih deset godina možda donijela neka presuda u slučaju tog genocida. I ćini mi se neobićno bitnim razmotriti da li bi bilo moguće napraviti jedan ili više istraživaćkih projekata u kojima ćemo pratiti sve posledice ove Presude, kako u društvenom smislu tako i u smislu institucionalne odgovornosti, i kako bismo zapravo skupili građu i na međunarodnoj razini argumentirali što ova Presuda dugoroćno znaći. O tome ćemo sigurno najviše znati iz iskustva u kojima sada živimo, i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini i u Srbiji, kako bi ipak, za jedno godinu ili dvije, Ujedinjene nacije ili neka druga međunarodna institucija koja će oblikovati politiku suoćavanja s prošlošću odlučila raspraviti kako postupati prema genocidu. Što je to, dakle, danas prevencija genocida isto je zapravo neophodno da bi se, kada genocid poćne, odmah poduzele odlučne mjere jer ih sada kao civilizacijski krugovi oći-to još nemamo. Inaće ne bismo imali ta velika oćekivanja, ja bih rekla sasvim normalna, ljudska oćekivanja i potrebu da doćemo do pravde, a da onda kada najviša međunarodna pravna institucija iskaće Presudu, doćivimo tako velike frustracije. I ne bih želila da te frustracije doćivljavaju u Africi i na drugim kontinentima gdje će se događati budući genocidi. Hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Zahvaljujem gospođi Teršelić, kratku repliku ima gospodin Todorović.

DRAGOLJUB TODOROVIĆ: Marko kaće da nije sporno da je Srbija pomagala Republiku Srpsku, već da li je Srbija ućestvovala u genocidu. E, ja kaćem da im je Srbija pomagala u svemu, pa i u genocidu. Drugo, smeta mi ovo Markovo, on tu gospođu Higinas kao mit gleda, ja sam protiv svih mitova, od Svetog Save i cara Lazara do gospođe Higinas. Pogotovo mita ove poslednje.

ŽARKO PUHOVSKI: Replika. Profesor Stojanović.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ja moram da branim Marka. Ne zbog Marka, već više zbog gospodina Todorovića. Sve što je on naveo ovdje ušlo je u Presudu. Proćitajte dokumente, ako nećete Presudu, onda dokumente, ima 10.000 strana koje prate bosansku Tužbu. Sve je to znate ušlo u presudu. Izvinite, Sud sve to i kaće. Nemojte gospođu Higinas ili ovoga ili onoga, ona je uostalom veliki

pravnik, a napravila je Presudu koja je po mom mišljenju savršeni pravni akt i ne želim da ulazim u duge rasprave jer mi te rasprave izgledaju smešne. Sve je ušlo, pomoć Srbije, sve, sve, i osvajanje i rat.

DRAGOLJUB TODORVIĆ: Samo nije prihvaćeno.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ne, ne, sve je prihvaćeno, ali to ne znači da si ti davao pare, pomagao vojsku Republike Srpske, davao naoružanje da bi napravila genocid.

DRAGOLJUB TODORVIĆ: Nego zašto?

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Sada vi to treba da dokažete ako hoćete da osudite Srbiju za genocid. E sada, ako hoćete da osudite Srbiju za agresiju, ja ću vam reći, izvinite, ja sam živeo ovde. Ja sam držao paragraf Srbiji, vodio kampanju protiv mobilizacije. Vi niste nikad. U Srbiji je odbijena mobilizacija u vrlo visokom procentu, 82 posto se nije odazvalo mobilizaciji. Ja Vam sada, gospodine Todoroviću, kažem, da je mobilizacija uspeła, to bi bilo milion Srba u Vukovaru, a kasnije i u Bosni. E, to bi bila agresija. A ove priče znate, otišao ovaj, pa JNA, pa bosanski oficiri. Čujte, da Vam kažem, najlogičnija stvar je bila da od 110.000 vojnika JNA koji su se našli u Bosni i Hercegovini kada je ona kao samostalna država međunarodno priznata. Pre priznanja, priznanje je preuranjeno učinjeno jer je čak, ako hoćete, povučeno 10.000-15.000, da tako kažemo, Srbijanaca i Crnogoraca, ne volim taj izraz ali eto, da ga upotrebim, Srbijanaca i Crnogoraca. Ostalo su bili Bosanci. Sada postoji, i to su one greške koje su pravljene od strane tužiteljske strane, nepotrebno preterivanje, kao što Vi, gospodine Todoroviću, preterujete. U Tužbi piše, sve vreme rata, od 19. maja pa nadalje, u Bosni je neprekidno bilo 2.000 vojnika Vojske Jugoslavije. Ja, znate šta, jednostavno verujem onome ko je to istraživao za svoje potrebe i svoje interese, da bi mogao da reaguje onako kako treba, znači dođe do stvarnog stanja stvari, a to je recimo Centralna informativna agencija Sjedinjenih Američkih Država ili CIA, koja kaže lepo, od 19. maja pa do kraja rata, u Bosni i Hercegovini je bilo ukupno 2.000 ljudi iz Srbije i to vojnika, policajaca i civila. E sada, uporedite tih 2.000, ja taj podatak primam kao tačan i mislim da niko ne može da ga ospori, uostalom mi smo sa tim podatkom izašli pred Sud i to je bilo bitno, u odnosu na 250.000 vojnika Republike Srpske, to čini tako maleni procenat da je jednostavno nemoguće da su oni mogli da uspostave efektivnu kontrolu koju Vi jednostavno ignorirate. Da bi neka država bila odgovorna, ona mora da kontroliše. novac. Ja Vama tvrdim jednu stvar, mislim da ni Vi, a valjda niko ovde, uostalom svašta mogu da doživim, ne može da mi porekne pravo da sam bio protiv Miloševića od početka i to vrlo organizovano. Nisam pričao po salonima nego vrlo organizovano. Prema tome, ja Vama kažem sledeće. Uzroci rata koji su stvorili

to stanje mnogo su dublji i nemojmo ih analizirati ovde, nemamo ni vremena ni prostora za to. Oni su doveli dotle da je postojalo uverenje da ne postoji režim koji bi umesto Miloševića mogao da spreči stvaranje dobrovoljaca, jedinica koje su odlazile da pomognu svojoj braći u Bosni i Hercegovini. Toga je bilo i u prošlosti. Uvek su iz Srbije odlazili. Razlika između prošlosti i ovoga rata, razlika između nekog drugog režima i Slobodana Miloševića, bila bi ta što na čelu tih jedinica ne bi bili kriminalci, ne bi bio Arkan i slični, već bi bili ljudi kao što su bili u Drugom svetskom ratu, advokat Subotić recimo, ja se nadam da ste čuli njegovo ime. Ili u Bosansko-hercegovačkom ustanku, budući kralj Petar I bio je komandant jedne takve paravojne formacije, je li, ali to su bili ljudi koji su imali časnu funkciju i viteški vodili rat, a ne rat barabski, ne zločinački kakav je vođen od onih koji su odlazili tamo da ubijaju, pljačkaju i tako dalje i tako dalje. To je problem. Izvinite, Srbija nema da prolazi ni kroz kakvu katarzu. U Srbiji je Milošević na prvim izborima, uz sve prevare, ja sam učestvovao, uz sve prevare dobio isto kao i Tuđman u Zagrebu, 42 posto. Je li tako? Dakle, većinska Srbija, izvinite, nije to podržavala. Nemojte da me prekidate jer ja govorim samo tačne činjenice. Naravno, Vas čekam odavno, ali vama neću da odgovaram. Pa imam razloga. Prema tome, ostavite me na miru da završim. Jednostavno, mi moramo da postanemo svesni jedne činjenice, da je to bio jedan međuetnički građanski rat u kojem je stvarano neprijateljstvo. Mržnja nije bila uzrok rata, mržnja nije postojala, ona se u ratu stvorila. U ratu mržnja kad se stvori, onda ona stvara ono što ne mogu da objasne objektivni posmatrači rata. Priznajem ciljeve, priznajem da hoću da osvojim teritoriju, priznajem sve, ali ne shvatam zašto se u ostvarivanju tih ciljeva toliko gnusnih zločina dešava. E, odgovor na to pitanje je zato što je čovek takav.

ŽARKO PUHOVSKI: Zahvaljujem. Sad smo u malim poteškoćama, prvo zato što profesor Stojanović misli da postoje istinite i neistinite činjenice, što je jedna novina jer postoje samo činjenice...

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ostavite vi vaše logiciranje... Bolje da mi se izvinite jer ću ja, ako nastavite...

ŽARKO PUHOVSKI: Naravno, preživjeću ja i gore stvari. To je jedna stvar. Druga stvar što je profesor Stojanović odveo diskusiju na pitanje „ko nas, bre, zavadi?“, koje nije ključno pitanje o kojem smo mi ovde trebali razgovarati, nego je pitanje o genocidu. Nažalost, kad god pravnike pitate o genocidu, oni počnu da pričaju o istoriji. To je moje iskustvo s njima.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Pa vi nećete da pričate o pravu, ja sam...

ŽARKO PUHOVSKI: Ne, ja pričam o genocidu.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ne, ne, ali o genocidu koji nije...

ŽARKO PUHOVSKI: Tema ovoga skupa je genocid. Javila se Sonja Biserko. Oprostite, molim Vas, ja sam mislio da se Sonja javila.

BILJANA KOVAČEVIĆ- VUČO, Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd: Ja ću samo nešto kratko na liniji istinitih i neistinitih činjenica. Istinita činjenica u Srbiji je da je Milošević zaista jako dugo vladao i jako dugo bio biran. Jako dugo je bilo manipulacija na tim izborima, ali ne mimo onih pet ili ne znam koliko posto, možda malo više u jednoj nerazvijenoj zemlji. Istinita činjenica je takođe da je mobilizacija bila zaista neuspela u Srbiji, ali da to nikave veze nema sa politikom državnog rukovodstva niti da ima veze sa politikom JNA, o čemu je govorio Dragoljub Todorović. Takođe, jako malo se ovde govorilo, u ovom pravnom delu, o ulozi 30. i 40. kadrovske brigade, gde bi neke stvari mogle drukčije da se razjasne. I ono što je najvažnije i zbog čega sam se zapravo i javila jeste činjenica da zapravo sa jedne moralne pozicije pravnika, bez obzira što smo ovde oblaćeni od strane Žarka Puhovskog, evo moram ovako da branim, jeste da se ne može braniti politika genocida u Srbiji 1995. godine, hajde konkretno da idemo samo na Srebrenicu, a da se ne brani Slobodan Milošević. Znači, između te dve stvari postoji znak jednakosti. **I na kraju, kolega Milanoviću, iz Beogradskog centra za ljudska prava, genocid zaista nije misaoni proces. Genocidna namera nije misaoni proces. Postoji čitav niz stvari preko kojih se genocid dokazuje. Između ostalog, to jeste organizacija izvršavanja tog zločina, sistematičnost, i to jeste tako. Znači, nije samo misaoni proces jer onda nikada i nikome ne bi mogao da se dokaže kao misaoni proces.** Hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Sonja Biserko.

SONJA BISERKO, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd: Hvala. Ja bih samo nekoliko reči o ideologijama genocida zato što mislim da nije bilo dovoljno reći o tome. **Radi se o tome da je taj genocid bio u pripremi mnogo pre nego što je rat počeo, tako što je počela difamacija bosanskih Muslimana i to pre svega u krugu Akademije. Naravno i dokument, Memorandum, koji jeste zapravo neko savremeno Načertanije, gde su članovi odnosno pisci tog Memornduma, mnogi od njih, i učestvovali u toj propagandi, da napomenem akademika Macuru, zatim Darka Tanaskovića, Jevtića, Ekmedžića, svi su oni u svojim radovima, intervjuima, knjigama, godinama stvarali atmosferu kako su Muslimani izdajice odnosno poturice i da su oni kvaran, kako da kažem, ljudski materijal, što mogu da ilustrujem nizom tih citata, gde su oni, kako da kažem, to organizovano plasirali preko dnevnih medija, nedeljnika, vojske, zatim elektronskih medija, radija. I to se spustilo dole na najniži nivo na način da je bilo sasvim jednostavno ubiti bilo kog Muslimana. I taj je proces krenuo, kao što sam rekla, mnogo pre nego**

što je počeo rat. Pred sam rat, kada je postalo jasno da će Bosna i Hercegovina optirati za nezavisnost, ta propaganda je postala još intenzivnija. Da se vratim samo na to da mobilizacija nije uspjela u Srbiji, to je tačno. Međutim, 1991. godine doneta je odluka o stvaranju paravojski koje su bile pod komandom JNA i nakon Dejtonskog sporazuma njima je priznat dupli staž za učešće u ratu, i bili su amnestirani svi oni nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, za to postoje uredbe koje su objavljene u Službenom glasniku, znači Srbija je taj rat pripremila i to se vidi kroz aktivnosti Karadžića, Plavšićke, Krajišnika, to je već sve dokazano. I Robert Dol je u svom svedočanstvu i kasnije u knjizi opisao te ciljeve rata srpske strane u Bosni. Samo da još napomenem da je Kongres srpskih pisaca održan u predvečerje rata u Sarajevu, gde su najavili da ti narodi treba da se razdruže, bilo je jasno da idu na tu opciju. Čosić je 1992. i 1993. godine govorio da treba izvršiti humano preseljenje, da oni jednostavno ne mogu više zajedno da žive i drugi Kongres srpskih intelektualaca održan je u Beogradu 1994. godine, gde su svi zdušno govorili o potrebi ujedinjenja srpskih zemalja, znači da su te zemlje već bile markirane i u Hrvatskoj i u Bosni. Dejtonski sporazum je dočekan od strane akademskih krugova sa velikim nezadovoljstvom. Međutim, u međuvremenu je prihvaćeno to kao jedina realnost u ovom momentu, tako da je 1997. godine u Akademiji održan skup *Geostrategija i Srbija*, kada je Dejtonski sporazum definitivno prihvaćen, s tim što je jedan od zaključaka tog skupa bio da se ne saraduje sa Haškim tribunalom i da se ne omogući povratak izbeglica u Republiku Srpsku jer je Republika Srpska glavni dobitak ovih ratova. Znači, srpska elita je zamislila, odobravalala, i na kraju to verifikovala. Naravno, dolaskom Vojislava Koštunice taj im se program pretočio, da kažem, u zvaničnu politiku očuvanja ratnih zgoditaka u ovim ratovima. Pre svega, Hrvatska je naravno propala, ali je Republika Srpska još uvek na delu, kao i Kosovo, koje je od početka trebalo biti amputirano odnosno podeljeno, da kažemo, opcija je još uvek na delu. Ruska uloga u ovoj sadašnjoj situaciji svodi se na to da Srbija očekuje preko njene uloge, ovakve kakva je sada, podelu Kosova. Znači, ta etnička Srbija ili Velika Srbija ili umanjena Srbija ili kako ćete je zvati, ili Ujedinjene Srpske Zemlje, još uvek je na delu i ona je, nažalost, zahvaljujući međunarodnoj zajednici i ovakvoj Presudi Međunarodnog suda pravde moguća. Njen opstanak je moguć zato što Srbija nikad neće osuditi nikog pred nacionalnim sudom za bilo šta što neće biti kvalifikacija za građanski rat ili nešto slično.

Presuda „Škorpionima“, gde se kaže da jeste zločin, da to jesu neke paravojne grupe, ali da to nema veze sa Srbijom, to je deo one vojske koja je učestvovala u građanskom ratu u Bosni i Hercegovini, prema tome ova Presuda je na neki način cementirala mogućnost bilo kakvog dijaloga unutar Srbije i srbijanskog društva, zato što zvanična vlast u Srbiji i sudovi neće ići preko te Presude. U ovom momentu ja ne vidim kako će se ta atmosfera menjati. Uistinu, ovaj razgovor zaista pozdravljam zato što je to prvi pokušaj da se nešto na tu temu kaže u samoj Srbiji, s obzirom da su sve ove najave o deklaraciji u Skupštini od strane

Tadića, radikala i LDP-a, sve su one na neki način zaboravljene i od tada nema-
mo nikakvo oglašavanje zvaničnika u Srbiji. Hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Hvala. Ahmed Burić.

AHMED BURIĆ: Ja sam Ahmed Burić, zamenik glavnog i odgovornog uredni-
ka *Oslobođenja* iz Sarajeva. **Zahvaljujem se na ovome i drago mi je da je pokre-
nuta detabuizacija ovoga teksta za kojeg Žarko Puhovski kaže da je loš, a vero-
vatno ćemo utvrditi nešto vrlo slično, i da se konačno o ovim stvarima može raz-
govarati na ovaj način.** Mi novinari imamo jedan težak zadatak, a to je da kad
dobijemo ovakve tekstove, valja nam onima koji su to napravili, a i onima koji su
bile žrtve toga, u najkraćem vremenu objasniti šta im se zapravo dogodilo. Ako
je stvar takva, a vidimo da jeste, danas su najinspirativnije stvari ovdje rekli Na-
taša Kandić, koja je kazala da je ovo definitivna potvrda činjenice da je onaj ko
koristi silu u pravu i da je genocid nekakav „ground zero“ do kojeg mi možemo
doći vrlo uskim i zamršenim kanalima do kojih se baš ne zna kako se dolazi, ali
odabranim. Primjer Armenije nam to govori. Tamo je genocid dokazan, devede-
set i nešto godina nakon njega, i sada u zakonima Evropske unije imamo to da
se genocid ne smije poricati jer će poricanje genocida nad Armencima biti sank-
cionirano. Druga stvar je što je taj zakon uperen uglavnom na turske državljane
odnosno turske emigrante koji žive kao državljani EU, ne bi li im se uskratila pra-
va, s obzirom da su oni jedini koji danas poriču genocid nad Armenima. Dakle,
pitanje je ko utvrđuje termin *genocid* i kako se on utvrđuje. Ja, istina Bog, imam
moralnu dilemu, i tu mogu razumjeti profesora Stojanovića koji kaže: „Ja se sti-
dim za ono što je učinjeno u moje ime, ali tehnički je to tako“. Vi, dakle, moralnu
dilemu nemate, sve je u redu. **Ali imam moralnu dilemu kako da vjerujem Sudu,
ja mislim da u ovoj sali nema nikoga ko se ne bi složio sa tim da je Slobodan Mi-
lošević glavni krivac za ratove na području bivše Jugoslavije.**

RADOSLAV STOJANOVIĆ: **Ja se ne slažem.**

AHMED BURIĆ: A, u redu, u redu.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: **I on ne bi bio osuđen za genocid, ja vam to kao
pravnik tvrdim.**

AHMED BURIĆ: Dobro, pa u redu, ali...

RADOSLAV STOJANOVIĆ: **Tri sudije u njegovom veću su bile da se to odba-
ci iz njegove Tužbe.**

AHMET BURIĆ: A hoću li moći ja završiti?

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Pa ne, ako već kažete da niko, onda...

AHMED BURİĆ: U redu, u redu, izvinjavam se, ima minus jedan, OK.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ja znam još neke koji ne smeju da kažu.

AHMED BURİĆ: Nije, smiju, nije to više problem. Radi se, dakle, o činjenici da mi pokušavamo utvrditi šta ova Presuda znači za daljnji život. Kako da vjerujemo prvo Sudu, koji pet i po godina ne može ništa da dokaže protiv nekoga, a evidentno je da se zločin dogodio. To je moralna dilema, reći će Marko da to nije predmet Suda, profesor Varady, onaj koji zna sve o tome, možda će ga podržati, možda neće, i opet smo na nuli. Ja kažem da je ovo tekst sa kojim se dalje neće moći dobro živjeti ili će se živjeti kao do sada. Jer onog trenutka kad se kaže „bio je genocid“, javi se premijer Republike Srpske 27. 2. 2007. godine i kaže: „Tužba protiv Srbije i Crne Gore je bila nelegalna i nelegitimna, iza nje nisu stajali organi Bosne i Hercegovine nego dio njenog političkog establišmenta“. On je rekao da i dalje ostaje na stavu da na području Srebrenice nije počinjen genocid. Dakle, premijer dijela države koja je strana u sporu odmah izlazi sa poricanjem te iste Presude. Njemu se zbog toga neće dogoditi ništa. Kad bi francuski premijer porekao genocid nad Armenima, on bi izgubio posao. U tom smislu je ova Presuda manjkava jer se s njom neće moći dalje. Ona je nastavak neodgovornog kontinuiteta politike međunarodne zajednice prema Balkanu. Čini mi se, možda je prejako, da je to nastavak licenciranja mafija koje su preuzele vođstva novonastalih država na području bivše Jugoslavije. Neko jednom mora reći istinu. Ja, istina, nisam očekivao od Haškog suda da je kaže, ali neko jednom mora kazati šta se zapravo dogodilo. Ne mora biti genocid, i tu Marko nije u pravu nego je u pravu Biljana, ne mora genocid biti dio nekakvog organiziranog sistema. Zašto mi to mislimo da nije kaos, ne, ne, i kaos može proizvesti genocid. Može i kaos proizvesti genocid. Nije u tome problem. Problem je dakle nominacija činjenice koja je očigledno pogrešna, problem je nominacija činjenice i devalviranja toga. U jednom trenutku, zna uostalom Mirsad Tokača kako mu je, kad mu stanu za vrat i kažu: „Pa ovo nama nije dovoljan broj mrtvih, šta ćemo mi?“, a čovek radi dan i noć i utvrdio je jednu cifru. Onda mu dođu i kažu: „Pa slušaj, ovo nama nije dovoljan broj mrtvih, daj nam još mrtvih“. Mi jednostavno trenutno nastavljam biti žrtve nečega što se zove suđenje političkim modelima. Taj Sud definitivno nije došao, po mom mišljenju, a volio bih da mi odgovore pravnici, je li taj Sud došao do konsenzusa, da li je sudio po historijsko-političkim modelima ili je sudio, što bi se reklo, za konkretna dejstva. Ovdje su se stvari bitno pomješale, a s ovim se dokumentom, čini mi se, neće moći puno dalje nego što se do sada došlo. Hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Kratka replika.

DRAGOLJUB TODORVIĆ: E, on se samo meni obraćao 15 minuta.

VESNA TREŠELIČ: Samo jednu rečenicu. Ja bih rekla da je ova Presuda dio kontinuiteta međunarodne neodgovornosti prema svim žrtvama, bilo gdje u svijetu. Dakle, ne samo lokalno nego puno šire.

ŽARKO PUHOVSKI: Tvrtko Jakovina.

TVRTKO JAKOVINA Filozofski fakultet, Zagreb: Tvrtko Jakovina, Filozofski fakultet u Zagrebu. Ja mislim da ću malo ispasti iz teme iako je nekoliko posljednjih diskutanata govorilo o stvarima koje bi se mogle povezati, pa i kolegica preko, povjesničarka po struci. Juče sam imao tu negde na Novom Beogradu dugački intervju za seriju o Titu, *Crveno i crno*, i postavili su mi pitanje mislim, je li Ustav iz 1974. godine oduzeo Kosovo Srbiji? Ja sam odgovorio ovo što ću vam reći sada, da ne mislim da jedan dokument, ma kako pravni i ma kako dugačak bio, kao taj konkretni Ustav, može oduzeti dio teritorije nekoj zemlji, ali isto tako ne mislim da niti jedan Ustav, pa uključujući i Ustav koji je u ovoj zemlji prošle godine donesen, može zadržati dio teritorija, teritoriju u sastavu neke zajednice. I isto tako, ako hoćete još dalje, parafraziraću ono što se 1918. godine reklo i u Zagrebu kada je srpski oficir rekao otprilike da više vrijedi jedan srpski puk nego tone i tone zakona koje su postojale u austrougarskoj tradiciji Hrvatske, to ne vrijedi kad su takve povjesne okolnosti. Pa tako mislim i ovdje. Mislim da će se s jedne strane društva, pogotovu u ovom slučaju srpsko-bosanskohercegovačkom, dugo baviti ovom Presudom i da će rasplet moći biti dvostruk. S jedne strane, ako Srbija bude nastavila put ka demokratizaciji, ta Presuda će biti učvršćena i o njoj će se govoriti puno manje kao nečemu što se mješa ili što zadire u temelje jedne ili druge države, a puno više će se srpsko društvo iznutra početi propitivati što je ta Presuda zapravo donijela. Ako govorite o suočavanju s prošlošću i povjesti, neprestano, koja nikako ne prestaje djelovati, ona će biti ovim zapravo perpetuirana. Perpetuirana iznutra, iz Srbije, koja će imati potrebu da se objasni ako se društvo, kao što sam rekao, bude demokratiziralo. A s druge strane je pitanje sile, odnosa pravde u međunarodnim odnosima. Evo, nedavno je objavljena knjiga u Zagrebu o pitanju ratne odštete Savezne Republike Njemačke Jugoslaviji. Znači, nije ni to bilo baš do kraja pravedno ili nije uopće bilo pravedno, ali je pitanje bilo je li bolje nešto nego ništa i takvo načelo su preuzeli oni koji su to sedamdesetih godina ispregovarali u pravom političkom i povjesnom trenutku. Što se tiče govorenja istine, kao što vidite i ovdje i kao što vidite na drugim mjestima, mnogi bi rekli da se istina govori, samo je pitanje čija istina i u kojoj sredini i koja je informacija isitinita. Kao povjesničar, ja mislim da mi nikada nećemo doći do nečega oko čega ćemo se suglasiti. Nisam siguran da je ova Presuda tu stvar olakšala, ali ja ne bih bio u neakvim dugim trajanjima posebno iznenađen.

ŽARKO PUHOVSKI: Izvolite.

ANDREJ NOSOV, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd:

Dobar dan svima, Andrej Nosov, Inicijativa mladih za ljudska prava. Ja sam samo hteo dve kratke stvari da kažem. Čini mi se da je ostalo sa strane ono što je gospodin Stojanović rekao čini mi se u drugoj sesiji o ovim dokumentima koji su zaključani, odnosno dokumentima koje ne možemo da vidimo, šta to tačno tamo piše, pa je onda gospodin Obradović dodao: „Jednog dana videćemo da li tu piše ono što se ovde čuje da bi trebalo tamo da piše“. Ja mislim da je jedno veoma važno pitanje garancija da se ovi zločini više nikada ne dogode i ovu Presudu ako posmatramo u kontekstu te garancije i te naše obaveze, generacijske obaveze. **Ja ne mogu da poverujem u ovo tumačenje sve dok postoje takva dokumenta, sve dok postoje neke tajne, neki velovi tajni koje služe pre svega tome da zaštite one ljude koji su učestvovali u svim tim zlodelima i koji i danas sede u institucijama Srbije, a ima takvih i u policiji, i u vojsci i u službama bezbednosti, gde imamo u potpunosti jedan sistem koji uopšte nije demokratski.** Vrlo važno pitanje za mene je reakcija u Srbiji posle ove Presude. Ja sam, spremajući se za ovaj skup, uzeo pres-kliping da pogledam kakvi su to članci objavljeni u Srbiji posle Presude, pa mogu da vam kažem da je to bila veća radost nego kad je Srbija pobedila na Eurosongu. Dakle, način na koji se Presuda tumačila, a tumačila se kao jedna velika pobeda, eto da smo uspeli, pa se onda nigde ne govori o tome šta tačno ta Presuda kaže, već se zapravo samo prenose one reči koje odgovaraju našoj javnosti. Kao neka vrsta pozitivnog pomaka jer, eto, međunarodna zajednica još jednom nije osudila Srbe da su oni zli. To je za mene nešto što je neprihvatljivo. Ja, nažalost, nisam mogao kao gospodin Stojanović da se borim protiv Miloševića, imao sam tad sedam ili osam godina i on je vladao u rasponu mojih godina od sedam do osamnest, ali sasvim sigurno znam, pošto osećam posledice svega toga, da se nismo baš izborili sa Miloševićem i da danas ponekad imam osećaj u današnjoj Srbiji, kad se sve to tako tumači i govori o prošlosti, da je mnogo gore nego što je bilo tada. Veoma važno pitanje, i to je poslednja stvar s kojom želim da zaključim, za mene jeste odnos prema žrtvama. Kažemo da je ovaj spor, i čuli smo to od gospodina Stojanovića, mogao da se reši dipolmatski, mogao je da se reši pregovaranjem. Ja ću vas pitati s kim da pregovara, na primer, Bosna? Sa onima koji tvrde i tvrdili su da „Crvene beretke“ nisu bile zvanična jedinica Srbije? Naše društvo, naše institucije, što naročito pokazuju ove presude domaćih sudova, a što pokazuje uopšte i medijska slika i stanje u društvu, poriču činjenice u vezi sa prošlošću i relativizuju je, i ja to smatram neprihvatljivim. Hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Kratka replika, profesor Stojanović.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Moja replika će bito vrlo kratka. Da, da, vrlo kratka. Znaite, koliko je ko imao godina nije važno, iz neke kuće je izašao. **Prema tome, da se razumemo Ja ne znam zašto ovakav koncentrisani napad na ovu Presudu. Pazite, to je savršen pravni tekst, apsolutno savršen.** A ja ću dodati i sledeće, ja mislim da je muslimanski narod ovom Presudom... Kako da vas zovem? U redu, bošnjački narod je dobio jednu fantastičnu moralnu satisfakciju ovom Presudom i to ću sada obrazložiti, izvinite. Ja sam tako naučio, da nešto kažem i obrazložim, a ne...

ŽARKO PUHOVSKI: Jedna minuta, molim Vas.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Jedna minuta. U Presudi su izneti svi zločini koji su u Tužbi Bosne i Hercegovine navedeni kao optužba u Optužnici. Nema ni jednog odgovora kojim bi se poricali ti zločini i koji bi došli iz Srbije. Konkretno vam mogu reći, protiv tužbe koju je Srbija povukla, nema ni jednog odgovora. **Znači, Presuda je priznala da su Srbi činili zločine u Bosni i Hercegovini. Vi nećete da budete pravnici i ja vam za to nisam kriv. Ali to nije, gospodo, genocid. Jednostavno, odgovor je sasvim jednostavan. A ako vi hoćete da i dalje poričete to što je Sud dokazao, ako ovaj mladi gospodin kaže da je štampa to dočekala kao pobedu Marije Šerifović, ja to nisam doživeo, pravo da vam kažem.** Zašto onda Presuda nailazi na ovakav otpor svuda van Srbije? Da li je to znak da su neprijateljstva među nama još vrlo jaka? Toga se ja plašim, mladi gospodine. Ako je to onda Boga mi, neće nam biti lako da to savladamo. Onda nećemo naći onoga ko će da pogovara.

ŽARKO PUHOVSKI: Zahvaljujem se. Sivija Panović-Đurić.

SILVIJA PANOVIĆ-ĐURIĆ: Ja se sada svima stvarno izvinjavam i probaću da se zadržim na kraćem vremenu od pet minuta. **Kada sam videla ovu publikaciju, pisanje medija u odnosu na ovu Presudu, ja sam u stvari više shvatila da je na ovoj sesiji trebalo da razgovaramo upravo o tome kako je Presuda percipirana. Očigledno, nije dobro.** Takođe bih se pridružila onome što je puno njih reklo, a Vesna poslednja, a to je da svaka presuda podleže kritici javnosti i ja smatram da ne postoje nikakvi neprikosnoveni autoriteti o kojima se ne može govoriti. Na primer, ovaj Sud je takođe poznat po jednoj lošoj Presudi, Kongo protiv Belgije u kojoj je oštetiio čitavu međunarodnu zajednicu za institut međunarodne nadležnosti, a naročito Belgiju koja je pokazivala veliku spremnost da svojim nacionalnim zakonodavstvom pokaže da u XXI veku nekažnjivost za teška kršenja ljudskih prava nije moguća. Ovaj Sud je takođe imao jednu vrlo čudnu Presudu, na koju liči upravo ova, o zakonitosti upotrebe nuklearnog naoružanja, gda ja, smatrajući sebe relativno inteligentnom osobom, nisam baš uspela da shvatim na kraju šta je uopšte u Presudi o upotrebi nuklearnog naoružanja bio stav Su-

da. Ja ću vama sada navesti nekoliko stvari. Jedna je da se pravni tim tom vrstom pitanja, tim pravnim dokumentom, bavio u jednom trenutku, da li Konvencija o sprečavanju genocida podrazumeva samo obavezu za državu da preduzme zakonodavne mere, da procesuiru učinioce, odnosno da ako nisu njeni državljani, da ih izruči, ili možda podrazumeva i obavezu da ne vrše zločin genocida. Ja moram priznati da sam se zbunila, no na svu sreću ovde je Sud doneo jedan ovako ispravan stav. Rekao je da ste vi dužni i da sprečite da se nešto desi i da kaznite one koji su učinili, prosto se logički izvodi zaključak da onda valjda nije dopušteno da vi to sami radite ako bi trebalo da kažnjavate kad vaši građani to rade. I ovde je takođe navedeno nešto od toga što je bio zahtev Bosne i Hercegovine, nešto od toga je bio odgovor Suda, da buduće generacije ne bi trebalo da se boje da će nekažnjivost država postati princip. I to je upravo ono o čemu ja razmišljam. Ovde je takođe neko ko je pisao o ovoj Presudi i probao da pomeša dva pojma. Da li je država kao takva, kao jedna imaginarna celina, izvršila krivično delo genocida sa koncepcijom iz Konvencije o sprečavanju genocida, koja u stvari kaže da je država odgovorna za nesprečavanje kažnjavanja zločina izvršenih genocidom? Hvala, meni je drago što se Vi meni divite, pošto se ja sama sebi jako divim. Ja sad zaista ne bih više ulazila u pravne aspekte ove Presude jer mislim da smo o tome probali da razgovaramo na prve dve sesije. Slažem se da je to bilo malo, da su očigledno ovakve burne reakcije koje danas izazivam čitav dan očigledno posledica toga što mi moramo nastaviti da razgovaramo i o tome kakav je utisak ta Presuda ostavila. Ja se time vraćam na ono moje da nije bitno samo da li je pravda sprovedena, već i da li oni koji su je tražili smatraju da su dobili pravdu, to je čak i stav Evropskog suda u nebrojeno presuda. I druga stvar je da moramo nastaviti da razgovaramo o nekim pravnim aspektima i o krajnje čudnim stavovima po pojedinim pravnim pitanjima i upravo zato sada ću opet citirati Vesnu, zato što ja takođe smatram da kao što je Kongo protiv Belgije oštetio međunarodnu zajednicu za univerzalnu nadležnost, da na isti način ovde dolazimo na jedan vrlo osetljiv teren koji je trebalo, po meni, da doprinese tumačenju ove Konvencije, pedeset godina nakon njenog usvajanja, na jedan kvalitativno drugačiji način. Kao što se sećate, u početku kad je osnovan ICTY osporavalo se da uopšte silovanje i drugi vidovi seksualnog zlostavljanja mogu biti razmatrani u različitim kontekstima, a na kraju smo došli do toga i kako se to dokazuje i promenili jedan kompletan pristup tome, čemu su naravno bile zaslužne brojne međunarodne nevladine organizacije. Onda su ti koncepti, pravno daleko prihvatljiviji, na moralno daleko opravdaniji način našli svoju refleksiju i u Međunarodnom krivičnom sudu, koji je, na primer, tu za razliku od ICTY osnovao i Fond za žrtve, smatrajući da tu postoje čitavi vidovi kompenzacija, reparacija, restitucija, koje su potrebne. Od mene toliko.

ŽARKO PUHOVSKI: Hvala. Izvolite.

VLADIMIR PETROVIĆ, Institut za savremenu istoriju, Beograd: Zahvaljujem, Vlada Petrović iz Instituta za savremenu istoriju. Kad sam se pripremao za ovo istupanje, u stvari originalna namera je bila da prikupim reakcije na ovu Presudu, reakcije iz sveta, reakcije iz Srbije, reakcije iz Bosne i tako dalje, ali mi je onda palo na pamet da je to dosta redundantno, pošto je najveći broj protagonista ovog istorijskog događaja zapravo u prostoriji, zna prilično dobro kako je reagovao, zna kako su i drugu reagovali i zbog čega, tako da sam se opredelio da diskutujem o nečemu drugom, zapravo da uputim neku vrstu pitanja ovom forumu. Kao što je nekoliko puta danas pomenuto, osnovni je problem, osnovni je momenat zapravo što je Presuda tu i što postoje pitanja na koja se danas traži odgovor. Šta sa njom raditi? Meni se čini, a i danas je više puta pomenuto, da postoji nekoliko disciplinarnih uglova gledanja na ovaj problem, a danas smo imali prilike najviše da slušamo o pravnom i nepravnom. Čini mi se da je to pomalo i veštački binarna opozicija budući da postoje vrlo različiti pravni uglovi gledanja na pravne argumente, a takođe more i nepravni diskursa i sa geografskih, politikoloških, socioloških, i tako dalje. Presuda je tu i ona nije samo tu pred pravnicima. Ona je tu prvo pred svim ljudima, pred profesionalcima različitih disciplina. Pred žrtvama, pred počiniocima, pred zapravo svakim ona je tu, i pred istorijom, prema tome niko nema monopol na razmišljanje šta treba činiti sa tom Presudom. Ona predstavlja jedan tekst, kao što reče profesor Puhovski, ona takođe predstavlja i meritornu odluku jedne pravne institucije, kao što rekoše drugi ljudi. Sad moj obol o ovoj raspravi naprosto je bila neka vrsta razmišljanja šta se može učiniti na istoriografski način sa tom Presudom, prosto zbog toga što kad postoji više disciplinarnih nadzora na posmatranje određenog teksta, u ovom slučaju Presude, oni se mogu kombinovati, iz ličnog iskustva, ili izvanredno dobro ili gotovo kriminalno loše. Odnosno, uprkos tome što se interdisciplinarnost danas vrlo često pominje kao neka vrsta savremenog *creda*, ona u praksi funkcioniše neverovatno loše i završava se u nekoj vrsti razgovora gluvih. Tako da, eto, da bih izbegao taj razgovor, između ostalog ću postaviti i pitanje, pre svega ljudima koji dolaze iz pravnog miljea, oko jednog sasvim konkretnog fenomena, a to je: Koje bi bile legitimne granice kritike jednog pravosnažnog pravnog dokumenta? Nisam to razumeo iz današnje rasprave, bilo je veoma oprečnih stavova. Stavovi su se kretali zapravo, rekao bih, sa dva ekstrema, između pozicije koje su praktično unete u Presudu kao vaš jedini neposredan dodir sa realnošću i drugog, u kojem se pravna presuda relaativizuje kao neka vrsta sasvim osobenog, temporalnog, privremenog, relativnog pogleda na svet. Meni se čini da ta dva ekstremna stanovišta nisu naročito konstruktivna, ni jedno ni drugo, prosto zbog toga što se pokazalo da su sudovi, razume se, i sami istorijske tvorevine, da prolaze kroz vreme. Prema tome, i njihovi autputi, odnosno njihove presude, ne mogu predstavljati nikakav *credo* koji je apsolutno trajan. Ako pogledate konkretan primer, uzmete Nirnberški sud koji je danas nekoliko puta evociran, da je stepen naših saznanja o tome šta je bio Drugi svet-

ski rat, a posebno šta su bili kriminalni aspekti Drugog svetskog rata, da je ostao na nivou Nirnberške presude, on bi bio značajno osiromašen. Danas se obično smatra da je Nirnberška presuda, u neku ruku, čak možda i stvorila ono što se obično zove suočavanje sa prošlošću u Nemačkoj, prosto zbog toga što je odabran jedan osobeni vid individualne krivične odgovornosti i što je ona sužena na dvadesetak ljudi koji su odabrani iz vrhova različitih grana Trećeg Rajha, što je u neku ruku dovelo do toga da se ostatak stanovništva takvog društva smatra prilično ekskulpiranim. Šta više, dugo se održavao jedan dosta konspirijalni pogled na istoriju, posebno istoriju Nemačke, tako da je izgledalo da se elita jedne partije, Nationalsocijalističke, uspela dokopati jedne zemlje, dakle Nemačke, a zatim pomoću te Nemačke pokušala okupirati čitavu Evropu i tako vladati njom neko vreme, dok je ostatak naroda jednostavno posmatrao taj pokret. Trebalo je dosta vremena, trebalo je dosta drugih pravnih procesa zapravo, posebno šezdesetih godina, da se taj pogled na neki način razloži i da se pokaže da je kriminalitet koji dostiže genocidne razmere obično rasut po čitavom društvu zapravo, a da se nikako ne može oivičiti na jednu vrlo malu elitu, kao što je to na neki način proizlazilo iz Nirnberške presude. E sad, iako se u presude ne mogu kleti, očigledno mi se ne čini da je naročito instruktivno i podrivati ih po svaku cenu, posebno ne u sredinama u kojima je poverenje u međunarodno pravo sistematski bilo podrivano, što je slučaj izvesno sa Srbijom, u kojoj je Haški tribunal bio izložen bezmalo crnoj propagandi, gotovo i pre nego što je osnovan. To je jedna dosta opasna situacija u kojoj je podrivanje vere u presude, posebno ako dolazi iz bilo koje instance međunarodnog prava, jako opasno. E sad, ono što bih voleo da naglasim jeste da mi se ne čini da su to dve jedine opcije, odnosno da postoje načini, niz sazajnih mehanizama pomoću kojih mi sazajemo šta se dešavalo u neposrednoj prošlosti. **Nije ova Presuda jedina presuda, postoje presude Haškog tribunala, postoje sve češće presude lokalnih sudova. I ne samo presude, dakle postoje vrlo brojni izveštaji koji su rađeni bilo za te procese bilo mimo tih procesa. Postoje različiti monitorinzi. Ratovi u bivšoj Jugoslaviji su se dešavali u jednoj praktično postmodernoj atmosferi, u kojoj su informacije o njima dosežale do ljudi gotovo istom brzinom kojom su zločini činjeni. Drugim rečima, ne moramo se ograničavati samo na sudske presude, ne moramo ih smatrati jednim vrhunskim atestom da se nešto desilo. Mnogi događaji su se desili mimo sudova, bilo zbog toga što sudova nije bilo, bilo zbog toga što nisu imali jurisdikciju, bilo zbog različitih procesnih razloga. To nas ne može opravdati da ih nema, da ih ne vidimo.** To što za njih ne postoji adekvatan pravni kvalifikativ, ukoliko nismo sami u nekom pravnom procesu, nama ne bi trebalo da znači čini mi se ništa. Molim vas da me razuverite ukoliko u tome grešim. E sad, budući da se vrlo često ne razmišlja tako, čini mi se da je došlo do jedne interesantne konfuzije u kojoj pravo često govori jezikom istorije, to je više puta pominjano danas, a opet, vanpravne nauke, društvene nauke i historiografija vrlo često govore i koriste se pravnom terminologijom. Tu često dolazi do vrlo čudnih zabuna

koje bi se vrlo često mogle izbeći. Na primer, konkretno bih mogao reterirati na problem koji je pratio rad ICTY od početka pa do sada, a to je priroda rata u Bosni, agresija ili građanski rat. Ako je pravna dilema sasvim razumljiva u pogledu primene Žanevskih konvencija, kao istoriografska dilema čini mi se da ne stoji. Recimo, kao istoričar nikada ne bih imao problem da kažem *da* - agresija, ili *da* - građanski rat. Gde, kada, koliko i kako istražujem? Dakle, čini mi se da je pravni problem tu u neku ruku zasenio sociološku i istorijsku dimenziju problema. I završio bih praktično sa Presudom iz istoriografskog aspekta. Sa istoriografskog aspekta, Presuda je ono što bi se moglo nazvati istorijskim izvorom drugog reda. Ona nam govori o nečemu što je očigledno. Čitate i vidite da je to nešto što ste sami proživeli ili znate iz literature o tome. Međutim, drugog reda utoliko ukoliko se ona oslanja na svašta. Vi morate znati mehanizam tog dokumenta, na koji način ti izvori, ta dokumenta i dokazi ulaze u postupak, na koji način se prorađuju, na koji način se atestiraju, ko ih donosi. Moramo misliti o tome da je to Sud u koji praktično države unose svoj dokazni materijal. Sud, ili nije imao ili nije želeo da koristi svoju tajming ulogu u tom procesu i da iz tog ugla posmatramo taj dokument, odnosno da posmatramo njegovu unutrašnju logiku, da vidimo na koji način je on nastajao u svom procesu. Ispod tog dokumenta prvog reda stoji istoriografski dokument prvog reda, o kojem je danas takođe bilo reči i tu takođe ne treba da ima mnogo zabluda i mistifikacija. Sa tim završavam. Neće nikada nebo pasti na zemlju, neće se nikada naći dokumenta, ono što se zove "smoking gun", ono što će nam sve objasniti. Međutim, naravno, porazno je znati da negde, ponekad možda samo na 100-200 metara od vas, odnosno mesta na kojem sedimo, postoji prostor u kojem ti dokumenti postoje, koje neko može konsultovati, a to niste vi. Na takav način se perpetuira ne samo društvena kontrola već se perpetuira i neka vrsta epistemološkog nihilizma, atmosfere: ne, ne, ljudi, vi ništa ne znate, vi nikada ništa nećete znati. A to su dimne zavese ispod kojih se zločini mnogo lakše i vrše. Hvala.

ŽARKO PUHIVSKI: Zahvaljujem. Gospodin Milanović. Četvrti ste put.

MARKO MILANOVIĆ: Ja se slažem sa mojim prethodnim kolegom da mi ovde imamo, u neku ruku, razgovor gluvih. I to ne samo razgovor između pravnika i nepravnik, već mi ljudi iz regiona donekle nismo sposobni da racionalno razgovaramo o ovim stvarima, i to je strašno. Ali ja mogu da vam garantujem, sada i u sledećih šest meseci će svaki stručni žurnal za međunarodno pravo na svetu da ima posebno izdanje oko ove Presude. Hajde posle šest meseci da povadimo te žurnale i da vidite šta će ljudi o tome reći. Najmanje kritike će doći na one stvari koje se ovde najteže doživljavaju, a to je taj bosanski narativ da je sve genocid i da je za sve Srbija odgovorna. Tu će najmanje kritike biti, ja to zaista mogu da vam potpišem.

Najlošiji deo Presude, pravnički gledano, jeste taj deo o kojem se u javnosti uopšte ne govori, a to je taj deo u pogledu reparacija, gde je moglo mnogo, mnogo bolje da se uradi. Tu je postojalo nekoliko načina na koji je neki mehanizam mogao da se napravi. Ali to je, nažalost, propuštena prilika, zato što Sud nije hteo time da se bavi jer ga stranke nisu na to terale. Ista je priča sa „Škorpionima“.

Uz sve dužno poštovanje prema ljudima koji su istoričari, ja mislim da ova Presuda nije toliko istorijski značajna u smislu da će nam kazati neku novu činjenicu. Sve što je ovde prepisano je iz presuda Tribunala, sve! Ja ne znam da li je Sud ustanovio i jednu činjenicu van Tribunala, a pošto je Bosna imala taj težak zadatak da dokaže da je sve genocid, to je njih dovelo do prevelikog oslanjanja na Tribunal. I to je za njih bio mač sa dve oštrice, zato što je istovremeno Tribunal rekao da je samo Srebrenica genocid, što je jedan problem, a drugi je problem to što Tribunal do sada nije dovoljno istražio vezu između Srbije i Republike Srpske. Ti slučajevi tek treba da dođu. Milošević je umro, mi imamo Stanišića i Simatovića, dakle DB, i imamo Perišića. Možda ćemo mi nešto iz tih predmeta doznati. Ako takve nove dokaze dobijemo, sva sreća, postoji mehanizam za reviziju u pogledu kojeg ja Bosni želim da uspe, ali za koji sumnjam da će uspeti.

Zaista je problem i ono što je Andrej govorio, ja se sećam prvog dana kad je Presuda doneta, jedne odvratne naslovne strane *Politike*, neka idiotkinja koja je napisala ceo svoj komentar, kao eto, „konačno nas je oslobodio najviši svetski Sud“. To Sud prosto nije rekao. I ja vam kažem, intelektualno je nepošteno kritikovati ovu Presudu, a da se ne shvata šta u njoj piše. Neću dalje, hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Nije intelektualno pošteno ni pisati Presudu da se ne zna šta se u njoj piše. Riječ ima Tibor Varady. Uvažavam, ti si četvrti.

SAŠA OBRADOVIĆ: Hvala vam. Uprkos grdnjama organizatora, ja sam uzeo reč. Želeo sam da kažem nešto upravo u ovom smislu u kojem je Marko govorio, a provociran naravno ovim pitanjem. Dakle, gde je granica kritike Presude. Pa ja sam i hteo danas o tome nešto da kažem, ali prosto u temi o pravnoj analizi mi smo otišli na sasvim druge priče i druge teme. Naravno da se može kritikovati. Govorili smo danas o nečemu drugome, o potrebi poštovanja, jer ta dva pojma treba razdvojiti. Poštovanje Presude znači poštovanje onoga što je Sud odlučio i onoga što je Sud državama naredio, u ovom slučaju Srbiji. To je jedna stvar. Dakle, da li ćemo poštovati ono što je Sud našao. A druga stvar je kritika. Da bismo nešto kritikovali, moramo dobro to da poznamo. Evo, dakle, upravo ovo što je Marko rekao. Tek se pišu pravne analize koje će biti objavljivane u svetskoj međunarodnoj pravnoj javnosti. Zato sam ja i želeo danas da govorim o dometima pravne analize Presude. Postoji jedna obična informativna analiza koju smo mi dužni da odmah damo javnosti, da kažemo šta je Sud odlučio i na osnovu kojih osnovnih argumenata. I u tom smislu, to isto radi i Međunarodni sud pravde koji istoga dana kada dobije Presudu da svoj rezime, da bi se javnost

upoznala sa ovim što se desilo. Ali za neku dublju analizu, najpre ako se radi o pravnoj analizi Presude, onih pravnih stavova koje je Sud izneo, mora se poznavati praksa tog Suda, odnosno ono što su izvori međunarodnog prava, u ovom slučaju međunarodnog običajnog prava odgovornosti država. Tu nailazimo na jednu veliku prepreku. Potrebno je zaista biti stručnjak za to da bi se to moglo analizirati. Onda imamo analizu utvrđenih činjenica. Kod nas u pravosuđu uvek je postojalo mišljenje među kolegama, ovde u Srbiji, da ne treba kritikovati presudu ili postupanje u nekom postupku ako ne poznajemo predmet. To je neki minimalni standard ozbiljnosti u struci. Da bi se neko sa ovim Predmetom upoznao, njemu treba oko šest meseci rada. Govorim sada o činjenicama. Lako je pročitati Presudu. Govorim o činjenicama i o dokumentima koji su pratili sve podneske strana u ovom postupku. I najzad, postavlja se pitanje analize, ako imamo činjenice, imamo pravne stavove koje je Sud primenio, postavlja se pitanje analize načina prezentacije slučaja pred Sudom od strane procesnih strana, što takođe ne možemo da vidimo samo čitajući Presudu. Jer je Sud u vrlo kratkim crtama, najčešće po jednom rečenicom, rekao šta je jedna država tvrdila i na koji način se druga država prema tome odnosila. Mi, dakle, ne možemo da vidimo iz celog ovog teksta ono što su strane pred Sudom izložile. Hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Zoran Pusić.

ZORAN PUSIĆ: Samo kratka replika u vezi sa onim što je kolega rekao oko Njemačke. Ja mislim da ne postoji savršen proces, ali da je u Njemačkoj napravljena prilično dobra denacifikacija u usporedbi sa drugim sličnim pokušajima. Dapače, jedan od problema sa pravnog stanovišta je bio da su ljudi osuđeni zbog pripadnosti, ne zbog djela, zbog pripadnosti zločinačkoj organizaciji, da su odgovarali krivično i bili lustrirani u Njemačkoj. To nas vraća da mi raspravljamo o toj Presudi koja je očito vrlo složena i vidi se da postoje dijametralno suprotni stavovi o njoj, a u isto vrijeme, ja bar govorim za Hrvatsku, vi ćete bolje znati za druge zemlje, postoji upravo katastrofalna situacija u domaćim pravosuđima, gdje imate presuda koje su, upravo ruganje pravdi, nemaju nikakve veze ni sa pravom, ni sa pravosuđem, a kamoli sa pravdom. I jedna replika. **Ne slažem se sa gospodinom Milanovićem, koji je rekao da mi iz regije nismo sposobni da racionalno razgovaramo. Ja mislim da naprosto postoje različita mišljenja i da ona nisu regionalno povezana i ja kao argument za to navodim da se ja puno više slažem sa onim što ste Vi rekli nego što je rekao moj susjed i prijatelj Žarko. Prema tome, ja mislim da ljudi na to gledaju individualno a ne regionalno, osim ako nisu baš regionalno ili nacionalistički obojeni.** A uz to se javljam za riječ, pa ću onda dobiti malo više vremena.

ŽARKO PUHOVSKI: Više neće biti vremena, gotova je sesija, Nataša Kandić. Već kad se ne slažeš sa mnom, ne možeš ni dobiti riječ.

NATAŠA KANDIĆ: Ja sam samo htela da zamolim da se ipak vratimo temama koje smo formulisali imajući u vidu koliko je potrebno razgovarati o posledicama. Imam stvarno primedbu na ponašanje članova tima odbrane, ambasadora Stojanovića i na njegovog pomoćnika Sašu Obradovića. Pa vas dvojica ste nam ovde uzeli sat i po vremena ponavljajući kako ste pobedili. Jeste li videli, tu je Sakib Softić iz bosanskog tima, pa je samo jednom govorio, možda jednu repliku posle toga, ali lekcije koje nam drži Saša Obradović stvarno nisu primerene. On je otkrio taj rat onda kada je postao državni službenik, kada je raspoređen u ambasadu. E pa, Saša, postoje ljudi koji su bili primorani da znaju više od zvanične istine jer je ova država koju Vi branite od 1991. godine činila zločine. Nismo mogli da je zaustavimo, ali smo nastojali da dokumentujemo, registrujemo, da činjenice iznesemo u javnost i pred sudove. Nismo se zaposlili u državnim institucijama i prihvatili da branimo Miloševićeve kriminalne institucije.

ŽARKO PUHOVSKI: Tibor Varady.

TIBOR VARADY: Ja bih hteo reći nešto što je pomalo van dosadašnjeg konteksta, ali mislim da je u skladu sa temom o moralnim i etičkim dimenzijama. Mi smo čuli dosta izneverenih očekivanja povodom ove Presude i ja bih sa mnogim od onoga što je rečeno mogao i da se složim. Izrečeno je i kao jedno očekivanje da nam neko kaže da je Slobodan Milošević glavni krivac za ono što se tu dogodilo. Ja mislim da jeste glavni krivac i bilo bi mi drago da je to neko rekao. Ima i drugih očekivanja koja su, mislim, razumna i kojima ovaj Sud nije mogao udovoljiti. Ja bih hteo samo da postavim pitanje da tom čitavom spletu događaja pridemo malo i sa stanovišta očekivanja jer tu ima nečeg što je krajnje atipično u ovom sporu. Vrlo je normalno da ako nekoga pregaze kola, slome mu nogu i dođe do spora, onda se u sporu javljaju kao strane lice kome je slomljena noga i vozač koji ga je pregazio. Hoću da kažem da u jednom tipičnom pravnom sporu linije razdvajanja stvarnog sukoba jesu identične sa linijom razdvajanja u sporu. E sad ovde, pred Međunarodnim sudom pravde u sporu je bila država Bosna i Hercegovina, koja se sastoji iz Federacije i Republike Srpske, a na drugoj strani je bila u početku SRJ, pa potom Srbija i Crna Gora, pa Srbija. Ja se pitam da li ta vrlo žestoka, vrlo opravdana očekivanja, nisu zaista bila očekivanja pravde između ovih sukoba. Da li se zaista očekivala pravda? Sa jedne strane u početku spora su dakle Muslimani i Bošnjaci i ono što je Vojska Republike Srpske i ovih u Republici Srpskoj na jednoj strani, a na drugoj strani je Srbija, čiji deo je barem 1992. i 1993. godine bilo i Kosovo, koju čine i Sandžak i Vojvodina i tako dalje. I Nataša Kandić i Rade Stojanović zajedno. Da li su to bila očekivanja? Ja mislim da to nisu bila očekivanja niti je logično da to budu očekivanja. Od ovog spora se tražilo nešto što taj spor teško može dati. Pogledajmo hipotezu da je to sve Sud potvrdio sve što je Bosna tvrdila. U tom slučaju bi bila dosuđena i naknada štete. Naknadu štete bi plaćali svi građani Srbije. Ja mislim da bi se to

odnosilo i na Kosovo, bez obzira na budući status Kosova. I dobijali bi je svi građani Bosne i Hercegovine. I Federacije i Republike Srpske. Da li bismo bili zadovoljni takvom presudom? Ne bih htio da na neki način kažem nešto negativno o očekivanjima. Ja mislim da su očekivanja prava i logično je da očekivanja budu podstaknuta onim pravim sukobom. Pravi sukob je bio sukob između nacija, možda bolje rečeno između nacionalizama. Vidite, ti sukobi nisu rodili države. Postojala je ta opcija da se stvore države na osnovu etničkog razdvajanja, ali ta ideja je odbačena i mada nije jednosmisleno pozitivno ono što se rodilo, ja mislim da je to još uvek jedna pobjeda, da nisu stvorene te države po etničkim linijama.

To ne znači da taj sudski postupak nije mogao nešto više da pruži, ali mislim da nije irelevantno da su u ovom sporu, ja bih rekao koliko poznajem uporedno pravo, možda više nego u bilo kojem sporu pred Međunarodnim sudom pravde linije razdvajanja stvarnog sukoba i linije razdvajanja spora bile vrlo, vrlo različite. I možda ako razmišljamo o tome da li su očekivanja ispunjena, treba naravno da gledamo Presudu, treba i kritički da gledamo Presudu, za to ima i povoda i razloga, ali možda bi trebalo da pogledamo i da preispitamo i to. Hvala.

ŽARKO PUHOVSKI: Zahvaljujem. Isteklo je vrijeme za sesiju. Samo još Saša Obradović za jednu rečenicu odgovora. Ne, hvala. Zahvaljujem, bili smo u okviru vremena.

Samo jednu rečenicu hoću završnu reći. **Ono što mora ostati zaključeno jeste to da se sve što se zbivalo, konkretno u Bosni i Hercegovini, ne sme zvati tragedijom. Svi zaborave kad koriste taj termin, pa i kolege iz Udruženja za međunarodno pravo Srbije, tragedija je po definiciji antički pojam koji znači jedno loše zbivanje koje se nije moglo izbjeći. Ovo se moglo izbeći, to nije tragedija, i zato smo nezadovoljni, barem neki od nas ovde prisutni.** Hvala ljepo. Nastavljamo u 17:00 h.

SANDRA ORLOVIĆ: Dobar dan još jednom. Otvaram poslednju tačku na današnjoj agendi, poslednju sesiju, kada će i učesnici koji su do sada sedeli oko stola, ali ne znači da su bili diskriminirani, imati pravo da postavljaju pitanje. Molim vas, imaćete oko pet minuta, možete dati svoj komentar i u okviru toga i postaviti pitanje. Evo, prva se za riječ javlja gospođa Kada Hotić. Izvolite.

KADA HOTIĆ, Majke enklave Srebrenice i Žepe, Sarajevo: Ja pozdravljam ovaj skup i drago mi je da sam ovdje danas, mada sam umorna. Jako je teško biti posmatrač, a ne učestvovati u diskusiji, ali ja bih postavila jedno pitanje pravnicima. **S obzirom da imamo Presudu, kakva je - takva je, znamo da je agresija izvršena na Bosnu i Hercegovinu, znamo da je zločin urađen i genocid, znamo da je Republika Srpska tvorevina zločina i genocida, i pitam pravnike, s obzirom da**

su potpisnici Dejtonskog sporazuma bili ljudi koji su dovedeni pred lice pravde da odgovaraju za zločine, iako Milošević recimo nije doživio da mu se presudi, da li je pravno moguće da jedna tvorevina, gdje su osumnjičeni za zločine potpisnici jedne tvorevine kao što je Republika Srpska, koja je stvorena na tom genocidu, na tom zločinu i koja živi i koja Bosnu i Hercegovinu dijeli na narode ove i one, nacionalno, etnički i gdje su ljudi obespravljani, mislim da se to tiče prava i pravde, volela bih da mi pravnici odgovore kako je to moguće da takva jedna tvorevina živi s obzirom da je svo zlo počinjeno u ime te Republike Srpske i da bi ona postojala, da bi postojala država u državi i da bi odvojeni narodi živeli sa različitim pravima? Znamo kakva su prava danas Bošnjaka u Republici Srpskoj, oni nemaju ni državu, ni državnika, ni prava ni na školstvo ni na zdravstvo, ni na bilo šta ono što je ljudsko, što je čovjeku potrebno za život. Pa, ako mogu pravnici, s obzirom da su ovdje još, drago mi je da su ostali, koji mogu odgovoriti na to pitanje. Kako je moguće da se trpi i da živi tvorevina što je stvorena na zločinu i čak zločinci potpisnici takve tvorevine i da to niko ne dira i da to niko ne pominje? Šta nam je po pitanju ove Presude činiti? Je li to samo staviti Presudu u ladicu i to je to? Ako se neće nešto dešavati po pitanju te Presude... Eto, bar je dokazano koliko-toliko, iako smo nezadovoljni tom Presudom, jer Srbija i Crna Gora jesu učestvovala u agresiji, migovi su iz Srbije došli da bombarduju i Srebrenicu i mnoge gradove i etnički je čista sva teritorija bila od početka 1992. godine, od početka ratnih dejstava sva teritorija koja se zove Republika Srpska, bilo da su ljudi poubijani, bilo da su izbačeni sa svojih ognjišta, protjerani na drugu teritoriju. Danas širom svijeta raseljeni, veoma mali broj se vratio i ti su ljudi obespravljani. Hvala vam.

SANDRA ORLOVIĆ: Pošto nikom konkretno nije upućeno pitanje, da li se neko od prisutnih javlja dobrovoljno da odgovori na pitanje? Marko?

KADA HOTIĆ: Ako bi mogao gospodin Stojanović odgovoriti. Najkompetentniji je, mislim, najjači pravnik ovdje. Pa, ako bi mogao, ja bih voljela.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Čujte, da Vam kažem, ja mogu da Vam odgovorim, ali stvar je u tome što Vi tražite od mene da ja odgovorim zašto je Dejton napravio Republiku Srpsku. Ja o tome znam onoliko koliko iz dokumenta Dejtonskog, a taj ugovor na papiru je potpisalo 25 država Evrope 1996. godine januara meseca u Parizu, i zato se ugovor zove Dejtonsko-pariski. Znae šta, ako se nešto uspostavi mirovnim ugovorom, pošto ste Vi prozivali pravnike, ja Vam kao pravnik odgovaram a ne kao čovek, pošto se nešto uspostavlja mirovnim ugovorom, svaka revizija međunarodnog ugovora je jedan vrlo težak i opasan posao. Jer, prvo formalno, da bi se revidirao taj ugovor, reviziju moraju da potpišu svih tih 25 država. E sad, čujte, ja nisam siguran da biste mogli takav konsenzus između 25 država da postignete, da se taj ugovor izmeni. Drugo, sva-

ka revizija jednog mirovnog ugovora, koji se smatra, izvinite, u svetu ja mislim da je opšteprihvaćeno mišljenje da je Dejtonski ugovor uspostavio mir u Bosni i Hercegovini, kakav-takav, pazite, nikada mir nije isto kao što je bilo pre rata, to nikada nijedan mirovni ugovor nije postigao, a i iz iskustva se zna da svaka revizija mirovnog ugovora proizvodi opasnosti od izbijanja novog rata. Najsvežiji primer takve revizije jeste da je posle Prvog svetskog rata mirovni Versajski ugovor naišao na svoje protivnike odmah posle zaključenja i to su bile takozvane revizionističke države: Nemačka, Austrija, Mađarska i Bugarska. Uglavnom, one su krenule, i iz toga je izašao Hitler i počeo Drugi svetski rat. Pazite, imate i ranijih slučajeva, da sad ne pričam celu diplomatsku istoriju, prema tome, jednostavno je to tako. Zašto je taj mirovni ugovor to sklopio, ja neću da Vam o tome govorim jer je veliki broj knjiga o tome napisan i nema smisla. **Prema tome, znate, svako se, nažalost, u posleratnoj situaciji brani tako što optužuje onu stranu koja je iz tog rata izašla onako kako je izašla. I sada, recimo, na Vaše pitanje da proterani, je li, ne mogu da se vrate u Republiku Srpsku, ja ću Vam reći: Mostar je imao pre rata 20% Srba, danas nema nijednog Srbina. Koliko ih je u Sarajevu? i tako dalje, i tako dalje. Prema tome, uvek ćete naći odgovor na drugoj strani. Zato ne možemo tim putem da idemo kad razgovaramo, da tražimo da se nama zadovolji, a da ne vodimo računa šta drugi traže. To je otprilike šta ja mogu da Vam kažem.**

SANDRA ORLOVIĆ: Hvala Vam, gospodine Stojanoviću. Gospodin Hasan Balić se javio da pokuša da da odgovor na ovo pitanje.

HASAN BALIĆ: Ja ću samo kratko i mislim da je ovo dobro pitanje, pravno pitanje, i da ćemo se složiti svi u jednom, da je profesor dao veoma korektno pravno obrazloženje. Ali nama je u grlu Republika Srpska, isto kao što nam je težak zalogaj, a ne kost, i Federacija. To su obadvije tvorevine koje nisu prirodne, ali one su takve kakve jesu. **Za razliku od Federacije koja je multietnična, u Republici Srpskoj je, tako piše u Ustavu, republika srpskog naroda, i nema tamo, niti će ikad biti, prava za muslimane, nikad neće biti.** Šta možemo? Možemo tražiti dobre prijatelje i sagovornike. Dobri prijatelji i sagovornici su ovo društvo, Fond za humanitarno pravo, i drugi ljudi koji se okupljaju oko njega. Dakle, oni treba da lobiraju kod naših, mi nemamo tamo sagovornika. Evo, pogledajte, bili su dvojica kolega ili trojica, otišli kad treba da slušaju žrtve. Dakle, nama je problem sagovornik. Možda bi bilo najbolje, ali nikad neće doći do konsenzusa, da se mijenja ustav. Jedini je način da iste sile organizuju novi Dejton i možda da nametnu rješenje. Hvala.

SANDRA ORLOVIĆ: Samo kratko, još jedan minut, Marko Milanović se javio za reč, pa onda gospođa Munira Subašić.

MARKO MILANOVIĆ: Ja znam koji Vi odgovor želite, a taj odgovor je da ova Presuda automatski znači da treba ukinuti Republiku Srpsku. Ja se s Vama moralno i politički slažem. U pravu to nije tako, iz razloga koji su oba moja prethodnika dala. Ali, pa šta što nije tako! Pa, šta? Nije pravo sve, niti je međunarodno pravo sve. Vaš slučaj protiv Republike Srpske, protiv te tvorevine nastale na etničkom čišćenju i zločinu je moralan, i vi ste žene koje imate pravo to da tvrdite jer su vama ubili vaše najmilije i koji god sud šta god rekao, vas to ne zanima. Vi imate pravo da tražite to što tražite, ali sama presuda nema neposrednog uticaja na ustavno rešenje Bosne. To vi morate da se izborite, mada ja sumnjam da je tako nešto moguće bez dogovora sa bosanskim Srbima. Hvala.

SANDRA ORLOVIĆ: Izvolite.

MUNIRA SUBAŠIĆ, Majke enklave Srebrenice i Žepe, Sarajevo:

Evo, ovako, ja ću dvije stvari, malo ću o našem radu i poslije ću reći šta smo očekivali posle Presude Suda pravde. Prvo želim da pozdravim sav skup i drago mi je da sam ovdje. Mi dvanaest godina, Majke enklava Srebrenice i Žepe, znamo istinu, 12 godina tražimo pravdu, 12 godina tražimo kosti naših najmilijih, znači 12 godina čekamo da neko osudi zločin, ne samo da osudi Republika Srbija, nego da osudi i Evropa i svijet koji su učestvovali zajedno u pogubljenju naših najmilijih. Međutim, to se nije desilo. Mislim, jako je teško kad mi dođemo u Srebrenicu i svaki put kad dođem sretnem zločinca koji je otimao mog sina 12. jula 1995. godine, on se tako ponosi kao da je uradio veliko junaštvo. Mislim, da li ima igdje u svijetu da žrtva sreća ubicu svoje djece kao što se to dešava u Srebrenici i u cijelom Podrinju, da li ima igdje u svijetu da se jedno tijelo nađe u pet masovnih grobnica? Kad sam dobila vijest da su pronašli moga muža, pokazali su mi samo jednu kost, a on je bio visok dva metra i pet santimetara, igrao košarku, jako mi je teško bilo.

Iz pet masovnih grobnica, iz pet opština, sastavili su tijelo i tako da sam ga ukopala prije tri godine. Mislim, ljudi, prvo morate biti ljudi, morate znati da je ljudsko pravo da mi saznamo za pravdu i za istinu. Postoji dragi bog, ja uvijek kažem: kazni one koji govore netačno, koji prezentiraju netačno, više nego one što su mi počinili zločin i genocid. A mislim da se to dešava. I više me zaboli kad čujem da jedan čovjek kaže, mislim čovjek jer posle kaže da je čovjek, da se nije tamo to desilo, da je to napuhano, nego kad sretnem onoga Milisava Gavrića koji mi je oteo dijete. Vjerujte da me to više povrijedi. Mislim, volela bih da sam ovdje čula neke ljude koji su veliki pravници, kažu da su veliki pravnici, veliki ambasadori, šta ja znam, da su se u duši promijenili i da kažu: „Jest, ja sam pokušao odbraniti moj narod, a moj je narod stvarno uradio to i to.“ Za mene bi to bilo strašno dobro, vjerujte da bih noćas možda malo bolje spavala, ali o tom potom. Mislim da vam samo kažem šta smo mi žrtve genocida očekivale posle Presude. Mi smo očekivale prvo da se otvore sve masovne grobnice, da pronađemo kosti

naše djece. Drugo, mislili smo da će se osuditi taj zločin. Treće, mislili smo da će zločinci odgovarati za zločin, da će dobiti svoja imena i prezimena. Mislim da ja imam na to pravo kad odem u Srebrenicu i stojim da kupim onaj hljeb, možda ubica moga djeteta stoji meni iza leđa. Zar ja nemam pravo da znam ko je on. A isto tako imam pravo da sumnjam da su svi ubice dok ne dobijem ime i prezime ubice. Voljela bih da se Bosna i Hercegovina izgradi u jednu zemlju, Ako ja ne mogu oprostiti zločincu i neću mu nikad oprostiti, ali moja unuka koja dolazi iza mene ili moja unučad koja su ostala, bilo bi mi drago da sutra ne dijele djecu po Srbima, Hrvatima, Bošnjacima, nego da dijele na dobre i loše ljude, da imaju druga i prijatelja, jer je moj muž rahmetli studirao u Beogradu, imao je dosta prijatelja, ja sam često puta ovdje dolazila, vjerujte da mi je danas teško kad sam došla ovdje, sve se bojim: sreću njegovog prijatelja, njegovog druga, pa sam pregledala sve vas da vidim da nije neko tu slučajno, to bi mi strašno teško bilo. Znači, o čemu se ovde radi? Da se probudi ljudska svijest, da više ne krijemo, da više ne pričamo drukčije i drugačije. Zar nije zločin kao što gospodin Stojanović kaže danas, ja ga nešto pitam, on kaže: „Nisi ti meni dostojna da ja tebi odgovoram, nisi ti pravnik.“ Nisam ja, gospodine Stojanoviću, pravnik, ali jesam žrtva genocida, tražim 22 člana moje porodice, bilo bi ljudski i čovječanski da si mi kazao: „Znate šta, ja ću vama objasniti, ali Vi nećete razumjeti“, a ne što ste me tako ignorisali, ali ima boga, bog će sve vratiti i tebi i meni. Najvažnije šta bi bilo: najvažnije bi bilo da sve što je stečeno genocidom, i pljačka i zemlja i sve živo, da se stvarno to neutrališe. Zamislite kad mi, ja kao Bošnjakinja, Muslimanka, odem u Srebrenicu i ona moja kuća je srpska kuća, srpska njiva, srpska livada, srpska plata, srpska Fatina krava, i kad dosadi i Fata i krava, zakolje se i Fata i krava i niko ne odgovara. A sad ću vam reći, mislim kao ljudima da me shvatite, 164 povratnika su ubijena, ni za jedan se još nije slučaj otkrio ko je ubio i ko je uradio, sve je „istraga u toku“. Dva slučaja su se desila, Muslimani uradili nad Bošnjacima, za 24 sata su otkrivena. Znači, to vam govori sve. Ja bih molila da u onoj školi da upišem ja svoju unuku Saru i da ona uči dole u onoj školi, da se desilo nešto, ali da kažu da osuđujemo svi. Nego tamo umjesto pisaca, umjesto Ive Andrića, umjesto tamo nekih naših koje smo mi učili, vi to znate, tamo su kandila. Mislim, nije škola crkva, a vi dođite, molim vas, u Srebrenicu, eto pripadate tom narodu, i sami ćete to osuditi. Ja ne mogu tamo odvest moju unučad i da oni uče da je Ratko Mladić narodni heroj. A mislim isto tako i Srbija. Predsjednik Srbije na desetogodišnjicu je došao i kaže: „Ja se izvinjavam u ime srpskog naroda i u ime mog naroda koji je počinio genocid u Potočarima.“ Kako ga nije bilo sram onih mrtvih? A posle dvije godine još uvijek krije Mladića u Beogradu, neće da ga isporuči. Nije tačno da jedan predsjednik ne može narediti da se jedan zločinac uhapsi. Mislim da je jako žalosno što i Stojanović i mnogi drugi profesori truju djecu, djecu u Srbiji, govore im drukčije i drugačije. Mislim i djeca su ionako od nekog nacionalizma i ovoga svega bolesna. Bilo bi dobro da se osudi ideologija zločinačka i Karadžićeva i Mladićeva i Miloševića, i ako treba,

i bilo kojeg drugog Bosanca ili Hercegovca, nije bitno. Vjerujte, ja kad bih znala da je moj rođeni brat nekoga ubio ne iz odbrane, nego mislim namjerno, on meni više ne bi bio brat. A vjerujte da nam nije lako ležati sa bolom, ustati sa tugom. Imate svoju djecu, i ko god shvatio da je tako, neka mu Bog pomogne, ako ne shvatio, dabogda bio i uklet i proklet. To je moje mišljenje i to je sve.

Znači, mora se promijeniti ovdje politika u Srbiji. Mora se objasniti ljudima da su dolazili i arkanovci i šešeljevci i Bijeli orlovi, da su bili u Srebrenici. Prvo su iz Niša došli dobrovoljci, i kaže onaj: „Bre, ja samo svoj posao da završim, meni je plaćeno, ja odoh.“ Znaš šta mu je bio posao? Popaliti stare, iznemogle, jer su ovi bolji izašli, a onda uzeti kola, opljačkati ako šta ima, otići. A pitam se ja ko mu je sad platio, ko ga je poslao u Bosnu. Ja sam ranjena od MIG-a 3. septembra 1992. godine i sad imam gelere. Znači, Republika Srpska tad nije imala MIG-ove, to su bili migovi i moji i vaši i svih, a oni su doletjeli iz Beograda. I ne čuješ ga, samo padne bomba, 15-oro, 20-oro, 30-oro u Srebrenici mrtvo. Tad kad sam ja ranjena, bio je jako veliki broj mrtvih, ali nažalost nismo imali ni običnog aparata, nismo imali ni soli, nismo imali ni novina, nismo imali ni struje, ma nismo nekad imali ni dovoljno vode da se napijemo, ali eto preživjeli smo, to je bio jedan veliki logor. Ja uvijek kažem za genocid u Srebrenici: izvršili su ga zločinci, ali su im omogućili svijet i Evropu. To je za mene tako i ostaje tako. Ja sad molim ljude, ima ovdje zdravih ljudi, vidjela sam, da nekako pomognete da dođemo do pravde, da odgovaraju zločinci, da imaju svoja imena, ako ništa, zbog onih naših koji će iza nas ostati i živiti. Toliko i hvala.

SANDRA ORLOVIĆ: Mislim da sledeća postavlja pitanje novinarka. Samo se predstavite.

SENKA HADŽOVIĆ, televizija Hayat: Ja sam Senka Hadžović, novinarka televizije Hayat koju je gospodin Obradović ranije tokom rasprave prozvao zbog, koliko sam ja shvatila, manipulacije stenogramom do kojeg sam ja prva došla i objavila ga u našem programu. E, ja bih sada htjela samo kratko da kažem šta sam ja to zapravo kazala. Ja sam izdvojila, naime, iz tog stenograma koji se sastojao od nekih 40-tak stranica, s tim da ja nisam imala potpun materijal jer mi je nekoliko stranica nedostajalo i da nije bilo zatamnjenih mjesta, ono što sam izdvojila: ticalo se prije svega Bosne i Hercegovine, bilo je dosta mjesta koja se tiču Hrvatske, koja su isto tako zanimljiva, ali meni u tom momentu nisu bila zanimljiva, tako da ih ovdje ne mogu iznijeti. Što se tiče, dakle, Bosne i Hercegovine, evo ja ću citirati ili parafrazirati nekoliko mesta, zavisno od stvari o kojima govorim. Imamo, recimo, tačku koju pokreće gospodin Perišić, koja se zove *Prijem podoficira u Vojsku Jugoslavije*, i gdje se fino kaže: „Zbog ratnih potreba Republike Srpske i Republike Srpske Krajine formirana je oficirska škola.“ Navodi se tačan broj oficira koji treba da se prime u Vojsku Jugoslavije, verifikovani su im činovi i to je u kompetenciji Vrhovnog saveta odbrane. Dalje, recimo,

gospodin Bulatović traži informacije o toku mobilizacije za Republiku Srpsku i Republiku Srpsku Krajinu i govori o angažovanju Vojske Jugoslavije u bivšoj Bosni i Hercegovini. Mimo toga, imamo gospodina Perišića, ovo je citat: „Ako se dvije krajine ne odbrane, bićemo ugroženi. A ne mogu se odbraniti bez naše materijalne pomoći u naoružanju i vojnoj opremi.“ Onda imamo gospodina Bulatovića koji je uznemiren zbog pisma Helsinki Watch-a, koji je otkrio da su oficiri Vojske Jugoslavije dijelili pozive za mobilizaciju. Tu Bulatović spominje hiljadu i dvjesto vojnika koji su „tamo“ – dobrovoljaca, i kaže da je sad potrebna politička mudrost da bi se rešila ova situacija i da, citiram, „treba zaustaviti aktivnost da te ljude privodimo na policiju.“ Dalje se govori o angažmanu padobranske brigade u Bosni i Hercegovini, gdje Perišić kaže: „Nijedan na služenju vojnog roka nije išao, išli su vojnici profesionalci, dobrovoljno, i starješine, dobrovoljno.“ Bulatović na to odgovara: „Nisu znali gdje idu“, a Perišić dodaje: „Da su znali gdje idu, ne bi ni otišli.“ I na kraju ovog dokumenta se još govori o Šešelju, gdje se Bulatović žali kako je sve trapavo izvedeno i da je Šešelj došao u posjed tih informacija, pominje te momke iz Nikšića koji su poginuli, međutim nigdje se ne kaže precizno gdje su oni izgubili život u Bosni i Hercegovini, a dalje Bulatović kaže da ono što zna Šešelj, zna svako živi, i da je zbog toga to razlog za brigu. Ono što ste vi sada kazali, a što ja nisam pomenula, u tom izvještaju apsolutno nije stajalo, dakle bar ne u ovih mojih 40-tak stranica, i ja zaista ne vidim gdje je tu izmanipulisana bilo koja činjenica, s tim da je ovo, naravno, samo jedan, dakle, dokument, to su stenogrami Vrhovnog saveta odbrane, 7. 2.1994. godine, ja pretpostavljam da postoje tone i tone ovakvog materijala. Gospodin Stojanović je već kazao kako su ove stvari već ušle u suštinu u presudu, a baš zato se ja pitam: Kad su već ušle u presudu, zbog čega su ovdje ta mesta zatamnjena? I druga stvar, za gospodina Stojanovića, mislim da je malo neumjesno zaista poređiti, prvo, žrtve Srebrenice i žrtve komunizma. A druga stvar: jesu Srbi napustili Mostar, veliki broj Srba napustio je i Sarajevo, ali dobro znate da su recimo Srbi napustili Sarajevo zbog toga što ih je na to pozvao gospodin Krajišnik. Dakle, velika razlika je da li ja napuštam svoj dom zato što sam pod prijetnjom smrću ili to radim zato što me neko iz ideoloških razloga poziva na to. Hvala.

SANDRA ORLOVIĆ: Da li želi neko da odgovori ? Gospodin Obradović.

SAŠA OBRADOVIĆ: Ne da odgovorim. Prosto, ja sada prvi put saznajem neke činjenice od gospođice Hadžović, dakle o tome da je ona imala 40 stranica. Mislim da sam u pravu ako mene sećanje ne vara, da je ipak sam dokument morao biti duži i da se potom odnosi na nešto drugo. Prosto, Vi ste dali jedno objašnjenje i ja, ako je to tako kako Vi kažete, nemam tome šta da pridodam. Niste nam jedino rekli kako ste mogli dobiti taj dokument. Ja neću ovde ulaziti u to, jer prosto ako dobijete dokument koji je Haški tribunal zaštitio od javnosti, vi, ako znate za to, ako imate dakle svest, Vi onda činite krivično delo nepoštovanja

Tribunala, znate. I neki novinari iz Hrvatske su za to već odgovarali. Prosto, nije sad to tema da o tome pričamo i mislim da ne bi to imalo ni smisla. Ali, čitava stvar postaje čudna, jer, znate, kad se objave dokumenti iz slučaja Blaškić, je li tako, i pored novinara se optuži i izvesni čovek iz Državne bezbednosti Hrvatske, onda se vidi kako je, usled nekih političkih igara tamo, došlo do toga da je neki dokument izašao. A otuda to prosto izaziva našu pažnju, itd. Ako postoji nešto što je u interesu ove države zaštićeno, pa naš, moj interes kao državnog službenika, kao što sam malopre s pravom nazvan jer ja zaista jesam državni službenik, jeste da štiti te interese, prosto bez obzira na to ko ih je definisao, zašto i kako. To je jednostavno moj zadatak. Tako da Vi treba ipak da se čuvate kada te podatke nadalje javno iznosite, to je prosto jedan moj savet. Pogotovo imajući u vidu, ne bih ja više zaista opet da delim pravne lekcije, ali kao što je takođe rečeno, da oni zaista nisu od preterane relevantnosti za ishod ovog spora i ti podaci nikad nisu, koliko je meni poznato, evo gospodin Softić neka me ispravi, ali mislim da nisu bili predmet neke veće diskusije, nekog većeg spora na samoj usmenoj raspravi. Nije Srbija osporila da su jedinice Vojske Jugoslavije povremeno delovale na teritoriji Bosne i Hercegovine, toga nije prosto bilo. Dakle, ja isključivo govorim kao pravnik, u tom svojstvu sam ovde pozvan, pozvan sam kao zastupnik Srbije i Crne Gore u sporu pred Međunarodnim sudom pravde, ja mogu da govorim ovde i kao građanin, da kažem da me priča ove žene iz Srebrenice potresla, ja nisam ušao u državnu službu da bih saznao o ovim stvarima, već sam svoja prva saznanja o događajima u Bosni i Hercegovini stekao upravo iz knjige Fonda za humanitarno pravo, to je bilo izdanje u kojem su bile sakupljene sve optužnice. U to vreme je bilo malo presuda, pa su jednostavno objavljene sve optužnice. Za mene je to bio težak šok jer sam shvatio: jeste da su to optužnice, ali neka je 70 posto toga tačno, 50 posto neka je tačno iz te optužnice, nek Tribunal uspe da dokaže, to je nešto strašno i to je ogromna sramota za moj narod što se to dogodilo. Mi smo imali priliku sada da čujemo i o nekim stvarima u Republici Srpskoj, naravno nije u mom kapacitetu da ja govorim o odnosima koji vladaju u Bosni i Hercegovini, ali prosto naš stav je uvek bio jasan i uvek smo o tome pisali. Kad je doneta presuda, mi smo dali saopštenje za javnost u kojem smo rekli da apsolutno svi zločinci koji su počinili zločine, koji imaju svoja imena i prezimena, Vi ovde pominjete ime i prezime nekog čoveka za koga zaista ne znam ni ko je ni šta je, moraju da odgovaraju, moraju da budu izvedeni pred lice pravde. To je bio naš stav kao pravnog tima i ne vidim da je profesor Stojanović učio decu sada nečemu drugačijem od toga, to je upravo on govorio i pre spora i za vreme spora i posle toga. Dakle, da svi oni koji su odgovorni moraju da odgovaraju. I sinoć je, kao što je profesor Dimitrijević rekao i kao što sam ja kasnije ponovio, Udruženje za međunarodno pravo Srbije pozvalo vlasti u Srbiji da u tom smeru dalje deluju. Hvala na pažnji.

SANDRA ORLOVIĆ: Senka, samo jedan minut, molim.

SENKA HADŽOVIĆ: Neće biti ni minut. Dakle, hvala vam za pravni lijek, ja sam se naravno posavetovala sa stručnjacima i rečeno mi je da to apsolutno nije činjenje krivičnog djela. **A druga stvar koju želim reći, ja ne tvrdim da ovo baca neko novo svjetlo na stvari, ali definitivno jeste da upotpunjuje sliku. S obzirom da je ovo, kao što sam rekla, samo 40-tak stranica, a postoje tone ovog materijala, bilo bi zaista poželjno da se Vi potrudite da taj materijal postane dostupan svima.**

SANDRA ORLOVIĆ: Vesna?

VESNA TERŠELIĆ: Samo kratko. Novinari iz Hrvatske nisu odgovarali za objavljivanje sličnih dokumenata, nego su odgovarali za objavljivanje svjedočenja zaštićenog svjedoka. Mislim da je to bitno različito.

SAŠA OBRADOVIĆ: Da, da, to je tačno. Ali, prosto, vreme nam je ovde ograničeno i izvinite što nisam bio precizan.

SANDRA ORLOVIĆ: Hvala na pojašnjenju. Za reč se javila profesorica Jasna Bakšić-Muftić.

JASNA BAKŠIĆ-MUFTIĆ: Ja sam željela samo da komentiram stavove oko, Dejtonskog mirovnog sporazuma..Aneks 4, koji je u Ustavu Bosne i Hercegovine ima proceduru svoje promene, prema tome moguće je uz saglasnost strana doći do ustavnog drugačijeg uređenja. Sadašnji način uređenja Bosne i Hercegovine nije sveto slovo, što znači da je moguć kao objekat preispitivanja i da sam Aneks 4 predviđa način i postupak i proceduru promjene. Toliko, hvala.

SANDRA ORLOVIĆ: Hvala.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Pazite, svaki pravni dokument...

SANDRA ORLOVIĆ: Molim vas, gospodine Stojanoviću, ne možemo ovako da vršimo dijalog. Ako želite da replicirate, u redu, upalite mikrofon i replicirajte. Hvala.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Čujte, da vam kažem. Svaki pravni dokument sadrži u sebi proceduru za njegovu promenu. Ja sam samo vama rekao to da je promena Dejtonskog ugovora vrlo složena stvar, jer svi potpisnici moraju tu promenu da prihvate. I sad, ako vi možete da nađete konsenzus od 25 država u Evropi, ja nemam ništa protiv. Ja samo kažem da je to jedan zametan i vrlo opasan posao jer se Dejtonski mirovni ugovor u svetu tumači apsolutno kao ugovor koji je doveo do mira u Bosni i Hercegovini. Argumente za to ja ovde

neću da izlažem, jer vidim da nailazimo na potpuno nerazumevanje međusobno, pa nije važno.

SANDRA ORLOVIĆ: Hvala.

MIRSAD TOKAČA: Vrlo kratka replika.

JASNA BAKŠIĆ-MUFTIĆ: Ja ne govorim o ugovoru nego o promjeni ustava.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Pa, izvinite, Ustav je sastavni deo ugovora. O, bože!

SANDRA ORLOVIĆ: Gospodin Mirsad Tokača, kratko, replika. Hvala.

MIRSAD TOKAČA: Ja moram iskazati, naravno, neslaganje sa gospodinom Stojanovićem jer to što je on rekao uopće nije tako opasno i tako teško uraditi. Urađene su mnogo teže stvari koje se mjere desetinama hiljada života. **Ostanak ovakvog stanja, samo da kažem jednu stvar koja je vrlo bitna, oni koji hoće da nas pouče da čak i ovako loša Presuda, ovako loša Presuda po Bosnu i Hercegovinu, neće proizvesti neke konsekvence, grdno se varaju, ona već proizvodi konsekvence, ona ih već proizvodi.** Oni koji ne znaju stanje u Bosni očigledno nemaju predstavu šta se tamo događa i ne znaju kakave konsekvence mogu da se dese. Ja da sad mogu neke stvari nacrtati, bile bi vrlo mračnih boja. **Oni koji nas poučavaju da su ti mirovni sporazumi sveto slovo i da mi nećemo biti u stanju da ih promijenimo, isto se tako varaju. Mi ćemo taj ustav promijeniti. Kako ćemo ga promijeniti, vidjećemo. Ali, da će konsekvence genocida ostati da žive, o tome nema govora, o tome nema govora. To neka bude svakom jasno. Bosna više neće biti snishodljiva zemlja i žrtve više neće hodati pognutih glava. To je ključna stvar.** Ako Vi niste slušali šta Munira priča, onda Vi ne razumijete o čemu se radi u našoj zemlji. Žrtve hodaju pognutih glava, kriju se od zločinaca. Osam stotina policajaca još uvijek je na platnom spisku te tvorevine koja se zove entitet RS, koji nisu uklonjeni iz službi. I uopće nije bitno, pričali o ovoj presudi ili onoj, ovo je duboko moralno pitanje, duboko moralno pitanje. Čak sa svim ovim problemima koje je imala ova Presuda,, poštovaćemo je, što neko reče, nije problem. Ali stvari neće ostati iste i ne mogu ostati iste jer je i ona kakva-takva, to rekla. Molim vas, u tome je poenta bila i Munirine priče, pitanje kako u Bosni otvoriti procese, na koji način. Najbolje mirnim putem, bez dubokih konflikta, bez politiziranja, ideoloških manipulacija sa žrtvama koje se već danas događaju. U šta se to može pretvoriti, ja ne smijem ni da naslutim. I zato budite vrlo oprezni s ovim stvarima.

SANDRA ORLOVIĆ: Hvala. Reč ima Semir Ibrahimović.

SEMIR IBRAHIMOVIĆ: Pitanje samo za gospodina Stojanovića. U svom izlaganju je rekao da Republika Srpska nije nastala na genocidu. I sa tim se slažete?

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Slažem se, nego sam argumentovao...

SEMIR IBRAHIMOVIĆ: Jer je samo u Srebrenici poginulo osam-devet hiljada ljudi, samo u Srebrenici. Ali da krenemo dalje, na primjer, idemo prema Bratuncu, Vlasenici, Zvorniku, Bijeljini, Foči, u svim mogućim mjestima, Višegrad, Goražde. Na čemu je nastao? Republika Srpska je nastala u toku rata, u toku ubijanja, znači, Srbi nisu zauzeli nijedno selo da nisu ubili najmanje 10-20 ljudi. I na čemu je nastala? Ona je nastala na krvi, nečijoj krvi. Tako ispadne. I rekli ste da je Srbija, znači, samo dvije hiljade vojnika poslala u Bosnu?

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Vojnika, civila i policajaca od 19. maja pa nadalje. Ako vi to hoćete da pobijete, obratite se CIA-i.

SEMIR IBRAHIMOVIĆ: Ko je ubijao onda? Hajde, recite, ko je ubijao?

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Među 250 hiljada vojnika Republike Srpske je bilo, zaboga.

SEMIR IBRAHIMOVIĆ:...je bilo preko trista samo.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Vi niste slušali šta ja govorim. Ja Vam govorim: Republika Srpska nije genocidna tvorevina iz jednostavnog razloga što je od 63 opštine Republike Srpske samo u jednoj opštini učinjen genocid.

SEMIR IBRAHIMOVIĆ: I na genocidu, znači, na krvi.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Ja Vam govorim o genocidu, dajte da se sporazumemo. Zato ja odgovaram: neću da razgovaram kad se ne razumemo međusobno. Ja govorim o genocidu, a Vi kažete bio je svuda genocid. Ja Vam kažem nije.

SEMIR IBRAHIMOVIĆ: Bio je u cijeloj Bosni. Za mene, iskreno, Republika Srpska ne postoji.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Nije, pa izvinite, nije.

SEMIR IBRAHIMOVIĆ: Ja kad idem svojoj kući u Bratunac, Konjević Polje, ja ne idem u Republiku Srpsku, ja idem svojoj kući. Ja sam Bosanac, Bošnjak,

ja idem svojoj kući znači, u svoju državu. Moja država je Bosna i Hercegovina, ja idem tu, ne idem u Republiku Srpsku. Meni ne može niko zabraniti da ja na svoju kuću stavim zastavu Bosne i Hercegovine, jer to je moja zastava, ja se osjećam tako. Neću ja staviti sad četiri S, da stavim grb srpski.

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Tako je i izbio rat.

SANDRA ORLOVIĆ: Ja se izvinjavam, već smo probili termin. Samo gospođa u uglu, imamo vremena samo za još jedno pitanje, molim vas da budete kratki i sa pitanjem i sa odgovorom. Hvala. Predstavite se samo.

SABAHETA FEJZIĆ, Majke enklave Srebrenice i Žepe, Sarajevo: Ja sam Sabaheta Fejzić iz udruženja Pokret majki enklava Srebrenica i Žepa. **Zaista sam vas slušala cijeli dan i ovdje ste podijeljeni, ima onih koji govore pravu istinu, a ima onih koji govore sa profesionalnog aspekta i zaista, gospodine Stojanoviću, profesionalno ste odbranili Srbiju i Crnu Goru od agresije, dobro ste je odbranili.**

RADOSLAV STOJANOVIĆ: Od tužbe, tužbe.

SABAHETA FEJZIĆ: Ali ja se nadam, ipak, da u vama ima čovječnosti, ljudskosti, da Vi nekad u ona četiri zida svoje sobe priznajete i kažete: „Jeste, istina je da je Srbija izvršila agresiju na Bosnu i Hercegovinu i da je počinjen genocid u Bosni i Hercegovini.“ Ja vam odgovorno tvrdim da je Republika Srpska stvorena na genocidu i u krvi, jer tamo sam provela dosta svojih godina, genocid sam preživjela, u tom genocidu ubijeno mi je jedno jedino dijete, u stvari otjeli su mi ga. A znate ko mi ga je otjeo? Otjeli su mi ga pripadnici vojske JNA, i to iz Novosadskog korpusa i Užičkog korpusa. I oni su direktno učestvovali u napadu i zauzimanju Srebrenice i bili su zajedno sa nama u Potočarima. I da Vam ne navodim niz stvari koji mi znamo lično, koje smo vidjeli i šta smo sve preživjeli. A ja sam zaista mnogo više očekivala od Presude Međunarodnog suda pravde, ali je ona takva kakva jeste. Ali ja sada ne vidim, kao žrtva i sve ostale žrtve ovoga genocida, šta poslije ove Presude. Mi moramo nešto preduzeti, neke stvari su se u Bosni i Hercegovini preduzele, mi ne možemo nikada više dozvoliti da oni koji su počinili genocid ne budu kažnjeni i što prije privedeni sudu pravde, da li to bilo sudu u Hagu ili lokalnim sudovima u Bosni i Hercegovini ili ovdje u Beogradu. I ne znam zašto, ako već tako nekih ljudi dobrih ima, a ja ih malo vidim ovdje u Srbiji, zašto konačno svi oni koji su optuženi za genocid, za Srebrenicu, ne budu privedeni sudu pravde. Šta to više Srbija čeka, zašto konačno ne preduzme neke mjere po toj Presudi?

SANDRA ORLOVIĆ: Hvala. Sad zaista završavamo. Evo, samo gospodin Sakib Softić, dva minuta. Hvala.

SAKIB SOFTIĆ: Možda ne bi trebalo koristiti ni ta dva minuta. Mislim samo jedan nesporazum razjasniti. Ustav, kao Aneks 4 općeg mirovnog sporazuma, predviđa mehanizme za svoju promjenu neovisno o promjeni mirovnog sporazuma. Tako da eventualno za promjenu Ustava i za ukidanje, čak i za ukidanje Republike Srpske od 42 zastupnika Bosne i Hercegovine moraju najmanje petorica biti iz Republike Srpske, znači da je to moguće unutar ustava. **Međutim, ono što ja vidim u ovom trenutku, što me uistinu zabrinjava, jeste, žao mi je što ovi iz Republike Srpske nisu tu da to čuju, da oni nastoje konzervirati stanje koje je stvoreno u tim ratnim uvjetima koji obuhvata i genocid, najvećim dijelom genocid. Mjesto da pokažu nekakve mjere, pokažu pokajanje za ono što se desilo i u tom smislu da preduzmu mjere na nivou Republike Srpske kojim bi relaksirali odnose u toj istočnoj Bosni, oni preduzimaju mjere računajući vjerovatno da će pretvaranjem škola u crkve, je li, da će na taj način sprečiti Bošnjake da se vrate. I različitim mjerama otežavanja situacije povratnika, oni očekuju da će konzervirati stanje stvoreno genocidom i etničkim čišćenjem, da se Bošnjaci neće vratiti.** Mislim da su oni u jednoj velikoj zabludi ovaj put i da nas uistinu vode u jedan sljedeći sukob. Ja bih htio podsjetiti da su oni slabija strana u Bosni i Hercegovini i da je upitno da li bi se u nekom novom sukobu, a koji oni ovim, koji ja ne priželjkujem, ali koji oni zaista svojim postupcima provociraju, da možda u tom trenutku neće moći računati na pomoć Srbije, s obzirom na nagomilano nezadovoljstvo bošnjačke strane koja je očito žrtva genocida. Sve opcije su moguće, sve opcije su otvorene. Iznenađila me posljednji put ova odluka za memorijalni centar: umesto da i oni u parlamentu Bosne i Hercegovine proguraju, to je interes prije svega Republike Srpske da opstane kao entitet u Bosni i Hercegovini, a opstaće ukoliko ona prednjači u nekakvim demokratskim nastojanjima, znači da ide da sebe demokratizira, pa ukoliko smatra da onaj drugi dio Bosne i Hercegovine nije demokratiziran, znači da i njih povuče, oni naprotiv nastoje ljubomorno, sebično da konzerviraju, da ono što su zgrabili ratom, genocidom, sačuvaju, da to zadrže. A nisu svjesni da je jedino taj način – način da to izgube. Kao da nisu izvukli pouke iz sudbine Srba u Hrvatskoj. Vjerujte da nas njihova ovako uskogrudna politika ponovo gura u jednu katastrofu, koju ja, eto da ponovim, ne priželjkujem.

SANDRA ORLOVIĆ: Hvala. Nataša, neke završne napomene?

NATAŠA KANDIĆ: : U svojstvu organizatora ovog skupa, rekla bih da je dobro što smo danas razgovarali i imali prilike da vidimo koji su to u stvari problemi u našem razgovoru. **Mogli smo da vidimo danas da se učesnici iz Banja Luke**

uzdržavaju da govore, a ako neko nešto kaže, onda je to na opštem nivou. Ta ne-lagodnost koju oni imaju nešto je što je objektivna situacija s kojom se oni zapra-vo odnose prema toj Presudi. Meni se čini da je strašno potrebno sa njima više razgovarati kako bi taj razgovor o Presudi stvarno počeo da se odvija na način da oni imaju jedan svoj odnos prema Presudi u odnosu na težinu odgovornosti koja proističe iz Presude. Mi odavde iz Srbije treba da im u tome pomognemo, ali ne vidim da treba da pomažemo na taj način što ćemo slaviti što je naš srp-ski tim uspeo Srbiju da izvuče i, eto, sve je na Republici Srpskoj. **Odgovornost Srbije je ogromna bez obzira na Presudu. Ima nas koji znamo da čak ni ovi re-digovani dokumenti nisu jedini dokumenti koji nisu dostupni javnosti. Postoji, ja duboko verujem, ko zna koliko dokumenata koji će jednog dana, nadam se, biti izneti na videlo i biti dostupni javnosti i koji će nam omogućiti ne samo da potpunije vidimo ono što se događalo, nego i istinu o tome je li Srbija aktivno učestvovala u činjenju zločina protiv čovečnosti i genocidu ili nije. Biće prilika kada budu ti dokumenti izneti.** Naravno, u ovom trenutku ja ne bih mogla da nabrojim konkretne dokumente, ali sam veoma sigurna na osnovu toga što 15 godina radim upravo na prikupljanju podataka i dokumentovanju onog što se dogodilo, **da je čitava strategija srpskog tima bila da se što više prikrije, da se sklone upravo oni dokumenti i one činjenice i oni dokazi koji mogu da osvetle i rasvetle aktivno učešće Srbije ne samo u Srebrenici nego i u drugim delovima BiH.** Ja bih samo podsetila da čak i oni koji se nalaze u državnim institucijama moraju da imaju u vidu to da je važno zbog nekih budućih generacija, da što više tih činjenica bude izneto, da tim budućim generacijama ostavljamo manje teško Miloševićovo nasleđe. Miloševićovo nasleđe ne sastoji se samo u ovome što je ova Presuda izrekla da je Srbija odgovorna za nesprečavanje i za nesarad-nju sa Haškim tribunalom. Postoje tu mnogo ozbiljnije stvari iako mi danas uporno nastojimo da branimo da se najteži zločini nisu dogodili. Smatrajući da treba da branimo institucije prethodnog režima, mislim da ne pomažemo ništa budućim generacijama koje moraju da imaju potpuno jasno viđenje tog nasle-đa koje im ostaje. **Ja sam danas stekla utisak da postoji stvarno velika potreba da se razgovara o toj Presudi, o posledicama te Presude i o tome kako se dalje odnositi.** Jedan mali korak je u Srbiji napravljen, ali videćemo u stvari koliko je taj trenutni pomak stvarno dugoročna promena Srbije u odnosu na obaveze iz Presude i u odnosu na samo nasleđe prošlosti. Ukoliko Srbija bude ispunila u potpunosti svoje obaveze u vezi sa hapšenjem haških optuženika, pre svega mi-slim na Ratka Mladića, onda se zbilja otvara prostor da se o Presudi razgovara i kao o dokumentu, jednom važnom dokumentu koji je otvorio prostor da se reše neke ključne stvari za uspostavljanje drugačijeg odnosa između Srbije, Bosne i drugih suseda. Ratko Mladić, njegovo hapšenje, a naravno mislim i na Kara-džića, jeste ključno za menjanje odnosa prema prošlosti i uspostavljanje druga-čijeg pristupa prema budućnosti. Ja verujem da delim mišljenje sa vama da je ovakvu jednu raspravu potrebno ponovo organizovati. Naravno, ova današnja

rasprava je bila na trenutke haotična jer kada postoji potreba da se razgovara, teško je artikulirati i strogo nametati temu i ne dozvoliti da se izvan određene teme izađe. Mi smo imali stalno skakanje s jedne teme na drugu, sa merituma na politički i istorijski pristup, ali mi se čini da je to bilo jedino moguće. Neka sledeća rasprava bi morala biti organizovanija i posvećena određenim temama i ja verujem da je ovo otvaranje teme i da ćemo uskoro imati prilike da se okupimo, možda u Sarajevu. Evo, Vesna Škare Ožbolt je upravo kad je odlazila rekla da bi bilo dobro da se i u Zagrebu organizuje takva rasprava. Pa, ako ne pre, onda u septembru-oktobru možemo da očekujemo da se tako nešto dogodi. Posebno zahvaljujem posmatračima koji su dali ljudski smisao celoj raspravi. Pravnici moraju da imaju više sluha za ono što nam kažu žrtve. Slušala sam Semira i verujem da ni profesor Rade Stojanović ni neki drugi ne mogu da zamisle odakle on potiče, šta se njemu dogodilo i kako mu je bilo. On je pratio suđenje pripadnicima „Škorpiona“ ovde u Beogradu. Kako je bilo njemu i njegovoj sestri kada je sudija obrazlagala presudu i rekla: „Nema dokaza da su žrtve dovedene na Trnovo iz Srebrenice“? A on, njegova majka... On je svedočio pred sudom i opisivao svoj poslednji susret sa ocem. Njegov otac je onaj u kožnoj jakni na snimku koji traži vode i ne dobija vode. Hvala svima.

Sadržaj

- Ahmed Burić – 66,67
Andrej Nosov – 69
Biljana Kovačević-Vučo – 64
Denis Huber – 6
Dragoljub Todorović – 47,49,50,56,61,62,68
Hasan Balić – 12,51,80
Nataša Kandić – 5,8,26,33,34,35,77,90
Jasna Bakšić Muftić – 18,86,87
Jovan Spaić – 50
Kada Hotić – 78,79
Krstan Simić – 20,40,51
Ljiljana Helman – 14,46
Marko Milanović – 22,44,58,60,74,81
Miroslav Mikeš – 29,47
Mirsad Tokača – 42,44,46,87
Munira Subašić – 81
Radoslav Stojanović – 14,17,18,30,31,32,34,61,62,63,64,66,67,70,79,86,87,88,89
Sabaheta Fejzić - 89
Sakib Softić – 10,42,90
Sandra Orlović – 26,38,39,78,79,80,81,83,84,85,86,87,89,90
Saša Obradović – 36,37,75,84,86
Semir Ibrahimović – 88
Senka Hadžović – 83,86
Silvija Panović-Đurić – 26,28,30,31,32,33,35,36,37,38,39,40,42,44,46,47,49,50,
51,52,70
Sonja Biserko – 64
Tibor Varady – 32,46,77
Tvrtko Jakovina – 68
Vehid Šehić – 39
Vera Katz – 54
Vesna Teršelič – 60,68,86
Vesna Škare Ožbolt – 35
Vladimir Petrović – 72
Vladimir Todorić – 19
Vojin Dimitrijević – 8,14,16,17,18,19,20,22,25,26
Zoran Pusić – 24,25,76
Žarko Puhovski – 16,17,18,53,56,58,59,60,61,63,64,66,67,68,69,70,71,74,75,76,
77, 78

Lista učesnika

Sakib Softić, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, BiH
Mirsad Tokača, Istraživačko - dokumentacioni centar, Sarajevo, BiH
Ahmed Burić, Oslobođenje, BiH
Jasna Bakšić – Muftić, Pravni fakultet, Sarajevo, BiH
Vera Katz, Institut za istoriju, Sarajevo, BiH
Vehid Šehić, Forum građana Tuzle, BiH
Hasan Balić, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, BiH
Krstan Simić, Ustavni sud BiH
Branko Todorović, Helsinški odbor za ljudska prava, Bijeljina, BiH
Branko Mitrović, Okružno tužilaštvo, Banja Luka, BiH
Jovan Spajić, Biro Vlade Republike Srpske za saradnju sa Međunarodnim krivičnim sudom, BiH
Miodrag Bajić, Specijalno tužilaštvo Republike Srpske, BiH
Miroslav Mikeš, Vijeće naroda Republike Srpske, BiH
Danijela Milovanović, Okružni sud Banja Luka, BiH
Denis Huber, Kancelarija Saveta Evrope u Beogradu
Vesna Škare Ožbolt, Sabor Republike Hrvatske
Žarko Puhovski, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Vesna Teršelić, Documenta, Zagreb, Hrvatska
Zoran Pusić, Građanski odbor za ljudska prava, Zagreb, Hrvatska
Veljko Miljević, advokat, Hrvatska
Tvrtko Jakovina, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska
Vojin Dimitrijević, Beogradski centar za ljudska prava, Srbija
Silvija Panović-Đurić, Savet Evrope, kancelarija u Beogradu, Srbija
Vladimir Todorović, Pravni forum, Srbija
Rade Stojanović, ambasador Srbije u Holandiji
Saša Obradović, Ambasada Srbije u Holandiji
Marko Milanović, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, Srbija
Dragoljub Todorović, advokat, Srbija
Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo, Srbija
Tibor Varady, Central European University, Budimpešta, Mađarska
Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Srbija
Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava, Srbija
Biljana Vučo – Kovačević, Komitet pravnika za ljudska prava, Srbija
Vladimir Petrović, Institut za savremenu srpsku istoriju, Srbija
Andrej Nosov, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Ljiljana Hellman, Impunity Watch, Srbija

Lista posmatrača

Snežana Ljušić, student, Fakultet političkih nauka, Beograd, Srbija
Jelena Nikolić, student, Fakultet političkih nauka, Beograd, Srbija
Marija Ostojić, student, Fakultet političkih nauka, Beograd, Srbija
Tatjana Milić, student, Fakultet političkih nauka, Beograd, Srbija
Milan Blagojević, Slobomir P univerzitet, Bijeljina, BiH
Snežana Bunijevac, student, Slobomir P univerzitet, Bijeljina, BiH
Nebojša Matović, student, Slobomir P univerzite Bijeljina, BiH
Vedran Nalić, student, Slobomir P univerzite Bijeljina, BiH
Dana Brkić, student, Slobomir P univerzitet, Bijeljina, BiH
Snežana Bunijevac, student, Slobomir P univerzitet, Bijeljina, BiH
Aleksandra Milenov, kancelarija MKTJ u Beogradu, Srbija
Kibellaar Arthur, Ambasada Holandije u Srbiji
Armin Reiser, Ambasada Švajcarske u Makedoniji
Lepa Babić, Ambasada BiH u Srbiji
Nives Tiganj, Ambasada Hrvatske u Srbiji
Jovan Nicić, UNDP, kancelarija u Srbiji
Igor Bandović, UNDP, kancelarija u Srbiji
Ivan Jovanović, misija OEBS-a u Srbiji
Jelena Stevančević, misija OEBS-a u Srbiji
Ana Petrović, misija OEBS-a u Srbiji
Marko Minić, misija OEBS-a u Srbiji
Slavko Avramov, OEBS, Srbija
Munira Subašić, Majke enklava Srebrenice i Žepe, Sarajevo, BiH
Kada Hotić, Majke enklava Srebrenice i Žepe, Sarajevo, BiH
Sabaheta Fejzić, Majke enklava Srebrenice i Žepe, Sarajevo, BiH
Refija Alić, Žene Srebrenice, Tuzla, BiH
Reiha Avdić, Žene Srebrenice, Tuzla, BiH
Raša Nedeljkov, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Milica Milić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Ana Batočanin, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Nikola Guteša, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Aleksandar Lekić, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Nikola Stojićević, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
Sarah Degen, Forum Civil Peace Service, kancelarija u Beogradu, Srbija
Xavier Bougarel, Nacionalni centar za naučno istraživanje, Francuska
Catlin Reiger, Međunarodni centar za tranziciju pravdu (ICTJ)
Admir Duran, Institut za održivost zajednica (Institute for Sustainable Communities), kancelarija u Beogradu, Srbija

Nick Green, Institut za održivost zajednica (Institute for Sustainable Communities), kancelarija u Beogradu, Srbija
Mladen Stojanović, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Osijek, Hrvatska
Veselinka Kastratović, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Osijek, Hrvatska
Katarina Kruhonja, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Osijek, Hrvatska
Goran Miletić, Documenta, Zagreb, Hrvatska
Lara Musulin, Istraživačko-dokumentacioni centar. Sarajevo, BiH
Maja Dubljević, Documenta, Zagreb, Hrvatska
Igor Olujić, advokat, Srbija
Bojana Vujošević, FHP, Srbija
Marija Zebić, FHP, Srbija
Mirjana Lazić, FHP, Srbija
Dragan Popović, FHP, Srbija
Anita Varajić, FHP, Srbija
Aleksandar Olenik, FHP, Srbija
Milica Božić, FHP, Srbija
Vesna Kahrimanović, FHP, Srbija
Predrag Miletić, FHP, Srbija
Nenad Dimitrijević, FHP, Srbija
Branimir Mitrović, FHP, Srbija
Budimir Ivanišević, FHP, Srbija

Serija Pod lupom

Izdavač:
Fond za humanitarno pravo

Za izdavača:
Nataša Kandić

Priredivač:
Fond za humanitarno pravo

Grafičko oblikovanje:
Helicon

Lektor:
Aleksandar Milanović

Štampa:
Publikum

Tiraž:
500

Beograd, 2007-09-12

Copyright©2007 Fond za humanitarno pravo

ISBN - 978-86-7932-015-5

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.151:341.645.2(082)
341.485(497.6)''1992/1995''(082)

**РЕГИОНАЛНА дебата Пресуда међународног суда
правде о геноциду (2007 ; Београд)**

Regionalna debata Presuda međunarodnog
suda pravde o genocidu, Beograd, 29. jun
2007. : transkript / [priređivač Fond za
humanitarno pravo]. - Beograd : Fond za
humanitarno pravo, 2007 (Beograd :
Publikum). – 100, 108 str. ; 24 cm. –
(Serija Pod lupom / [Fond za humanitarno
pravo]) = Spotlight series / [Humanitarian
Law Center])

Nasl. str. prištampanog prevoda: The
Regional Debate on the Judgment by the
International Court of Justice on Genocide,
Belgrade, 29 June 2007 / [transition into
english Slađana Pavlović]. – Uporedo srp.
tekst i engl. prevod. - Tiraž 500. -
Registar.

ISBN 978 - 86 - 7932 - 015 - 5

1. Фонд за хуманитарно право (Београд)
а) Међународни суд правде (Хар) – Пресуде
- Зборници б) Геноцид - Босна и Херцеговина
- 1992-1995 - Зборници
COBISS.SR - ID 143480332